

HISTORIALLINEN ARKISTO.

TOIMITTANUT

SUOMEN HISTORIALLINEN SEURA.

XXII, II.

HELSINGISSÄ 1911,

SUOM. KIRJALLISUUDEN SEURAN KIRJAPAINON OSAKEYHTIÖ.

3. Om Finlands skattskyldighet till påfvedömet under medeltiden.

Af P. O. v. Törne.

I.

Källhistorik. C. F. Fredenheims samling. P. A. Munchs och K. H. Karlssons afskrifter.

De källor, som tillåta oss att öfverblicka den beskattning Sverige och Finland från den romerska stolens sida voro underkastade under medeltiden, äro fåtaliga och i allmänhet äfven knapphändiga. Som naturligt är, gäller detta ännu mer om Finland än om Sverige.

Ett olyckligt öde synes städse ha förföljt de forskningar, som afsett att sprida ljus öfver förbindelserna mellan Sverige och den katolska kyrkans centrum under medeltiden. Den förste, som på allvar egnade sig åt detta studium, var som bekant den gamle Arrhenius-Örnhiälm som, sedan han år 1669 blifvit assessor i antikvitetskollegium, uppgjorde planen att sammanföra alla i riksarkivet förvarade påfvebullor till ett stort värk det han ärnade publicera. Hans arbete utmynnade i det bekanta s. k. „Bullarium“ i tvänne volymer¹⁾, hvilket omfattar afskrifter icke blott af egentliga bullor, utan äfven af notarialattester, påfliga uppbördsinäns kvittenser, m. fl. för den katolska kyrkans ställning i Sverige belysande handlingar. Örnhiälm fick aldrig se sitt arbete utgifvet i tryck, men hans mantel upptogs omedelbart af Peringskiöld, äfven han sedan 1689 assessor i antikvitetskollegium, som åter i sin tur hopbragte ett väldigt „Bullarium“, hvilket dock icke håller det

¹⁾ Nu i Vitterhets Historie och Antikvitetsakademins samlingar. Härtill komma ytterligare 12 band afskrifter af „kyrko- och klosterbref.“

någonsin utkom af trycket.¹⁾ En gång hade Peringskiöld dessutom haft sorgen att se största delen af sitt värk (hela 18 folianter) förstöras af lågorna — det var vid den stora slottsbranden år 1697, då så mycket historiskt urkundsmaterial för alltid gick förloradt för forskningen — men med det karolinska tidevarfvets hela sega uthållighet tog han i på nytt och började om från början samt fick sitt arbete ånyo färdigt! Ehuru sålunda föreliggande endast i handskrifter hafva dock de båda „Bullarierna“, och särskildt det örnhälska, „mycket flitigt anlitats af följande forskare“ och haft sin stora betydelse för forskningen. Ännu i det stora svenska diplomatariet, som slutligen sedan år 1829 begynte utgifvas af Liljegren, hafva de synbarligen satt mycket betydande spår. Men redan tidigare hade de på ett kännbart sätt bidragit till att föra forskningen framåt.

År 1782 utkom nämligen första delen af dåvarande rikshistoriografen Magnus von Celse's bekanta „Apparatus ad historiam Sveo-Gothicam“, kallad „Bullarii Romano-Sveo-Gothici Recensio.“ Till allra största delen byggde detta arbete på de förenämnda bullarierna och var afsedt att utgöra en ersättning för att de (jämte smärre liknande arbeten) aldrig blifvit tryckta²⁾. Utom af en mängd oriktiga data vidlades detta värk emellertid af den väsentliga bristen att meddela urkunderna endast i utdrag eller sammandrag, icke i sin helhet. I alla fall hade forskningen ändtligen här erhållit ett användbart källvärk; och ännu i dag utgör i detta ämne v. Celses bullarium det viktigaste urkundsvärket för de tidsskeden där luckor äro fortfarande vidlåda det svenska diplomatariet (d. v. s. åren 1350—1400 och 1421—medeltidens slut).

Men v. Celse hade begagnat sig endast af källor som befunno sig inom Sveriges landamären. Hvad som till äfventyrs kunde återfinnas i främmande arkiv låg altså fortfarande okänt och oanvänt. Den tanken tyckes vid denna tid ha begynt

¹⁾ Äfven detta förvaras numera bland Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens samlingar.

²⁾ Jfr. v. Celse, *Bullarium*, inledningen. Här meddelar han äfven, att brist på tillgånger förhindrat tryckningen af de gamla bullarierna. Örnhälm synes icke ens själf någonsin ha lyst förhoppningar därom (s. 2-3; §§ 2 o. 3).

vakna bland männen af facket, att man ur det vatikanska arkivet borde söka att erhålla någon belysning till Sveriges medeltidshistoria. Bland de för saken intresserade befann sig äfven expeditionssekreteraren, ceremonimästaren vid Hans Majestäts hof, m. m. C. F. Fredenheim, son till Åbo-biskopen C. F. Mennander. Som konstamatör, samlare och bildningsentusiast ägde denne vidsträckt förbindelser i utlandet, äfven i Rom. Hos honom tog nu denna tanke form, och vare sig af egen drift eller uppmanad af andra beslöt han att genom lämplig mellanhand vända sig till påfven Pius VI. Framgången öfverträffade vida alla förväntningar. Om denna sak, som hitills i den tryckta litteraturen icke erhållit tillräcklig belysning, meddelar visserligen Porthan, nära vän till Fredenheim, rätt vidlyftiga upplysningar i inledningen till sin „Ad recensionem Bullarii Romano-Sveogothici a Nobil. a Celse editam Accessio“ (Åbo 1796—1801). Men långt mera ingående är den utredning som vinnes genom Fredenheims bref till Porthan och till sin faderliga vän professor Bihmark, hvilka i original förvaras i Universitetsbiblioteket. Särskildt brefven till den senare äro ifråga om underhandlingarne med påfven upplysande, och det är tydligt att Porthan i inledningen till sitt förenämnda arbete begagnat sig af dem. Härpå tyder den mängd af upplysningar som synbarligen direkte hämtats ur dem, hvartill kommer att de ännu i dag återfinnas bland „bref till Porthan“ å Universitetsbiblioteket, hvilket tyder på att de ända till det sista faktiskt befunnit sig i Porthans förvar¹⁾. Det kan icke sakna sitt intresse att om denna sak, som på sin tid synes ha väckt ett betydande uppseende och som icke håller blef utan betydelse för vetenskapen, erhålla en närmare utredning.

Fredenheim ägde i Rom en korrespondent i gravören Francesco Piranesi, en son till den bekanta kopparstickaren. Den 17 febr. 1783 antogs denne till konung Gustafs III:s agent i Rom, hufvudsakligen för inköp af konstvärk och för att betjäna i Rom vistande svenska konstnärer, och Fredenheim, som ju icke var illa sedd af Gustaf III, låter påskina att ut-

¹⁾ Ur brefväxlingen mellan Fredenheim och hans far utgifven af H. Schück (*Svenska memoarer och bref III*, 1901) är ingen upplysning att hämta enär den upphör redan 1782.

nämningen i själfva värkets varit hans förtjänst¹⁾. Till Piranesi afsändes nu „Rege annuente“ (den 17 april 1783) ett exemplar af Celses Bullarium jämte en skrifvelse, i hvilken denne ombads att till påfven öfverlämna boken och hos honom framställa anhållan om att de i det celseska arbetet uppräknade „bullorna“ blefve kollationerade med originalen i vaticanarkivet. Därjämte tillkännagaf man sin önskan att erhålla kompletteringar i form af på påfvens befallning utförda afskrifter af sådana bullor som i Sverige under tidernas lopp gått förlorade och som sålunda saknades i Celses „index.“ Det förefaller dock som om denna önskan varit framställd på ett ganska blygsamt sätt och som om man till en början icke vågat göra sig några förhoppningar om att få se den uppfylld²⁾. Men häri bedrog man sig. Pius VI omfattade saken med verkligt intresse, trogen sina toleranta åskådningssätt och sitt nit för vetenskaper och konster. Den 3 okt. 1784 kunde Fredenheim skriva till Bilmark att påfven besvarat hans artigheter „par les meilleurs arrangements pour l'augmentation du Bullarium qui sera une pièce d'histoire suédoise bien accomplie.“

Och han fortsätter:

„Ce Roi des Rois, qui ne daigne pas même signer les lettres à eux(!), m' a fait remettre il y a quelque tems une

¹⁾ Han skrifver härom till Bilmark d. 1 juli 1783: „C'est aussi sur mes très humbles propositions que le Roi a daigné nommer le jeune Piranesi Son agent pour les arts et les antiquités.“ Univ. Bibl. — Jfr. Porthans *Accessio*, s. II—III. noten. — Det var f. ö. sammé Piranesi som sedermera gjorde sig ryktbar genom sitt „kunskapande“ på Armfelt (F. Sander, *Francesco Piranesi, Svensk konstagent och minister i Rom*, Stockholm 1880.)

²⁾ Fredenheim till Bilmark d. 1 juli 1783: „Vous savez, qu' on a donné ici pour première partie d'un *apparatus historicus Suecic* ou *Bullarium Sveo-Gothicum*. Sur mes insinuations par mes amis à Rome le Pape le fait confronter à ses archives et encore il m'en a fait des complimens sur cette attention de ma part.“ Här är altså ännu als ej fråga om önskan att erhålla nya urkunder. Se vidare Pius VI:s egna ord till Fredenheim i redan citerade bref. I Porthans *Accessio* heter det visserligen mycket bestämdt att man bad påfven „ut (exemplis) Bullarum ad res Svecicas illustrandas pertinentium atque in Tabulariis Summi Pontificis asservatarum, quae in Celsiano Indice desiderarentur, (quasque apud nos non amplius superesse hinc appareret), describi benigne permitteret atque cum re publica letteraria communicari.“ Men det är att märka, att denna passage redigerades först långt efteråt. Jfr. äfven *Accessio*, s. V—VI.

note de sa propre main sur les bulles, qui ne se trouvent plus dans nos archives, et dont il m'enverra les copies. Voici ses propres mots: 'Le Bolle, che furono qui mandate per riscontrarsi, si sono trovate uniformi agl' originali; ma se ne sono trovate molt'altre dippiù, che si manderanno in copia, affinché sipossano stampare insieme colle altre'.“

Man hade altså glädjen erfara att de celseska dokumenten hade befunnits stämma med duplikaten i Vatikanen och att därjämte vid efterforskningarna en mängd nya „bullor“ blifvit återfunna och kopierade. Fredenheim är häröfver mycket glad, och då påfven ytterligare vid ett senare tillfälle spenderar honom en „éloge“ och låter tillsända honom sin hälsning, känner hans förtjusning öfver denne påfve inga gränser.

Den 6 oktober 1783 öfverlämnade Pius VI egenhändigt till Piranesi en prydlig handskrift ombesörjd af ingen mindre än det påfliga arkivets prefekt Gaetano Marini själf och innehållande i afskrift 183 stycken påfvebullor och andra urkunder att till Fredenheim öfverstyras¹⁾. Försändelserna anlände till Stockholm den 23 november, och i kanslikollegii protokoll för den 1 december samma år erhöi Fredenheim ett hedrande omnämnande för sin förtjänstfulla gärning²⁾. Redan d. 28 nov. hade han skyndat att meddela Bilmark om bullornas ankomst.

„I Söndags feck jag hit den af Påfven mig förärade tillökningen af Bullarium bestående af inemot 200 nya piecer in extenso afskrifne uti sit förgyldte band med Påfvens Vapen. Jag har derigenom kommit i en singulier cas at skriva honom til och tacka honom. Våra härvarande Historici tillägga mig härigenom den meriten at hafva förskaffat Svenska Historien en stor och betydande tilväxt, och desse piecer äro flere äfven mera politiska, såsom alt i medeltiden geck genom Påfvar och Präster: allesammans härtills okände för våra Diplomatici.“

Men han skyndade icke med att komma ur en så „singulier cas“ som den att vara skyldig påfven ett bref, utan öfverlämnade till en början sin samling åt C. G. Nordin³⁾, hvilken

¹⁾ *Accessio*, s. III. De i noterna förekommande data äro något oklara på detta ställe. I följd häraf förlägger Yrjö Koskinen af missförstånd dessa händelser till år 1782 (Hist. Ark II, s. 2: *P. A. Munch'in todistus kappaleet Suomen Historiaan*).

²⁾ *Accessio*, s. IV.

³⁾ *Accessio*, s. IV. o. VII.

som bäst var sysselsatt med förarbetena till det stora af Gjörwell ävägabragta „Opus Diplomaticum.“ Nordin tyckes med intresse ha gripit sig uppgiften an att bearbeta dessa urkunder och uppgjorde öfver dem en „recenserande förteckning“ hvilken framlades för kanslikollegium vid dess ofvannämnda sammankomst den 1 december ¹⁾. Emellertid försummade man icke håller att göra v. Celse underkunnig om de nya bullornas innehåll, och Nordins förteckning tillställdes honom af Mennander ²⁾. Huru omfattande Nordins bearbetning af materialet varit, är svårt att afgöra. Att han fogat till urkunderna en mängd noter är dock säkert. Men tanken att af bullorna göra en fortsättning till Celses värk uppgafs icke, och vi erfara att Celse redan i mars 1784 arbetade med att af dem förbereda en fortsättning till sitt bullarium ³⁾. Han afled dock redan i juli samma år, och därmed försvann hvarje utsikt att af de nya afskrifterna få en andra del till hans „recensio bullarum“. Nordin åter togs af konungen mer och mer i anspråk för politiska värf. Det återstod altså blott för Fredenheim att se tiden an och hoppas på framtiden.

Redan tidigare hade han dock gjort ett försök att få några stycken af sina bullor publicerade. Det gälde — Åbo Tidningar. Med bref af den 2 april 1784 skickade han till Bilmark i afskrift fyra af sina påfvebref dem han ansåg närmare beröra „Finska och Ryska Historien“, i den afsikt att „sällskapet med det första i sina tidningar“ skulle införa dem ⁴⁾.

¹⁾ G. Palander, *Henrik Gabriel Porthan historiantutkijana*, s. 220.

²⁾ Se föreg. not. I början af december hade Mennander samlingen hos sig till påseende och sände därpå till Celse den nämnda sv. förteckningen, troende sig därmed „attrapera“ sonens mening. Bref från Mennander till Fredenheim af d. 9 och 16 dec. 1783. Den 17 i samma månad skrifver sedermera v. Celse till Mennander och ger uttryck åt sin tacksamhet för att Kongl. Secreteraren Fredenheim skaffat honom det honom „communicerade augment till Bullarium ifrån Rom.“ Af dessa bref, förvarade i Kungl. Biblioteket i Stockholm, ha utdrag benäget stälts till mitt förfogande af författaren till nyssnämnda arbete, dr. G. Suolahti. (Ett ögonblick hade Mennander tänkt på att öfverlämna arbetet åt Gjörwell; bref af d. 16 dec.).

³⁾ *Accessio*, s. VII—VIII. (Fredenheims bref till påfven af d. 18 mars 1784).

⁴⁾ Därjämte skulle man publicera en förteckning öfver samtliga bullorna, sannolikt den af Nordin uppgjorda. I förenämnda bref säger han bl. a. „Det är skada at icke mera än fyra bref af 183 angingo finska saker.“

Bilmark nödgades dock härå svara, att talsällskapet icke var benäget att intaga dem i tidningarna, hvaröfver Fredenheim blef både stött och förvånad ¹⁾. Bilmark tyckes mellertid ha föreslagit att själf utgifva dem i en disputation, och detta förslag vann Fredenheims fulla godkännande. Men icke håller detta kom någonsin till utförande. Vissa villkor som Fredenheim fäste vid publiceringen tyckas städse ha gjort svårigheter; bl. a. skulle påfven nödvändigt erhålla en „éloge“. Här om heter det ganska betecknande i nyssnämnda bref:

„Nu påminner jag mig likväl något som lär afskräcka Herr Professoren at utgifva Bullorna: Påfven måste få någon éloge, ty jag ville skicka honom det Akademiska Opus, som kunde blifva intressant om det ännu vidare uplystes utur finska historien. Tänk om Disputationen dedicerades til Påfven, hvad skulle då Haartman ²⁾ säga: Jag skulle riktigt göra det, och icke skulle Respondenten ångra sin möda. Men det vore väl något fasett och skulle säkert bebåda världens sista tider. En annan Regent eller en annan Katholsk Präst såsom Churfursten af Mayntz, skulle icke vara så abominable att dedicera til. O! préjugéer!“ I bref af d. 31 mars 1785 ber Fredenheim slutligen Bilmark tillsvidare afstå från all tanke på att trycka bullorna i Åbo.

De fyra urkundernas färd till Åbo blef dock icke fullkomligt resultatlös. Bilmark hade fått behålla dem och hade synbarligen visat dem för Porthan, ty i sin „Pauli Juusten Cronicon Episcoporum Finlandensium“, som utkom från år 1784, aftryckte han i en disputation för den 11 juni 1788 en bulla som härstammade ur den fredenheimska samlingen. ³⁾

¹⁾ Brevet af d. 2 april, 1 o. 4 juni, 3 juli 1784.

²⁾ Sannolikt den impopuläre Jakob Haartman, sedan 1776 teologie professor och prokansler för akademien.

³⁾ Porthan, *Skrifter i urval*, Helsingfors 1859–1873, t. I–II, s. 83. Om bullorna heter det här: „quarum copias nobis benigne fecerat (Fredenheim).“ Å samma ställe anföres äfven Nordins bearbetning. — Här ifrågavarande urkund är densamma som i *R. Hausen's Finlands Medeltids urkunder*, I, Helsingfors 1910, aftryckts under nr. 113. — (Jfr. *Accessio*, s. XII.) — Möjligt är äfven att Porthan kunnat erhålla afskrifter direkte af Fredenheim. Den 1 april 1785 hade han nämligen i bref till Mennander bedt att blifva underrättad om ibland de påfvebullor Fredenheim anskaffat funnos „någre som röra finska saker“ så att han kunde anhålla om „gunstig del af desamma“ för att „nyttjas til illustration af Juustens

Detta Porthans intresse för Fredenheims afskrifter skulle för framtiden icke blifva utan betydelse.

Fredenheim hade under tiden vändt sig till påfven med en anhållan om nya afskrifter. Anledningen härtill var att den tvifvelsjuke Nordin vid jämförelse mellan de nya bullorna och tidigare kända kommit att framställa en mängd spörsmål och tvifvelsmål beträffande de senare, dem han endast ansåg kunna häfvas genom erhållande af nya vaticanurkunder. Sina „quaestiones“ och „desiderata“ framlade han i ett bref till Fredenheim, och denne sände brefvet till Piranesi som åter skulle förelägga det för påfven. Själftog sig Fredenheim ändtligen häraf anledning att tillskrifva Pius VI, och i ett långt bref af den 18 mars 1784 afbördade han sig sin tacksamhetsskuld till honom samt framställde sin anhållan i vältaliga vändningar¹⁾. Men denna gång var hans helighet mindre villig att göra honom till nöjes. Svaret lät länge förgäfvets vänta på sig, och ett helt år senare skrifer Fredenheim till Bilmark; „— — har jag efter åtskilliga intermediära löften nu fått den slutliga tillsägelse at Påfven snart skickar mig alla de nya recherches jämte en present af Des präktigt graverade Museum Pio Clementinum i ypperligt band med des vapen, altsammans beledsagadt med ett bref till mig, som således äfven kommer att höra till Bullarium så mycket mera som det angår Bullarierna.“²⁾

Ändtligen anlände påfvens länge väntade svar, dateradt „VII Idus Martias MDCCLXXXV“³⁾, och häri meddelas ganska riktigt om öfversändandet af praktväcket öfver museet (af G. B. Visconti) och andra presenter, men om nya afskrifter

Chronicon.“ (Porthans bref till samtida, Sv. Litteratursällskapets Skrifter XXXVIII). Det framgår dock icke om härpå någonsin kommit något svar. *Dagboksanteckningar under en resa till Åbo 1785 af C. F. Fredenheim* meddelade af K. G. Leinberg (Sv. Litt. Sällsk. Förh. o. Upps. 1902, s. 217 ff.) lämna ej heller några upplysningar om denna sak. Föga troligt förefaller det dock, att Fredenheim skulle ytterligare en gång afskrifvit de bullor, hvaraf han redan sändt en afskrift till Åbo, och flere än fyra funnos ju icke, enligt hans utsago, som berörde Finlands historia. Men det kan ju äfven tänkas att Porthan icke hyst fullt förtroende för Fredenheims omdöme i denna sak.

¹⁾ *Accessio*, s. V—VIII, där skrifvelsen ingår in extenso.

²⁾ Fredenheim till Bilmark d. 31 mars 1785.

³⁾ *Accessio*, s. IX.

nämnas i skrifvelsen icke ett ord. Och några sådana hördes håller aldrig vidare af.¹⁾

Huru Frendeheim upptog detta veta vi icke. Att han i alla fall var stolt öfver hvad han redan vunnit framgår tydligt. Från olika håll mottog han beröm, och ett ögonblick kunde han hoppas på att biskop Celsius skulle i företalet till den nya upplagan af sin svenska kyrkohistoria införa en „recenserande förteckning“ på bullorna och en „recit om deras införskaffande.“²⁾ Men äfven denna förhoppning gäckades — upplagan utkom 1785, dock utan ett ord vare sig om Fredenheim eller bullorna. Sin föresats att tillöka de romerska afskrifterna uppgaf Fredenheim dock icke, och då han 1787 företog sin italienska resa förnyade han försöket, och denna gång med framgång.

Den 28 mars 1788 erhöill han — „un fils de l'archevêque d'Upsale!“ — audiens hos påfven och framställde då ånyo sin gamla anhållan, som nu nådigt bifölls³⁾. Det var återigen monsignore Gaetano Marini hvilken förskaffade honom afskrifterna, och det är föga troligt att Fredenheim ens, som dåför tiden och ännu för tre årtionden tillbaka var brukligt, själf

¹⁾ Egendomligt är, att hela denna angelägenhet icke stod i något som helst samband med Gustaf III:s italienska resa. Konugen afreste i sept. 1783 från Sverige, inträffade julaftonen s. å. i Rom, tillbrakte där en månad och vistades åter där från medlet af mars till den d. 19 april 1784. Fredenheims förtrogne vän G. G. Adlerbeth som åtföljde honom nämner intet om saken i sina reseanteckningar (utgifna af H. Schück, *Svenska Memoarer och bref*, V, 1902), ej håller i sina bref till Fredenheim (*Svenska Parnassen* f. år 1784. Om dessa skrifer dock F. den 19 juni 1784 till Bilmark: „De små utdragen af Adlerbeths bref (i Parnassen) äro nu komplette, med flit endast rörande konsterna, antiqviteterne och Italien“). Det var f. ö. adressaten som drog försorg om deras publicerande. Saken hade dock behöft någon påstöt, skulle man tycka. I alla fall passade Fredenheim på tillfället då ordensbiskopen friherre C. E. Taube reste ned till Rom för att begå påskhögtiden med konungen att medsända en present till påfven i form af en utsikt öfver Uppsala utförd af målaren Elias Martin. „J'envois avec le Baron de Taube qui partira bientôt à Rome, de ma part au Pape une vue très avantageuse de la Cathédrale d'Upsale avec la cascade et les beaux ponts de cette ville, ayant fait faire ce tableau en huile exprès par notre célèbre paysagiste Martin.“ Bref till Bilmark af d. 22 jan. 1784. (Jfr. *Accessio*, s. V o. VIII).

²⁾ Brevet till Bilmark af d. 31 mars 1785.

³⁾ *Accessio*, s. X.

tagit kännedom om handskrifterna i arkivets förrum, dit profanum vulgus, utan att träffas af den bannstråle som skyddade själfva det hemliga arkivets salar, ensamt kunde medgifvas tillträde. Den 8 oktober 1788 erhöll han af arkivprefekten tillökningen — „auctarium“ — till sitt bullarium bestående af 141 kopior, hvarigenom hela samlingen kom att bestå af „något öfver 320“ (324) afskrifter ¹⁾. Med detta bagage — jämte en mängd annat af konstnärligt och arkeologiskt värde — begaf han sig våren 1790 på hemvägen ²⁾.

Porthan hade under tiden i hemlandet i all stillhet utgifvit ytterligare en annan af bullorna (dock med uteslutningar) i en disputation till Juustens Cronicon af år 1789, och en tredje såg dagen i en disputation af 1791. ³⁾ Därmed hade altså trenne af de ursprungligen till Åbo skickade fyra bullorna af Porthan publicerats ⁴⁾. I ett bref till honom af d. 3 december 1790 skrifver Fredenheim en tid efter hemkomsten i förbigående: „Apropos af finske disputationer, har du tillräcklig nyttnat mina bullor för finska historien? De äro nu ökte till alterum tantum“ ⁵⁾. Lifligare var altså ej det intresse han visade för Porthans företag att publicera de honom så kära bullorna. Af det ingående detaljintresse han visat i brefven till Bilmark finnes här icke längre ett spår. Det skulle dock med tiden blifvit annorlunda.

I sina noter till Juustens Chronicon tillkännagaf Porthan sin afsikt att i den „Sylloge monumentorum“ till Finlands historia han planlade aftrycka dessa urkunder in extenso ⁶⁾. Men härför önskade han antagligen själf få se originalafskrif-

¹⁾ Uppgiften hos Porthan (a. a. s. X) om „CCXX“ st. beror synbarligen på ett tryckfel (183 + 141 = 324). I den nya samlingen är upprepades 4 st. ur den gamla (a. a. s. XII).

²⁾ Uppgiften i *Nordisk Familjebok* att han från sin italienska resa hemfört samlingen af påfvebullor rörande Sveriges historia är, såsom af det ofvanstående framgår, endast till hälften riktigt.

³⁾ Jfr. Originalupplagan af Porthans *Chronicon Episcoporum*. I en disputation af 1798 gjordes ett tillägg, jfr. nya uppl. s. 200—201.

⁴⁾ Aftryckta i *Finlands Medeltidsurkunder* under nr. 113, 198 och 801.

⁵⁾ I de tidigare brefven till Porthan nämner Fredenheim icke ett ord om sina bullor. Från d. 23 okt. 1787 till d. 9 nov. 1790 finnes en lucka i brefsamlingen, tyvärr just omfattande den utländska resans tid.

⁶⁾ Jfr. Porthan, *Chronicon*, nya uppl. s. 5, 83, 156. Äfven *Accessio*, s. XIII.

terna. Om han härom gifvit Fredenheim någon påstöt, veta vi icke ¹⁾. För denne, som gerna ville se sina afskrifter utkomma i tryck, låg ju dock den utvägen nära till hands att vända sig till sin vän och „Cousin“ eloquentie-professorn i Åbo för att få dem „recenserade.“ Hoppet att få dem utgifna af någon celebritet i själfva Sverige — i själfva rikshufvudstaden — hade väl afhållit honom från att tidigare anlita denna utväg. I april månad 1795 hände det emellertid att han af Porthan fick mottaga en disputation som denne haft artigheten dedicera till honom. Han blef häröfver i högsta grad smickrad — smicker tyckes öfverhufvud hafva varit hans svaga sida. Han skyndade sig att aflägga besök hos Calonius, och vid detta besök, berättar denne (i bref af d. 10 april 1795). „försäkrade han att i sommar, när Bror hit ankommer skänka till vår Academies Bibliothek hela den Samling af Påfvel. Bullor rörande Norden, som han med Påfvens eget biträde under sin varelse i Rom förskaffat.“ ²⁾ Fredenheims intresse för denna nya plan var omisskännligen lifligt. Porthan å sin sida dröjde ej att meddela Calonius sina tankar om nyheten. „Rätt väl vore det“, skrifver han den 7 maj, „om vi få hans Saml. af Bullae Papales: jag skulle visserl. i dispp. utgifva öfver dem en Recensio som kunde tjena till fortsättning af v. Celses arbete i den vägen“ ³⁾. Vare sig Fredenheim fått meddelande om dessa Porthans tankar, eller ej, den 12 maj uppsatte han en skrifvelse till Åbo Akademi i hvilken han lämnade till „Kongl. Åbo Academie Bibliothèque“ sin samling af „de uti Rom gjorde copier af inemot 300 uti vår historia förlorade Påfve bref och andra handlingar“ ⁴⁾. I sin ifver väntade han

¹⁾ I Fredenheims bref till Porthan finnes ingen antydning härom. Ännu den 3 april 1795 skrifver han intet om bullariet.

²⁾ Svenska Litteratursällskapets Skrifter LV, s. 105.

³⁾ Sv. Litt. Sällsk. Skrifter I, s. 185.

⁴⁾ Skrifvelsen befinner sig å Universitetsbiblioteket bland brefven till Porthan („Pro Memoria“). I företalet till sin *Accessio* förlägger Porthan äfven öfverlämnandet till d. 12 maj 1795 (s. XIII). — Sedan föreliggande studie utarbetats har prof. M. G. Schybergson haft välviljan till mitt förfogande ställa de redan tryckta arken af andra delen till sitt arbete „Henrik Gabriel Porthan. Lefnadsteckning“, hvarigenom jag blifvit satt i tillfälle att göra hänvisningar härtill. Å sid. 155 aftrycker förf. följande anteckning i consistorii academici protokoll för den 30 maj

altså icke ens till sommaren, utan skyndade sig att genast sätta planen i värk.

Gåfvan åtföljdes af en promemoria, i hvilken gifvaren i tolf punkter uppräknade de villkor han fäste vid den, jämte anvisningar om publiceringen. Bland villkoren märkes, att ingenting fick införas i Åbo Tidningar(!), att en fullständig katalog uppgjordes och tillsändes gifvaren ¹⁾, m. m. Påfven skulle äfven, såsnart en publikation kunde utkomma, erhålla en tack-sägelse i denna, Fredenheims „vän abbé Marini“ ²⁾ en „éloge“ och såväl Fredenheims bref till påfven som dennes svar skulle här intagas, jämte „en recit om acquisitionen.“ Det viktigaste af allt var dock följande uttalande: „Jag öfverlemnar til Hr. Professor Porthan, at tänka på en upplaga af dem (bullorna), lika med Celses Bullarium, och at förfara därmed som med sin egendom.“ ³⁾ Härmed hade altså Porthan erhållit full frihet att bearbeta och utgifva urkunderna, och han grep sig äfven omedelbart värk.

Olyckligtvis var det dock från början klart, att den publikation man med de fredenheimska afskrifterna komme att företaga, skulle blifva en „recension“ i stil med den celseska. I denna riktning hade Porthan i brefvet till Calenius uttalat sig, och vid de första bullornas anskaffande 1783 hade Menander i bref till sonen uttalat sin önskan om att dessa skulle utgivas på samma sätt som v. Celse gjort i sitt bullarium, i samma format och med samma tryck, för att kunna förenas i ett band. ⁴⁾ Endast ett mindre antal urkunder skulle aftryckas in

1795: „Professoren Porthan anmälte, att herr kanslirådet och öfverintendenten Fredenheim till ak. biblioteket förärat en samling af vårt fädernesland rörande gamla bullor.“

¹⁾ Fredenheims afsikt var att låta denna katalog ingå i Vitterhets Historie och Antikvitetsakademins handlingar, hvilken afsikt dock icke blef satt i värk. Invald i Akademien höll han sitt inträdestal d. 15 dec. 1795.

²⁾ Marini har gjort sig känd genom en af honom författad historik öfver det vatikanska arkivet (tr. Laemmer, *Monumenta Vaticana*, Freiburg i. B. 1861, s. 434 ff.)

³⁾ Jfr. Schybergson a. a. s. 155.

⁴⁾ Palander, a. a. s. 221. D. 9 dec. 1783 skref han i sitt bref följande: „Mitt råd blifver således, at et kårt innehåll af hvarje Bulla författas och tryckes, aldeles så, som von Celse gjort i sitt Bullario; — —. Men K. Gustavs bref, och kanske, en och annan Bulla, förtjänar in extenso tryckas, i samma format, och med samma stil som von Celses, at kunna

extenso. Ehuru Fredenheim till en början lyst ett svagt hopp om att få sina urkunder tryckta i sin helhet, i det „flere Herrar Biskopar“ försäkrat honom „at en upplaga af desse unika saker in extenso ei kunde sakna afnämare, både in- och utomlands“, blef dock formen för det nya bullariet ohjälpligen en „recension“ i den celseska stilen. Endast om sättet för dess utförande i enskildheter kunde åsikterna vara delade, och här om utspann sig äfven en liflig brefväxling mellan Porthan och Fredenheim. ¹⁾

Det faller af sig själf, att den senare skulle framkomma med en mängd önskningsmål beträffande arbetets innehåll och särskildt vara angelägen om en efter hans uppfattning riktig framställning af tillgången vid afskrifternas anskaffande. Om denna sak önskade han själf lämna Porthan en närmare redogörelse, men dröjde dock därmed, så att tvänne disputationer måste utkomma före företalet. D. 22 jan. 1796 skref han till Porthan: „Jag är mycket nöjd dermed at först en kårt recenserande Edition utgives af Bullorne med de förnämstas intagande in extenso och noter, och at den blir färdig til Sommaren“(!). I slutet gör han detta märkliga tillägg: „Har du redan talt vid Bilmark om de *sällsynte bullorne*?“ — hvilket tyckes tyda på att Porthan vid utarbetandet kommunicerat med Bilmark.

Den 22 juni 1796 offentliggjordes första disputationen af Porthans „Accessio“ til den celseska „recensionen“ ²⁾. Innan Fredenheim ännu erhållit denna, tackar han i bref af d. 28 juni för en af Porthan egenhändigt värkställd afskrift af „bullornes Recension“ — hvartill manuskriptet vid denna tidpunkt altå redan skulle förelegat färdig — och anmärker bl. a.: „Litet omständigare recensioner hade ej skadat“. Huruvida Porthan efter denna anvisning omarbetat sina recensioner låter sig dock ej afgöra. Den 1 juli förfrågar sig Fredenheim åter intresserad om bullornas tryckning och anser att sådant som ej direkte

därmed i et band sammanfogas.“ (Medd. dr G. Suolahti). Det kan förtjäna nämnas, att Universitetsbiblioteket äger ett exemplar på detta sätt inbundet af de båda arbetena, och hvilket på titelbladet bär sin förre ägares namn — Matthias Calenius.

¹⁾ Endast Fredenheims bref ha dock bevarats.

²⁾ Denna liksom den följande af d. 23 juni s. å. gick dock under benämningen „Appendix ad Recensionem“, etc. icke „Accessio“.

rör Sverige och Norden bör hänföras till ett bihang. Härefter rättade sig dock Porthan icke i sitt arbete. Ytterligare säger Fredenheim i nyssnämnda bref: „Dina noter äro mycket uplysande och är det väl, att ej Nordin får säga at vi plögt med hans kalf. Jag tror han ej mycket tycker om det at jag gifvit detta til Åbo. — — Efter hvad regel har du satt ut data? Har du i alt deruti kunnat lita på Nordin; ty jag vet, att Celse hade några scrupler härtill? — — Om jag får be dig skicka mig ett ark i sänder, eller nu i sommar så mycket som är tryckt; så skal jag prompt skicka det til Rom, och vi kunna få kanske rättelser och tilläggningar, at nyttja till slut af hela arbetet“. ¹⁾ Tanken att sända finska publikationer till Rom öfvergaf honom aldrig ²⁾, och det var nog omsorgen om det intryck detta arbete skulle främka i Rom som främst ledde honom vid hans deltagande i företalets utarbetande.

Först på nyåret 1797 fick han tid att „samla ihop data om bullorne“ och sända dem till Porthan. Hvad han i dessa anteckningar meddelat, veta vi icke, enär originaluppteckningen gått förlorad. Med all säkerhet kan man dock antaga, att han här meddelat ungefär detsamma som i brefven till Bilmark och promemorian till consistorium. Och det är äfven högst sannolikt — i vissa enskildheter till och med tydligt — att Porthan noga hållit sig till hans text. ³⁾ „Du tackes i latinen gifva mera städning än jag medhunnit“, ber han blott denne. Slutligen föreslog Porthan honom att sända hela företalet till påseende före tryckningen; men af en eller annan orsak tyckes detta dock icke ha blivit gjordt. Den 4 augusti skrifver Fredenheim blott i förbigående: „Gif Bullehistorien hvad form du behagar, och kårtare om den var för lång.“ Af särskild vikt var dock för honom, att såväl hans bref till påfven som dennes svar skulle ingå in extenso. Han tillsände äfven Porthan det senare i ori-

¹⁾ Vidare skref han i samma bref: „Du låter väl taga en riktig afskrift [hvar til flere händer skyndsamt kunna nyttjas] att en gång nyttjas till tryckning in extenso.“ Detta villkor fullgjorde dock ej Porthan. Det uppfylldes först långt efteråt — lyckligtvis dock innan det var för sent (se längre fram).

²⁾ Bl. a. hade han anhållit om en lista på alla finska biskopar, hvilken äfven sändes till Rom (brevet af d. 22 jan. 1796).

³⁾ För att blott nämna en småsak, satte han liksom Fredenheim data „inom krokär“ (jfr. bref af 17 mars).

ginal äfvensom originalkonceptet till det förra, och dessa båda papper befinna sig ännu i dag bland brefven till Porthan. Visserligen kunde han hysa fruktan för att härför bli misstänkt för katolska sympatier — detta framskyntade redan i brefven till Bilmark, där samma fordran med afseende å brefven i fråga blef uppställd — men han lugnade sig alltid därmed, att då man fick se saken i dess sammanhang, skulle allting blifva klart ¹⁾. Den 23 juni 1797 utkom slutligen företalet, „Prolegomena“ till accessionen, och den 4 oktober hade Fredenheim nöjet att emottaga sina exemplar däraf. Han förklarade sig nöjd med Porthans företal (i bref till denne af den 15 december) och beredde sig att tillställa påfven ett exemplar af detta vältaliga och för honom själf så glädjande opus. „Ingen“, skrifver han, „skal kunna säga, at vi tracterat Påfven intolerant: jag fruktar endast någon Zelote kunde fördöma oss för öfverdrifna vörnadsbetygelser“. Att erhålla denna present kunde göra den gamle mannen godt, som blifvit så illa behandlad af fransoserne och som verkligen förtjänade alt det erkännande man kunde gifva honom som världslig regent, fortsätter han.

Detta företal, som omfattar icke mindre än sexton sidor text och som i det föregående redan i hufvudsak berörts, innehåller i själfva verket alt hvad Fredenheim kunde önska. Däri ingå icke blott hans eget bref till påfven, utan äfven påfvens svar och därtill ännu ett bref som påfven hugnade honom med efter hans afresa från Rom. Hans egen gärning lofprisas i de mest berömmande ordalag (hans välvilja att skänka sin samling till Åbo Akademi blir härvid måhända det som kraftigast framhålles), påfven Pius VI erhåller en vältalig hyllning och Gaetano Marini får sin förtjänta anpart af erkänslan. Hela tillgången vid afskrifternas anskaffande beskrifves uttömmande, endast det senare försökets första misslyckande omnämnes icke, synbarligen såsom egnadt att störa totalintrycket af berättelsen.

¹⁾ Bref af d. 31 mars 1797. I bref till Bilmark af d. 2 april 1784 skref han redan: „Stympad skulle denna suite väcka förundran och uttydningar, i sit sammanhang blir den curieuse och unique, och mit bref til Påfven visar så hela anledningen, at jag just at förekomma alla uttydningar öfver min liaison vil hafva det tryckt“. I samma anda uttalade han sig d. 30 april, i det han önskade få fram „anledningen til dessa acquisitioner som, är ganska oskyldig“ och som han i brevet till påfven „med flit releverat“.

Porthans lugna, vederhäftiga framställningssätt förnekar sig dock icke, och denna skildring äger, trots sina panegyriska partier och trots att den till en stor del bygde på Fredenheims egna, långt efter själfva händelserna redigerade uppgifter — dem Porthan dock genom en jämförelse med brefven till Bilmark kunde kollationera — en hög grad af tillförlitlighet. Slutligen berör Porthan sitt eget arbete med dessa bullor och förklarar sig endast vilja af dem göra ett supplement till första delen af v. Celses „*re-censio bullarum*“ ¹⁾.

Under de följande åren efter 1797 forsatte Porthan sitt arbete med utgifvandet af „*accessionen*“. Att han skulle egna sig däråt med något synnerligt intresse framgår icke af de korta uttalandena i brefven till Calenius, Gjörwell. o. a. Då ohälsan började nedbryta hans krafter mot slutet af hans lif, pinade det honom att icke hafva arbetet färdigt. ²⁾ Den 15 december 1801 ventilerades ändtligen sista disputationen af detta urkundsvärk, vid hvilket hans eget arbete endast fått blifva af en så att säga underordnad beskaffenhet. På slutet hade han i form af ett bihang („*additamentum*“) tillagt några bullor ur Åbo domkyrkas Svartbok, men äfven härtill hade idén ingifvits honom af Fredenheim ³⁾, och Porthan själf hade endast haft att sätta den i värk, sannolikt dock med sitt eget fulla gillande. Han kunde slutligen vid sin lefnads afton blicka tillbaka på detta arbete med känslan af en fullgjord plikt och med det lugna medvetandet att ha uppfyllt ett allmänt önskningsmål.

Det Porthanska arbetet ger oss emellertid tillfälle att bilda oss en någorlunda fullständig uppfattning om den fredenheimska

¹⁾ En andra del utgafs slutligen 1842 af H. Reuter dahl under namn af „*Apparatus ad historiam Sveo-Gothicam Celsianam* II“. — I företalet omnämner Porthan äfven Fredenheims intresse för drottning Kristinas historia. I bref till Bilmark af d. 30 april 1784 omtalar denne att han erhållit „en interessant Cathalogue på svenska saker i Vatikanen, dem Arckenholtz eller andra ej haft hum om“. Jfr f. ö. Schybergson, a. a. s. 157.

²⁾ Bref t. Gjörwell af d. 20 febr. 1800. Skrifter utg. af Sv. Litt. sällsk. XXXVIII, s. 239.

³⁾ Fredenheim talar därom i promemorian af d. 12 maj 1795 och i bref till Porthan af d. 28 april 1797. Redan vid tiden för den celseska bearbetningen hade denna tanke uppstått hos honom, och han hade bedt Bilmark uppgöra en förteckning på bullor i Svartboken, som icke återfunnos bland afskrifterna. Denna förteckning hade äfven tillställts v. Celse kort före hans frånfälle (brevet t. Bilmark af d. 31 mars 1785).

afskriftsamlingens karaktär. Det framgår, att samlingen till allra största delen består af egentliga s. k. bullor, påfvebref, och därjämte af ett mindre antal utdrag ur räkenskapsböcker m. fl. aktstycken, från åren 1198—1585, samt att hopsamlingen skett tämligen planlöst i det vatikanska arkivet, med förbigående af mångt och mycket som senare blifvit oss bekant. Att dateringen ofta är alldeles oriktig, är mindre förvånande, då den bestämda afskrifningen naturligtvis — som ännu i dag i liknande fall är händelsen — utförts af okunniga kopister. Dessutom har begreppet Sveriges historia tagits i en mycket vidsträckt bemärkelse, i det en mängd urkunder från äldre tider medtagits, som utslutande beröra Danmark (vanligen Lunds stift) eller Östersjöprovinserna. Slutligen har ifvern för arbetet (som hufvudsakligen bestått i genomgående, enligt förefintliga kataloger, af arkivets Registerband) synbarligen slappats ju mer man nalkats medeltidens slut, att döma därpå, att skörden då blifvit allt magrare, medan åter urkundsmaterialet enligt tingens ordning bordt blifva allt rikligare. Porthans eget arbete ¹⁾ vidlades därjämte, som redan påpekats, af felet att han altför mycket lätit sig bindas af förebilden: det celseska bullariet. Han meddelar akterna endast i sammandrag, med kortare utdrag här och där, hvarigenom deras innehåll ej kommer till sin fulla rätt. Sammandragen äro därtill merendels mycket summariskt gjorda, och något godtyckligt ha en del urkunder förlagts efter texten ²⁾, andra åter uteslutits som tidigare varit af honom tryckta. (Dessa sistnämnda äro, ehuru endast korta utdrag, af särskildt intresse såsom belysande den påfliga uppbörden i vårt land).

Sådant arbetet är, kan det icke längre tillfrådsställa våra dagars forskare. Af betydelse äro dock de noter Porthan, i olikhet med v. Celse, bifogat texten. Äfven måste man skänka honom erkännande för att han insett vikten af den s. k. „ka-

¹⁾ Jfr. härtill M. G. Schybergson, *Historiens studium vid Åbo universitet* s. 122. Det kan förtjäna nämnas, att afskrifterna lågo inneslutna i tvänne lösa pärmar i kvartformat af rött marokäng läder, prydda med de påfliga insigerna.

²⁾ Synbarligen hade Porthan en klarare uppfattning än Celse af hvad som var „bulla“ och hvad icke. Sannolikt ville han icke intaga i själfva bullariet utdrag som han på intet vis kunde rubricera som bullor.

niken Nils Sigvastssons berättelse" (omkr. 1320), som han aftryckt efter texten nästan i dess helhet och hvilken kastar en den klaraste belysning öfver en hel period af Sveriges medeltidshistoria. Detta aktstycke är utan gensägelse samlingens viktigaste, och det märkliga är, att det, i likhet med en del andra, ännu i dag är oss bekant uteslutande genom de fredenheimska afskrifterna ¹⁾. Och i så måtto hafva dessa alt fortfarande sin betydelse för forskningen, att de aftryckta i senare publikationer, gifva oss kännedom om saker, som utan dem ännu vore oss obekanta. Men de förhoppningar, som vid afskrifternas ankomst från Rom fästes på dem af samtiden blefvo, till följd af den porthanska publikationens snävt tillmätta form, icke infriade.

Urkunder, som direkte beröra Finlands historia, kunna här icke räknas flera än fem, hvartill komma en serie korta utdrag ur påfliga uppbörds- och räkenskaper, särdeles intressanta för öfrigt. Af dessa urkunder aftryckte Porthan i sin „Sylloge monumentorum ad illustrandam historiam fennicam pertinentium“, den han aldrig hann fullborda, trenne stycken ²⁾. De öfriga ³⁾

¹⁾ Sedermera återgifvet i Dipl. Suec. III. nr. 2322. Bortlämnats ha af Porthan de samtidigt i Juustens Chronicon (nya uppl. s. 200—201) aftryckta utdragen, ingående i Dipl. Suec. IV, under nr. 2926, 2986 o. 3051. I slutet ha återgivits de sedermera i DS III aftryckta nr. 2245, 2277, 2428. (De trenne förra ingå i Hausen, a. a. under nr. 405, 406 o. 411). — Marini hade äfven riktat Fredenheims uppmärksamhet på de upplysningar arkivets papper lämna om Petrus Fecht, Typotius och Possevino (s. X. not 2); resultatet häraf är dock synligt endast i form af trenne brev från år 1585, hvilka afsluta denna samling, däraf ett från Gregorius XIII till Sigismund och tvänne från Sixtus V, det ena till Johan III, det andra till Sigismund (de sista aktstyckena i samlingen).

²⁾ Nr. XIII (om biskop Thomas' afsägelse 1245, senast tr. i DS I nr. 305 och Finl. Medelt. urk. nr. 88), XIV och XV. Tvänne förbigick han här helt och hållet, hvartill kommer ett kort utdrag som han redan i Juustens Chronicon aftryckt i dess helhet, (nya uppl. s. 200—201, dat. 1 maj 1328, hvarom närmare nedan). Den ena af dessa ingår i *Accessio* under nr. 98 (Gregorius XI till kon. Albrekt, dat. 1 apr 1371); Finl. Medelt. urk. nr. 801. Den andra utgjorde Alexander VI's bulla af d. 21 juni 1496 (*Accessio*, s. 107) som väl icke hann ingå (tr. i *Sveriges Traktater*, III nr. 548). Härtill komma ytterligare trenne helt korta utdrag från åren 1332—1334 (jfr. föreg. not), likasom utdr. f. 1328 meddelade i Juustens Chronicon (s. 201) bland tilläggen.

³⁾ I Chronicon omnämnde Porthan icke den bulla om biskop Thomas' afsägelse af d. 21 febr. 1245, som han senare aftryckte i Sylloge under nr.

berörde han mer eller mindre utförligt i andra skrifter, bland hvilka må nännas „Observationes circa Historiam denarii Petri in Suecia“ (1802) och „Observationes circa historiam decimarum ecclesiasticarum in Suecia“ (1796—1798). — Af särskild betydelse för vårt land var ett utdrag ur de påfliga uppbörds- och räkenskaper, af den 1 maj 1328, och hvilket här nedan närmare skall beröras. — Hvad Porthan utfört förblef för en längre tid alt som gjordes för att göra de fredenheimska urkunderna tillgängliga för forskningen. Och det var icke långt ifrån att vetenskapen någon tid senare fått vidkännas förlusten af hela detta dyrbara källmaterial.

Den svåra hemsökelse som i form af Åbo brand ödelade så mycket som sedan gammalt fans bevaradt i den gamla universitetsstaden beröfvade äfven vårt akademiebibliotek den prydnad det i de fredenheimska afskrifterna ägde. Till all lycka hade dock en afskrift „sämma år blifvit deraf tagen, och till riktigheten af Wilh. G. Lagus, Jur. Dr. och Professor, samt Carl N. Keckman, Phil. Magister, under hvarje bref bestyrkt“ och denna afskrift förärades Vitterhets Historie och Antikvitetsakademien i Stockholm af herr Alex. Seton ¹⁾. Härigenom blefvo dessa afskrifter för framtiden räddade åt forskningen och kommo äfven mycket snart att blifva föremål för en systematisk publicering.

I första delen af Diplomatarium Suecanum som utkom två år därpå (1829) ingår nämligen ett betydande antal aktstycken härrörande ur den fredenheimska samlingen. Och i de följande delarne, utgifna: del II 1837, III 1842—1850, IV 1853—1856,

XIII. Detta kan förefalla egendomligt i betraktande af Porthans stora intresse för denna biskops värksamhet; orsaken är dock tydligen den att ifrågavarande urkund synbarligen befann sig bland de senare afskrifterna från Rom och sålunda icke var honom tillgänglig vid författandet af början till Chronicon. I tilläggen till Chronicon omnämnde han den sedermera med hänvisning till *Accessio* och påpekade, att den klargjorde orsaken till bisk. Thomas' ämbetsnedläggelse (Chronicon, nya uppl. s. 138—139 not 19).

¹⁾ Dipl. Suec. I, s. XI (företalet.) Härigenom uppfylldes altså ett villkor Fredenheim fäst vid öfverlämnandet af sina afskrifter. Egendomligt är, att här dock talas blott om 183 st. bullor, utskrifna 1783, d. ä. endast den första afdelningen af det hela.

V 1858—1865 och VI, 1 1878, blef publiceringen fortsatt, altefter arbetets fortskridande ända till år 1850¹⁾.

Det är icke omöjligt, att publiceringen af dessa urkunder bidragit till att ytterligare ett nytt försök gjordes att från Vatikanarkivet erhålla material till belysningen af Nordens medeltidshistoria, och denna gång från norskt håll. I tredje och fjärde delarna af diplomatarium Suecanum ingingo nämligen för belysande af den katolska kyrkans ställning i Sverige särdeles viktiga dokument ur den fredenheimska samlingen, och deras signum i Vatikanarkivet angafs, i enlighet med originalen, mycket fullständigt²⁾. Prof. P. A. Munch, som just på 1850-talet var sysselsatt med sin „Det norske folks historie“ och härvid flitigt anlätade det svenska diplomatariet, lyckades i sept. 1857 utvärka anslag af noska stortinget för en historisk forskningsfärd främst till det vatikanska arkivet. Han anlände efter längre uppehåll i Köpenhamn och Wien i november 1858 till Rom. Här uppehöll han sig ända till våren 1861, då han åter för en kort tid begaf sig till hemlandet³⁾. I Rom hade han blifvit i tillfälle att genom bemedling af den bekante Pater Theiner, som för honom fattat en varm vänskap, bedrifva forskning i själfva det hemliga vatikanska arkivet. Dessa forskning tillgodogjorde han sig för sin norska historia (anden hovedavdelning, del 1 och 2), hvarjämte han hopbragte en omfattande afskriftsamling, afsedd att efter hand publiceras⁴⁾. Under sitt uppehåll i hemlandet besökte han tvänne gånger (1862) Stockholm i studieändamål, och det är möjligt att han härvid äfven tagit kännedom om den fredenheimska afskriftsamlingen i Vitterhetsakademin. För den nya resa till Rom han slutligen i april 1863 anträdde hade han äfven erhållit anslag af den

¹⁾ I Rydberg, *Sveriges traktater med ull. makter*, vol. I o. III (utg. 1877 o. 1895) ingå ett tiotal urkunder ur den fredenh. samlingen. I *Svenskt Diplomatarium*, vol. III (tr. 1885—1902) ha inga af de fredenheimska urkunderna intagits ehuru tvänne af dem här kunde ha ingått, jfr. *Accessio* s. 100.

²⁾ Detta hade icke varit fallet i de båda första delarne.

³⁾ Munch. *Det norske folks historie*, Anden hovedavdeln. del 2, s. VIII — X.

⁴⁾ *Diplomatarium Norvegicum* vol. VI (utg. efter hans död 1864), äfvensom vol. VII, afd. 1 (1867), innehåller till hufvudsaklig del af honom i Rom afskrifna urkunder.

svenska regeringen¹⁾, i det han redan under sitt tidigare uppehåll i den eviga staden afskrifvit dokument rörande Sveriges historia samt öfverlämnat dem till de svenska arkiven²⁾. Framkommen till Rom angreps han likväl af en svårartad sjukdom som den 25 maj samma år ändade hans lif. Vetenskapen led genom hans bortgång en svår förlust, ty „med vidsträckt lärdom och noggran kännedom af Nordens medeltidsförhållanden förenade professor Munch ovanlig skicklighet i diplomläsning och en otrolig arbetsförmåga“ (Montelius). Hans efterlämnade papper hemsändes till Norge, men en del, som forslades sjöledes, gick förlorad genom att fartyget som förde dem totalt förliste. Det förefaller dock som om härvid blott en mindre viktig del gått förlorad, medan det hufvudsakliga redan tidigare bärgats till Norden³⁾.

Redan före sin död hade Munch påbegynt tryckningen af ett mindre arbete, oinfattande de intressantaste af de fynd han gjort. Det utgafs 1864 af H. J. Huitfeldt under namn af „Pavelige Nuntiers Regnskabs og Dagböger, förte under tiendeopkraevningen i Norden 1282—1332“. Det märklige är, att dessa „räkenskaps och dagböcker“ återfinnas i en codex (Collectoria 1746), därifrån redan de fredenheimska afskrifterna meddelat korta utdrag, äfven beaktade af Porthan, och sedermera återgifna i *Diplomatarium Suecanum* vol. IV, och här som sagdt med särdeles noggranna källhänvisningar⁴⁾. Sannolikt är altså, att Munch i dem erhållit en viktig vägledning för sina forskningar.

Afsikten var att i serien „Historiska handlingar“ omedel-

¹⁾ O. Montelius. *Sveriges skattskyldighet under Rom*, Svensk Tidsskrift f. Litteratur, Politik o. Ekonomi, 1870 (s. 201).

²⁾ Munch, a. a. s. XIII. De förvaras nu på svenska riksarkivet såsom deposition från Vitterhetsakademin.

³⁾ Jfr. Munch *Pavelige nuntiers regnskabs og dagböger*, s. III. Montelius' uppfattning om förlustens omfång förefaller öfverdrifven (Sv. Tidsskr. s. 201).

⁴⁾ Nr. 2663, 2926, 2986, 3051. Det märklige är, att alla dessa utdrag beröra Åbo stift. Måhända är man berättigad att häri se en medveten afsikt. De härstamma synbarligen alla från den senare samlingen, under hvars tillkomsttid Fredenheim själf befann sig i Rom. Han kunde härvid mycket väl af Marini ha blifvit tillfrågad om hvad han önskade få excerperadt ur en gifven handskrift och därvid uttrykt önskningsmål beträffande Åbo biskopsdöme.

bart utgifva de Sverige berörande afskrifterna ¹⁾, men det dröjde ända till år 1879 innan en ny del (vol. 8) af denna serie utkom, och däri ingingo då als ej några af de Munchska urkunderna. Tanken hade altså uppgifvits, och det återstod endast att i det svenska diplomatariet efter hand aftrycka dem. I den femte delens senare afdelning (1865) hade redan ingått 24 stycken och i del VI, ₁ (1878) inflöt sedermera äfvenledes ett större antal. I det senare diplomatariets första del, utgifven af Silfverstolpe 1875—84, ingick slutligen ännu ett fåtal af dessa afskrifter.

Emellertid hade man på finskt håll börjat intressera sig för denna nya samling af Vatikanurkunder. På föranstaltande af Yrjö Koskinen (G. Z. Forsman) kopierade dåvarande filosofiekandidaten J. R. Aspelin i Vitterhets Historie och Antikvitets Akademins arkiv efter de där befintliga munchska originalkopiorna alla sådana urkunder som berörde Finland, och det hoppet uttalades af Yrjö Koskinen, att dessa framdeles skulle tryckas i ett finskt diplomatarium, då ett sådant en dag kunde tänkas komma till stånd ²⁾. Tillsvdare publicerades de likväl i Historiallinen Arkisto, del II, utgifven 1868, där Koskinen försåg dem med inledning och noter. Samlingen omfattar 35 nummer, däraf tvänne dock varit förut tryckta i Dipl. Suec. V (nr. 4161 och 4240; fyra ingingo sedermera i DS VI, ₁ under nr. 4333, 4347, 4433 och 4434) samt därutöver fem i Dipl. Norv. VI (under nr. 200, 239, 245, 247 och 265). Kuriöst nog känner utgifvaren icke till Munchs fyra år tidigare utgifna „Pavelige Nuntiers regnskabs og dagböger“, där icke så få upplysningar rörande vårt land stå att finnas. Ej håller han observerat att fyra af de af honom aftryckta urkunderna äfven funnos upptagna i den s. k. Åbo domkyrkas Svartbok ³⁾.

Man fäster sig vid, att af dessa urkunder ett flertal förekommer endast i utdrag eller fragment. Men så är synbarligen förhållandet med en icke obetydlig del af de Munchska afskrif-

¹⁾ Montelius, a. a. s. 201.

²⁾ Yrjö Koskinen, P. A. Munch' in *Vatikanolaiset todistuskappalet Suomen Historiaan*, Hist. Ark. II, s. 2. En och annan urkund rörande Finland förbisågs af kopisten, ex. DS VI, nr. 4485.

³⁾ Nämligen nr. 2, 25, 26 o. 29. (Svartboken, utg. af Hausen, nr 16, 200, 201, 236). Han anmärker dock att nr. 25 och 26 förut aftryckts i Porthans Chronicon (nya uppl. s. 292—294), d. v. s. just efter Svartboken

terna ¹⁾, som endast afsåg att utgöra underlag för en historisk framställning. Af särskild vikt är en urkund rörande biskop Thomas' ämbetsnedläggelse af år 1245 (nr. 1.), hvilken utgör komplement till den andra af samma år i den fredenheimska samlingen ²⁾. Dessutom meddelas här ett antal akstycken in extenso rörande bl. a. den påfliga uppbörden och beskattningen af prästerskapet (nr. 17, 19 och 22), för hvilken sak Munch hyste ett särskildt intresse och hvilken han för Norges vidkommande på ett utmärkt sätt behandlat i sin „Det norske folks historie“.

Öfverhufvud hade Munch på ett anmärkningsvärdt sätt riktat urkundsmaterialet och bidragit till att vidga kännedomen om de nordiska ländernas ställning till påfvedömet under medeltiden, äfvensom om deras inre kyrkliga och ekonomiska förhållanden. Han hade egnat uppmärksamhet åt kameralarkivet i Vatikanen, särskildt den viktiga samlingen *Collectoria*, som omfattar räkenskaper rörande uppbörden, samt åt de vidlyftiga supplikregistren, hvilka för de fredenheimska afskrifterna ännu als ej blifvit beskattade. Dock var hans arbete i det stora hela ofullständigt, delvis äfven fragmentariskt, såsom ofvan påpekats, och blef ju därtill yttermera i förtid afbrutet genom döden ³⁾. En komplettering och revision gjorde sig därför oafvisligen önskvärd, och då det Vatikanska arkivet år 1881 slog upp sina portar för hela forskarvärlden, måste det endast blifva en tidsfråga, när ett sådant arbete skulle företagas.

På hösten 1894 begaf sig den framstående kännaren af den svenska medeltiden doktor K. H. Karlsson, med understöd af Vitterhetsakademien och Letterstedtska föreningen, till Rom med en stort anlagd plan att idka forskningar i Vatikanarkivet. I sex år stannade han därnere, under de fyra senaste åren med anslag af svenska staten, och utförde under denna tid i det väldiga arkivet ett mycket betydande forskningsarbete. Utan att

¹⁾ Jfr. Finl. Medelt. urk. s. 199 not 2 och s. 253 noten.

²⁾ Se ofvan s. 18. — DS I nr. 321. Urkunden är i Finl. M. urk. (under nr. 89) återgifven utan angifvande af att den tidigare varit tryckt i Hist. Arkisto. Samma är fallet med här förevarande samplings nr. 5, 17, 19, 22, 24 o. 30 (*Finl. Medelt. urk.* nr. 477, 636, 677, 702, 750 o. 860). Men för detta arbete ha aftrycken tagits af senare och bättre kopior, hvilket äfven vid jämförelse framgår.

³⁾ Från 1300-talets slut blifva sålunda hans anteckningar mycket sparsamma.

fästa afseende vid tidigare samlare genomgick han systematiskt de allra flesta urkundsserierna från medeltiden, såväl dem som förvarades i det s. k. hemliga vatikanska arkivet, som dem hvilka under tidernas lopp hamnat i det romerska statsarkivet.¹⁾ Den skörd han här sammanbragte af bullor, suppliker och utdrag ur räkenskapsserierna uppgick till 2120 stycken afskrifter²⁾, hvar till kommo en del anteckningar och kopior af särskilda manuskript — den rikaste skörd, som ännu bärgats till Sverige ur det gamla påfvearkivet. Och dock var knappast ens detta arbete ännu fullt uttömmande. Själf betraktade han det icke så, då han år 1900 nödgades afbryta det, och med ett par yngre danska forskare träffade aftal om att de, samtidigt som de samlade material för Danmarks vidkommande, skulle fortsätta hans arbete för Sveriges³⁾. Som känt hade äfven Finlands statsarkiv ingått aftal med d:r Karlsson om att erhålla sådana afskrifter, som beröra vårt land, och under åren 1898—1903 tillsändes äfven arkivet af denne, och sedermera af de danske stipendiaterna herrar R. Mejer och J. Nielsen sammanlagdt något öfver tvåhundra afskrifter. Af dessa ha genom statsarkivarien d:r R. Hausen i „Finlands medeltidsurkunder“ I, aftryckts de af dem som datera sig från tidigare år än år 1400.

D:r Karlssons forskningar omfattade förnämligast åren 1334—1503. De munchska forskningarna kom han därvid äfven att beröra, och kom då till insikt därom, att samlingen *Collectoria* redan blifvit tämligen grundligt beskattad af denne, hvarför hans egen skörd därur vardt ytterst ringa⁴⁾. Dock kan det icke undgå att väcka förvåning, att en serie om 509 volymer, hänförande sig till en tid då Sverige ofta besöktes af påfliga uppbördsmän och stora summor fördes därifrån till Kurian, icke gifvit rikligare resultat och bragt oss mera nya upp-

¹⁾ *Forskningar i Vatikanens arkiv och därmed sammanhängande arbeten 1894—1900.* Reseberättelse af K. H. Karlsson. Meddelanden från Svenska Riks Arkivet 1894—1900 (s. 343—357).

²⁾ Karlsson, a. a. s. 352.

³⁾ Dens. a. a. s. 356—357.

⁴⁾ Detta framgår visserligen endast indirekte af Karlssons berättelse, men W. T. Tawaststjerna uppger enligt muntliga meddelanden af denne (1897), att serien *Collectoria* „på grund af Munchs forskningar gifvit endast en obetydlig skörd“. (*Muutamia tuonteita Vatikaanin arkistosta.* Hist. Ark. XV, s. 327.)

lysningar. Under 1400-talet blef det visserligen vanligt, att uppbördsmännen, sedan de erhållit sina räkenskapsböcker verifierade i den apostoliska kameran, fingo dem tillbaka igen. Men under trettonhundratalet, som denna serie förnämligast omfattar, var det ännu brukligt att ett exemplar af räkenskaperna stannade i skattkammaren och där bevarades¹⁾. Man kunde därför vänta sig, att äfven för Sveriges vidkommande finna där ett lika rikligt material som man funnit för det öfriga Europas länder. Men hvad man än må hoppas att ännu erhålla ur det vatikanska arkivet, mycket tålamod och mycket tidsödande arbete skall det kosta att vinna det efter de senaste årens forskning.

Det allra mesta af hvad man kunnat vänta sig att finna i det vatikanska arkivet till belysande af Sveriges ställning till påfvedömet under medeltiden föreligger väl i alla fall redan samladt, delvis i afskrift och delvis äfven i tryck. De fredenheimska urkunderna äro på ett fyratotal när redan i sin helhet tryckta, vare sig efter originalkopiorna eller, sedan Munchs och Karlssons besök i Rom, efter senare afskrifter af samma dokument. Af de munchska är sannolikt äfven största delen af dem som beröra Sverige, och säkert den viktigaste, numera ofentliggjord²⁾, vare sig i volymerna V och VI af det svenska diplomatariet, eller i Rydbergs „Sveriges trakter“, eller för vårt lands vidkommande (till år 1400), i Hausens „Finlands Medeltidsurkunder“. Att ännu en del ligger otryckt, uppväges till en del af att Åbo domkyrkas Svartbok (utg. af Hausen) innehåller i dublett ett flertal af de i Rom återfunna urkunderna berörande Åbo stifts angelägenheter. Hvad slutligen K. H. Karlssons afskrifter beträffar, ligga dessa inom Sverige ännu till största delen opublicerade³⁾. Det är egentligen endast den ringa del som kommit på Finlands lott, hvilken blifvit befördrad till

¹⁾ Ett andra exemplar fick uppbördsmannen själf behålla. Se Ch. Samaran & G. Mollat, *La fiscalité pontificale en France au XIVe siècle.* Bibliothèque des Ecoles françaises à Rome et à Athènes, vol. 96 (s. 124). Jfr. äfven G. Brom, *Guide aux Archives du Vatican*, Rom 1910, s. 46—49.

²⁾ Detta är dock blott ett antagande, då jag icke varit i tillfälle att taga kännedom om Munchs originalafskrifter.

³⁾ I det af Karlsson utgifna supplementet till Silfverstolpes diplomatarium ha intagits halftannat hundratals af dem.

trycket, försåvidt den influer i den nyss nämnda första delen af R. Hausens „Finlands Medeltidsurkunder“. Här riktar den i form af särdeles noggrant afskrifna suppliker, obligationer, bullor och räkenskapsutdrag på flerehanda sätt vår kunskap om medeltidens förhållanden. Sistnämnda arbete, jämte den tidigare utgifna Svartboken och de båda svenska diplomatierna, det celseska bullariet, Munchs „Pavelige Nuntiers regenskabs og dagböger“ samt hans „Det norske Folks Historie“ bilda det hufvudsakliga underlaget till förevarande studie¹⁾. Det material dessa arbeten erbjuda till kännedom om medeltidens förhållanden är icke ringa, och det är som sig bör sammanfördt ur de nordiska arkiven såväl som ur de romerska. Men fullständigt är det ännu långt ifrån — samtliga diplomatierna äro som känt ofullbordade — och de luckor som finnas skola inom en öfverskådlig framtid väl icke alla fyllas. Likväl är man måhända berättigad antaga, att kommande forskningar icke skola förmå bringa så mycket nytt material i dagen, att den uppfattning som bygges på det nu förhandenvarande därpå i väsentlig mån skulle komma att rubbas. Det är på denna grund jag gripit mig an med efterföljande undersökning af det påfliga skatteväsendets roll i vårt lands medeltida historia, och för den uppfattning jag framlagt, särskildt beträffande peterspenningen, har jag ansett mig kunna betrakta de nu tillgängliga källorna såsom åtminstone nödtorftigt tillräckliga.

¹⁾ Öfverinspektör V. T. Tavaststjerna har i Hist. Ark. vol. XV, s. 325 ff. aftryckt ett antal urkunder ur det vatikanska arkivet som af honom anskaffats under en kortare vistelse i Rom hösten 1897. Ett par af dem ha dock förut varit tryckta i Diplomatarium Norvegicum (del VI o VIII). Hrr Tavaststjernas och Karlssons afskrifter komplettera delvis hvarandra. — De karlssonska afskrifterna för tiden efter år 1400, hvilka förvaras på Finlands statsarkiv, hafva äfven varit en viktig källa och lämna särskilda data till biskoparnas historia.

II.

Skatternas förekomst och beskaffenhet.

I. Om Peterspenningen.

Den äldsta skatt till påfvestolen som hvilade på Svea rikets inbyggare var den s. k. peterspenningen („St. Peters penning“) eller romskatten („romaskot“). På latin kallades den vänlingen på grund af språkbruket i Sverige „denarius B. Petri“ (eller „S. Petri“), men dess officiella benämning var helt enkelt „census“, eller för fullständighetens skull stundom „census ecclesiae Romanae“, äfven „census qui Romanae Ecclesiae solvere debitor“, eller ock, såsom bruket var i mellersta Europa, „census apostolicus.“¹⁾

Denna census hade ursprungligen varit en afrad som erlagts till den påfliga skattkammaren af arrendatorerna å kyrkans stora domäner i Roms själfva patrimonium. Den öfvergick småningom till ett slags emfyteotisk skatt, men med penningevärdets sjunkande och kyrkans stigande penningebehof utsträcktes denna beskattning till ständigt nya föremål och till allt flere nyförvärfvade klienter. Kyrkan blef därtill länsherre och uppbar feodala afgifter af en mängd vasaller i mellersta Italien. Härur utvecklade sig tvänne olika slag af öfverhöghet och af rättighet till skatt af underordnade. Det förra slaget var af mera kyrklig natur: Kyrkor, kloster och fromma stiftelser stälde sig under påfvens beskydd, särskildt under det karolingiska väldets upplösningsperiod, och för den ökade trygghet de härigenom erforo, förbundo de sig att till påfvedömet erlægga en årlig afgift. Med tiden meddelade påfvestolen detta slag af klienter äfven befrielse från biskoparnes öfverhöghet och domsrätt, en frihet som blef känd under namnet „libertas romana“.

Det andra slaget af genom censuserläggande karaktäriserad underdånighet var af mera världslig natur. Världsliga herrar, som på ett eller annat sätt voro hotade i besittningen af sina län eller furstendömen, skyndade att ställa dessa under den

¹⁾ Den af Porthan använda benämningen „denarius petrinus“ finner icke något stöd i källorna.

alt mäktigare romerska påfvens beskydd och erbjödo sig att härför erlägga skatt till honom. Så blef fallet med det normandiska riket i Syditalien, med grefskapet Portugal och med konungariket Aragon, hvilka alla i senare hälften af det elfte århundradet stälde sig under påflig öfverhöghet och som tecken härpå begynte betala census till påfvestolen. Samtidigt började emellertid påfvedömet själfv fordra detta slag af underkastelse af skärskilda härskare. Gregorius VII som uppbar skatt äfven af grefven af Provence, grefven af Barcelona, hertigen af Böhmen och konungen af Dalmatien och Kroatien gjorde gällande, att ett dylikt erläggande af skatt innebar ett feodalt afhängighetsförhållande af påfvestolen och försökte bringa England till erkännande häraf. I England uppbars nämligen sedan gammalt peterspenningen för påfvestolen, och med denna som förebild gjorde Gregorius år 1081 ett försök att äfven ifrån Frankrike erhålla en afgift för hvarje hushåll, hvilket dock icke lyckades. Den engelska peterspenningen var dock als icke någon feodal prestation, dess uppkomst hade icke gått hand i hand med feodalväsendets och dess historiska betydelse blef ej att bidraga till dettas utveckling.¹⁾

Från England gingo redan i åttonde århundradet särskilda slag af gåfvor till Rom. Sålunda underhölls här genom frivilliga skänker ett engelskt nationalhärbarge, „schola saxonum“, i närheten af Peterskyrkan. Sannolikt härleder sig dock den egentliga s. k. „romgåfvans“ uppkomst från konung Ethelwulf, Alfred den storas fader, som omkr. 855 skänkte påfven en summa om 300 mark silfver, hvilken sedermera årligen skulle uppbäras i landet och skickas till Rom²⁾. Sedan konung Alfreds tid var romskatten vanlig såväl bland angler som bland danskar, och i de under det tionde århundradet tillkomna lagsamlingarna bestämmes, att för hvarje hushåll en penning (penny, denar) skulle erläggas i romskatt³⁾. Det dröjde dock ej länge, innan denna

¹⁾ Öfvanstående framställning hvilar i hufvudsak på ett arbete af P. Fabre, *Etude sur le Liber Censuum de l' Eglise Romaine* (Paris 1892, Bibl. des Ecoles françaises d' Athènes et de Rome, vol. 62). Kap. I o. II.

²⁾ O. Jensen, *Der englische Peterspfennig und die Lehnsteuer aus England und Irland an den Papststuhl im Mittelalter*. Heidelberg, 1903 (s. 16—20).

³⁾ Jensen, a. a. s. 21—23, 49—52, 81. Märkligt nog voro danskarna i Danelagen lättare beskattade än engelsmännen (ibid. s. 50).

ursprungligen frivilliga skatt af påfvarne begynte uppfattas såsom ett tecken på vasallitet, och de i öfverensstämmelse härmed af Englands härskare begynte fordra länsed. Denna förvägrades emellertid af Vilhelm eröfraren, men Henrik II fann sig tvungen att formellt erkänna påfvens öfverhöghet, och Johan utan land underkastade sig slutligen icke blott afläggande af länsed, utan äfven erläggande af en särskild länsskatt till påfven. För någon tid framåt betaltes nu från England icke blott peterspenningen, utan äfven (till år 1333) en vasallitetsavgift till påfvedömet. Från 1333 till 1534 var ånyo peterspenningen den enda skatten från England till Rom, tills Henrik VIII det sistnämnda året förbjöd dess vidare betalande. Sedan början af 1100-talet var en fördelning de olika stiften emellan genomförd, i det hvar och ett årligen erlade en fix summa af de gemensamma 300 markerna silfver¹⁾. Till sin karaktär var sålunda den engelska peterspenningen en afgift som ursprungligen på grund af ett frivilligt anbud blef uppburen af hvarje hushåll i konungariket, samlad i stiftsstäderna och genom biskoparnes försorg öfverstyrd till Rom²⁾.

Det var denna samma peterspenning som under förra hälften af 1000-talet äfven blef införd i Danmark. Det kan knappast råda något tvifvel om, att den öfverfördes till detta land genom dess och Englands gemensamma härskare Knut den store³⁾. Åtminstone tog han som känt i alt England till förebild vid sin omdaning af Danmarks kyrkliga förhållanden, och efter sin berömda romresa, som väl får betraktas som det starkaste uttrycket af hans tillgifvenhet för påfvedömet, inskräppte han uttryckligen i England nödvändigheten af romskattens erläggande⁴⁾. I hvarje fall var den säkert införd i Danmark före år 1042, såsom framgår af Alexander II:s bref till Sven Estridson af samma år och däri påfven anför, att peterspenningen redan af

¹⁾ Jensen, a. a. s. 81. Duchesne-Fabre, a. a. s. 226. Summan var egentligen 299 mk. silfver.

²⁾ Jfr. härtill: L. J. Spittler, *Von der ehemaligen Zinsbarkeit der nordischen Reiche an den römischen Stuhl*, Hannover, 1797 (s. 80 ff.).

³⁾ Munch, *Historie*, II, s. 870. J. Steenstrup, *Kr. Erslev, m. fl. Danmarks riges historie*, del I s. 403. H. Olrik, *Konge og præstestand i Danmark indtil 12 århundredes begyndelse*, Köbenhavn 1892—1893, s. 150.

⁴⁾ Jensen, a. a. s. 26. Fabre, *Etude*, s. 134. Liebermann, *The Peters pence and the population of England abot 1164*. Engl. Historial Review, 1896, s. 744—747.

Svens företrädare blifvit erlagd till påfvedömet ¹⁾. Synbarligen uppbars skatten i Danmark efter samma grunder som i England, ehuru den sannolikt var något lindrigare där än i det senare lande: — för öfrigt i full öfverensstämmelse med det s. förhållande att skatten i Danelagen var lägre än i det öfriga England ²⁾.

Det dröjde rätt länge, innan peterspenningen slutligen nådde Sverige; men äfven här gjorde sig den engelska förebilden tydligt gällande. Säkert var det ingen tillfällighet, att den man genom hvilken den af alt att döma blef införd i detta land var en engelsman: kardinalen Nicolaus af Albano, Nicholas Breakspeare. De tvänne påfvebrefven af den 28 november 1154 ³⁾, det ena till konung Sverker I, och Sveriges förnämsta män, det andra till Sveriges biskopar, från Anastasius IV, utgöra i detta afseende den enda säkra grundvalen för vår kännedom. I det förra af dessa bref ⁴⁾ hänvisas till ett af "konungen och Sveriges förnämsta män (proceres)" själfva fattadt beslut om saken. Synbarligen hade kardinallegaten under sitt uppehåll i Götalands, dit han anländt från Norge, i hvilket land han varit sysselsatt med de kyrkliga förhållandenas ordnande och där han äfven synes ha infört peterspenningen ⁵⁾, föranstaltat en sammankomst med konung Sverker och stormännen, vid hvilken han förmått dem att åtaga sig peterspenningens erläggande för alt folket. Det är detta möte som af en äldre tradition förlagts till Linköping ⁶⁾, om med rätta är ovisst, men själfva faktum af ett

¹⁾ Jaffé s. 569 (nr 4495). Duchesne-Fabre, s. 354—355. Brevet finnes här intaget i det cartularium som ansluter sig till skattlängden i liber censuum.

²⁾ Olrik, a. a. s. 151. Steenstrup-Erslev, a. a. s. 403. Jfr. äfven DS III nr. 2322 samt Spittler a. a. s. 1 ff. Spittler bemödade sig i sin afhandling att visa, det peterspenningen i Danmark var både lindrigare och mindre förödmjukande för nationen, än i andra länder där den förekom, i det den här städse bibehöll den karaktär af vängäfvad den haft från begynnelsen. Han erhöll äfven härför en belöning som satte honom i stånd att kalla sitt arbete: „eine von der Königl. Societät der Wissenschaften zu Copenhagen gekrönte Preisschrift.“

³⁾ Jfr. om detta datum: „Bidrag till Sveriges medeltids historia, utgifna af Historiska Seminariet vid Uppsala Universitet“, nr. 2 (tillagnad C. G. Malmström). Uppsala 1902.

⁴⁾ DS I nr. 38; Sv. Tr. I, nr. 38.

⁵⁾ Munch, a. a., del I, s. 637—638; II. s. 870.

⁶⁾ Jfr. Montelius' ofvannämnd uppsats, s. 204. Celse anslöt sig äfven till denna uppfattning, ex. Bullarium, s. 35 (nr. 3).

dylikt möte synes icke kunna förnekas. Detta framgår oförtydligt af brefvets innehåll, i hvilket det, efter en sats om legatens värsamhet („statuti prefati fratris nostri“) heter:

Censum autem quem in argumentum vestre devocionis beato petro de terris vestris persolvendum annis singulis statuistis. fratribus nostris episcopis tribui faciatis. ut per eos sedi apostolice transmittatur. Quem profecto non tam ad nostram utilitatem quam ad salutem animarum vestrarum exigimus dum vos interne devocionis obsequium beati petri cupimus patrocinium optinere.

Denna census hade altså adressaterna frivilligt påtagit sig, omisskännligen i samband med legatens värsamhet, och om dess erläggande bestämde påfven nu, att den skulle inbetalas till biskoparne för att af dem öfverstyra till den apostoliska stolen I det andra brefvet af samma dag (DS I, nr. 820) uppmanas dessa — „rediens siquidem ad Apostolicam sedem venerabilis frater noster Nicolaus Albanensis Episcopus“ — att troget till påfvestolen öfverstyra den census „quem regnum & populus vester B. Petro annuatim statuerat solvendum“ och „quisque de suo Episcopatu annis singulis colligere“. Dessa ord synas tillfullo ådagalägga sakens sammanhang, och de bära ofjäfaktigt spår af att påfven genom dessa stadgar velat organisera något nyinrättadt. ¹⁾ Den engelska förebilden är äfven tydlig. Också i England hette det att peterspenningen betalades af invånarne „för deras själs frälsning“, också där uppsamlades den af biskoparne och äfven där var den besluten af fri vilja. Såsom af senare urkunder framgår, erlades den äfven i Sverige med en penning för hvarje hushåll.

I folkets medvetande synes den länge ha bibehållit sin karaktär af en frivilligt påtagen gärd och därför långt ifrån alltid ha blifvit regelbundet betalad. Men för påfvarne framstod den snart som en tribut den de med alla medel hade rätt att utkräfvad. Redan 1204 framträder denna uppfattning i en bulla

¹⁾ Jfr. härtill Örnhielm *Historiae Sueorum Gothorumque Ecclesiasticae*, s. 454—455. Hildebrand, *Sveriges Medeltid*, I s. 291. Längre fram skall en äldre uppfattning beröras, enligt hvilken peterspenningen småningom skulle vunnit intåg i landet, företredesvis genom de engelska missionärerna. Det låter dock knappast tänka sig, huru erläggandet i praktiken skulle gestaltat sig, innan ännu förhållandet till påfvedömet vunnit stadga och de kyrkliga förhållandena blifvit tillbörligen ordnade.

från Innocentius III till ärkebiskop Andreas i Lund, däri ärkebiskopen uppmanas att hopsamla peterspenningen från Danmark och Sverige och för detta ändamål erhåller fullmakt att tvinga „contradictores, si qui fuerint, per censuram ecclesiasticam“. ¹⁾ År 1216 försöker påfven med godo och prisar i ett bref till ärkebiskopen i Uppsala svenskarne för att de „liberaliter“ och „devote“ betalat census samt uppmanar dem att fortsätta därmed ²⁾. 1221 vankas åter hotelser och stränga ord ³⁾.

Den peterspenning som införts i Danmark, Sverige och Norge ⁴⁾ efter Englands mönster var som redan framhållits till karaktären densamma, och man kan i själfva verket säga, att peterspenningen utgjorde någonting utmärkande för dessa fyra länder. ⁵⁾ Men jämte denna skatt förekom i alla länderna dessutom en census för särskilda kyrkliga inrättningar, såsom vissa biskopsstift, kloster, m. m. och som altså var af helt och hållet kyrklig art och hänförde sig till typen „libertas romana“. I Sverige var det dock endast Västerås och Linköpings stiftskyrkor som hemföll under denna beskattning, i det enligt liber censuum „episcopus ipse“ i Västerås betalade två mark silfver årligen och i Linköping elfva och en half mark kölnisk vikt ⁶⁾. Huruvida denna census innebar en större grad af frihet gentemot ärkebiskopen eller der våldsliga makten, har jag mig icke bekant.

Vid den tidpunkt då peterspenningen infördes i Sverige

¹⁾ Celse, *Bullarium*, s. 49—50 (enl. Lagerbring, Sv. R. Hist. II, s. 415, som åter citerar Baluze). Å s. 35 (nr. 3) aftrycker Celse (enl. Sacco och Banck) ett bref från Hadrianus IV (Nicholas Breakspeare, påfve 1154—1159) med uppmaning till konung Karl Sverkerson att inbetala petersp.

²⁾ Innocentius III till Uppsala stifts invånare d. 31 maj 1216 (DS I, nr 158).

³⁾ DS I, nr. 203 (enl. Vastovii Vitis Aquilonia).

⁴⁾ Enligt de norska lagarne betalades petersp. af enhvar som ägde mer än 3 marks egendom (Munch, a. a. I, s. 637). Måhända afsågs dock härmed den årliga inkomsten, då ju i Sverige tre marks inkomst utmärkte den man som med sin jord kunde försörja sig och sin familj.

⁵⁾ Äfven härtigdömet, sedermera konungariket, Polen erlade till påfvestolen en skatt eller census som ofta kallades denarius B Petri och i själfva verket till sin art synes ha stått denna mycket nära. Jfr Fabre, *Etude*, s. 120, 128, Duchesne-Fabre, a. a. s. 151.

⁶⁾ Duchesne-Fabre, a. a. s. 229. I de påfliga uppbördsmännens räkenskapsböcker från 1300-talet, om hvilka närmare nedan, anträffas icke

bestod dock detta rike endast af fem biskopsstift: Uppsala, Västerås, Strängnäs, Linköping och Skara. Vexjö och Åbo funnos ännu icke. Blef nu peterspenningens erläggande utsträckt äfven till dessa tvänne stift efter deras bildande? Hvad Vexjö beträffar, nämnes det redan 1183, ¹⁾ men förekommer första gången i ett påfvebref d. 31 dec. 1191, ²⁾ och då i samband med tvistigheter som uppstått med Linköpings stift i anledning af det nya stiftets bildande. Dess inbyggare hade klarligen tidigare lydt under andra biskopsdömen (möjligen just under Linköping), samt sålunda redan sedan en tid tillbaka erlagt peterspenningen. Det framstår därför äfven som en fullt naturlig sak, att i senare urkunder Vexjö städse nämnes då fråga är om uppburna belopp af peterspenningen från Sverige.

Annorlunda förhöll det sig med Åbo. Det ligger i sakens natur, att här icke någon peterspenning kunde uppbäras, innan förhållandena efter eröfringen kommit till en viss stadga. Till en början räknades landet väl till Uppsala stift, och ett exempel finnes därpå, att äfven en annan trakt af detta stift ännu långt senare på grund af sin fattigdom var befriad från erläggande af skatten till Rom, nämligen Norrland, hvarom närmare längre fram. Såsnart Finland blifvit eget biskopsdöme kunde dock den tanken ha uppstått att här införa den romerska skatten. Men härvid är att inrätta, att Finlands inbyggare icke varit med om Linköpingsmötet, hvarför de, om man mot dem velat förfara lika som mot Sveriges inbyggare, bördt blifva sammankallade till möten, där fodran på skatt förelagts dem till godkännande. Något sådant förfarande in-

några uppgifter om denna beskattning. Visserligen gälde det tidigare att alla som tillgodonjöto privilegier för hvilka erlades kyrklig census voro skyldiga att själfva frambefordra denna till påfvestolen, men från och med 1300-talet uppbars all slags census genom de från kurian utsända kollektorerna. Det förtjänar dock anmärkas, att denna slags census betalades ytterst oregelbundet och flerstädes under tidernas lopp föll i glömska. — I *Accessio*, s. 19, nr. 46, finnes ett bref af d. 21 nov. 1225 som äfven anförts af Pothast, *Regesta Pontificum*, nr. 7500, angående en af Västerås biskopen värkställd inbetalning af 20 mk i census. Här är dock uppenbarligen fråga om peterspenning.

¹⁾ H. Reuterdaahl, *Svenska kyrkans historia*, II: 1, s. 173.

²⁾ DS I, nr. 100. Äfven Ph. Jaffé, *Registrum Pontificum Romanorum*, Berlin 1851, s. 889.

slogs dock synbarligen icke, och ännu en lång tid efter den första eröfringen hade väl hvarje försök i sådan riktning varit lönlöst, i betraktande af folkets obenägenhet att underkasta sig den katolska kyrkans och den svenska statsuppfattningens fordringar. Härtill kommer att Finlands eröfring skedde styckevis, hvarför ett utsträckande af skatteområdet till nya landskap hade bordt upprepas efter hvarje ny eröfring, hvarom åter urkunderna bordt förmåla något. Härmed dock källorna intet. Äfven om ett och annat i ett så föga civiliseradt land som det dåtida Finland kunde företagas utan inhämtande af invånarnes samtycke, förefaller det dock som om helst någon uppgift om en sådan sak bordt kunna bevaras i tideböckerna, då eljes underrättelserna om beskattningsförhållandena, särskildt de kyrkliga, äro jämförelsevis rikliga och tillåta oss att någorlunda noggrant följa med dessas utveckling. Allting talar sålunda för att vi äro nödsakade att söka tidpunkten för peterspenningens möjliga införande i Finland jämförelsevis långt framåt i tiden.¹⁾

På denna punkt kan det vara skäl att göra ett afbrott för granskningen af ett aktstycke som eljes i nyssnämnda afseende kunde blifva vilseledande. I „Finlands Medeltidsurkunder“ I ingår å s. 16 under nr. 38 ett utdrag ur „påfliga skattkammarens en räkenskap“, hvilket af utgifvaren upptagits under året 1192, dock med synbar tvekan, enär årtalet blifvit satt inom parentes. I själfva värdet beror det på ett missförstånd af texten att detta utdrag kunnat dateras så tidigt som utgifvaren gjort det. Redan en flyktig blick på innehållet väcker tvifvelsmål. Här omtalas nämligen Åbo stift („in episcopatu Aboensi“), och det vore altså första gången detta skulle förekomma omnämndt i en urkund, och icke blott första gången det öfverhufvud omtalades, utan äfven första gången

¹⁾ Enligt palmsköldska fragmentet kräfdes matskott af finnarna först så sent som af biskop Ragvald I († 1280). Script. Rer. Svec., III: 2, s. 133. Dock synas biskoparne redan tidigare ha uppburit „tribut“ af finnarne (ibid.). Tionde till prästerskapet påbjöds i Sverige som känt redan af Alexander III genom bullor af d. 10 sept. 1171 l. 1172 samt 6 juli 1172 l. 1180 (DS I, nr. 54 o. Sv. Tr. I, nr. 47; DS I, nr. 41 o. Sv. Tr. I, nr. 49), men i Finland synes den egentligen ha införts först af biskop Bengt på 1320-talet, efter hvilken tid den blir allmän. (Jfr. Porthan, *Chronicon* nya uppl. s. 182 ff.).

detta stift benämndes efter Åbo och icke efter Finland. I själfva värdet kallas de äldsta biskoparna alltid biskopar af Finland, så biskop Thomas („episcopus Filandiae“ 1221, „Finlandensis episcopus“ tvänne gånger 1229 samt 1232, „finnorum episcopus“ 1234, „episcopus Fillandie“ och „episcopus Finlandie“ 1245, „episcopus Finlandensis“ 1248 tvänne gånger); likaså biskop Bero („episcopus de Finlandia“ 1253) och biskop Ragvald („Episcopus Ragvaldus Finlandensis“ 1261).¹⁾ Åbo stift kallas „finnensis diocesis“ 1232, „ecclesia Finlandensis“ 1248 och „diocesis Finlandie“ 1249.²⁾ Biskop Kettil är den förste, som börjar kallas biskop af Åbo („K. Aboensis Episcopus“ 1271, „K. Episcopus abonensis“ 1276, „K. Episcopus aboensis“ och „med guds nåde biskop i Åbo“ 1277, „Ketillus aboensis episcopus“ 1278(?), „K. abonensis“ 1279), dock kallar äfven han sig ännu en gång „biskop Kyaetil af Finland.“³⁾ Hvad själfva stiftet beträffar, följer detta biskopens titel åt. Efter att några gånger ha kallats „ecclesia Aboensis“, benämnas det från slutet af 1200-talet vanligen „diocesis Aboensis“, dock omväxlande med „ecclesia Aboensis“, beroende något af den betydelse hvari uttrycket tages⁴⁾. Dioces är för öfrigt under den senare medeltiden den allmännast förekommande latinska beteckningen på biskopsdöme, och i öfverensstämmelse härmed möter uttrycket „episcopatus Aboensis“ jämförelsevis sällan⁵⁾. På grund af det här anförda, och i synnerhet på grund af de historiska förhållandena, torde det vara klart, att ett omnämnande af „episcopatus Aboensis“ icke kunnat förekomma i en påfveurkund af så tidigt datum som år 1192. Härtill kommer ytterligare, att

¹⁾ Finl. Medelt. urk., nr. 64. Svartboken, nr. 1, 7, 9, 10. Finl. Med. urk. nr. 88, 89, 92, 95; 103. — Sv. Trakt. I, nr. 109 och DS I, nr. 473.

²⁾ Svartboken nr. 8, 11, 12. „Capitulum Aboense“ förekommer en gång redan 1259 Svartb. nr. 13.

³⁾ DS I, nr. 553, 614, 627, 875 och 670; nr. 799. (Jfr. äfven Finl. Med. urk. nr. 173).

⁴⁾ Jfr. till det ofvansagda Forsström, *Suomen keskiajan historia*, s. 139.

⁵⁾ Det förekommer exempelvis i det latinska citatet i Bo Jonssons bref till ärkebiskop Birger angående gränserna mellan Åbo och Uppsala stift af d. 7 maj 1374. F. Med. urk. nr. 822. I en urkund af 1335 talas ännu en gång om „dyocesis Finlandensis“, Svartb. nr. 77. — Det ligger i sakens natur att efter biskopssätets förflyttning till Åbo stiftet skulle uppkallas efter stiftsstadens.

själfva innehållet i det utdrag hvarom nu är fråga hittills icke blifvit rätt förstått. En följd häraf har blifvit, att såväl den rubrik hvarmed det försetts i „Finlands Medeltidsurkunder“ som den underrubrik som där föregår texten äro felaktiga.

Detta utdrag, som härstammar ur Munchs samlingar, utgör nämligen als icke något utdrag ur „en räkenskap“. utan ur den påfliga kurians skattelängdsbok, som uppräknade alla till påfvestolen skattskyldiga biskopsdömen. En jämförelse med originalhandskriften i Vatikanarkivet, hvilken på grund af Munchs bristfälliga källhänvisningar icke utan svårigheter — och endast tack vare Fabres förträffliga arbete „Etude sur le Liber censuum“ — kunnat företagas, ådagalade, att vi här hade att göra med en afskrift af själfva „Liber censuum Romanæ ecclesiæ“, hvilken som sin författare uppger „Cencius camerarius“ (icke „per censium camerarium“), vid år 1192 skattmästare hos påfven Celestin III.¹⁾ Själfva den ståtliga, vackert illuminerade handskriften är dock af betydligt yngre datum, och såväl Munch som Fabre förlägga dess tillkomst till början af fjortonhundratalet.²⁾ Den framstående medeltidsforskaren L. Duchesne, direktör för det franska institutet („Ecole de France“) i Rom, har emellertid nyligen upptagit hela spörsmålet om Liber censuum till förnyad granskning, fortsättande och utvecklande ett arbete som Fabre genom döden hindrades att fullborda, och har på grund af innehållet i detta liber-censuum-manuskript och jämförelse med andra handskrifter af samma arbete kunnat fastställa, att det tillkommit inemot år 1420 (eller mellan 1405 och 1431).³⁾

¹⁾ Det förefaller egendomligt, att dessa uppgifter kunnat blifva på detta vis förvanskade i det finska diplomatariet, då ett motsvarande utdrag ingår i det norska med följande fullt korrekta ingress: „Incipit liber censuum Romanæ ecclesiæ a Cencio Camerario compositus secundum antiquiorum patrum regesta et memorialia diversa. — — — Vat. Ark. Cencii Camerarii Divers. 18.“ — Dipl. Norv. VIII. s. 5 Utdraget upptages dock äfven här under år 1192, hvaraf framgår, att redan Munch missförstått dess innebörd

²⁾ I Finl. Med. urk. säger utg. om den: . . . „hvilken Munch i sin afskrift betecknar såsom Codex script. manu sæculi 15-mi incipientis.“ — Fabre, *Etude*, s. 177.

³⁾ Duchesne - Fabre, *Le liber censuum*, I, s. 25, 32. Det egendomliga fragment, som i Finl. Med. urk. aftryckts under nr. 38, strax efter utdraget ur liber censuum, härstammar synbarligen från en bekant

En närmare utredning af Liber censuum's uppgift och utveckling på grundvalen af Duchesne-Fabres stora värk¹⁾ blir i detta sammanhang af nöden. Skattmästaren Cencius, 1193 kardinal och sedermera påfve Honorius III, företog sig år 1192 att bringa ordning i den förteckning, där den påfliga finansförvaltningen „conservait le souvenir des cens dus à l'Eglise romaine dans les diverses parties du monde chrétien“, som Fabre uttrycker sig. Han var dock icke utan förebilder i detta värf. Omkring 1140 hade redan kaniken Benediktus hopskrifvit en kompilation om den påfliga stolens världsliga rättigheter som han kallade „liber politicus“; detta arbete var i det stora hela endast ett återuppreparande af kardinalen Deusdedits s. k. Extrakt, hvilket härstammade från tiden för eller strax efter Gregorius VII:s död. I dessa arbeten beaktades dock ännu icke den fiskaliska sidan tillfyllest. Det var på denna grund som påfvarna Eugen III och Hadrianus IV vid midten af 1100-talet läto utarbета skattelängder i ordets egentliga bemärkelse, att tjäna till ledning såväl för att göra gällande kurians kraf som för afgörande af de beskattades besvär. Särskildt Hadrianus IV:s skattmästare kardinalen Boson inlade härom förtjänster, men ännu var äfven hans arbete långt ifrån såväl fullständigheten som fullkomligheten²⁾. I alla fall kunde Cencius, såsom han i ett företal själf säger, begagna sig af dessa båda utkast till skattelängder för sitt värk, hvilket mot slutet af året 1192 förelåg färdigt. Det viktigaste med detta

kompilation utförd med Cencius som förebild af Nicolaus Roselli, kardinal af Aragon (jfr. Duchesne, s. 115). Hans arbete är dock Cencii underlägset. Kardinal blef han 1356 och dog 1362, hvarför arbetet faller mellan dessa båda år. Han hade tidigare varit provinsial för dominikanorden i Aragonien, däraf namnet „Codex fratris Nicolai Cardinalis de Aragonia“, hvilket namn Munch anger för den handskrift, därifrån utdraget tagits. (Jfr. om honom C. Eubel, *Hierarchia Catholica Medii Aevi* Münster 1898—1901, I s. 19).

¹⁾ Paul Fabre & L. Duchesne, *Le Liber Censuum de l'Eglise Romaine* t. I, Paris 1889—1905 (1910), t. II (fasc. 5—6) 1905—1910. Bibliothèque des Ecoles françaises d'Athènes et de Rome, 2:e série, nr. 6.

²⁾ Duchesne anser icke, att Cencius begagnat sig af en liknande kompilation, utförd af en hans samtida kardinalen Albinus (Inledning s. 39—42; s. 2 af texten). Fabre åter har tidigare häfdat den motsatta åsikten (*Etude*, s. 11, 25.) Denna omskrifna kompilation går under namnet „Gesta pauperis scholaris Albini.“

var, att Cencius uppgjort censusförteckningen i form af ett s. k. provinciale, d. v. s. en lista på alla den romersk-katolska kyrkans stift enligt kyrkoprovins. Efter hvarje namn var ett stycke lämnadt blankt för framtida anmärkningar, och endast för sådana stift, som verkligen voro skattskyldiga, hade Cencius själf inskrifvit uppgift härom. Det bör särskildt påpekas, att Cencius' förteckning sålunda äfven upptog sådana biskopsstift, som als icke voro underkastade någon censusbeskattning.¹⁾

Förteckningen tillökades ännu under de följande årtiondena högst betydligt. Originalhandskriften med dessa tillägg finnes alt fortfarande i behåll och förvaras i Vatikanbiblioteket: Codex Vat. Lat. 8486. Det är denna codex som Fabre och Duchesne företagit sig att publicera, och den upptar hela första delen af deras vidlyftiga värk. Det bör sägas genast, att Åbo stift icke förekommer i denna primära handskrift. Det ansågs sålunda hvarken år 1192 eller under tiden närmast därefter skattskyldigt till Rom. Men då, såsom ofvan nämnts, Cencius ingalunda upptog endast under kurian på ett eller annat sätt skattskyldiga biskopsdömen, utan öfverhufvud alla på hans tid existerande, så kunde man här af draga den slutsatsen, att Åbo vid den romerska kurian på denna tidpunkt ännu icke betraktades som ett verkligen förefintligt, organiseradt biskopsdöme.²⁾

Det ligger i sakens natur, att kameran i längden icke kunde reda sig med endast en enda handskrift af en så viktig handbok som Cencii förteckning. Under Gregorius IX togs slutligen en afskrift där af (omkr. 1228), som sedermera i sin tur försågs med tillökningar och under tidernas lopp afskrefs i en mängd exemplar. Originalen finnes ännu i behåll och har hamnat i Bibliotheca Riccardiana i Florens (Codex Riccardianus 228). Det har af Duchesne bearbetats och delvis publicerats i andra delens första afdelning af hans och Fabres

¹⁾ Duchesne-Fabre, a. a. s. 7, 57.

²⁾ Duchesne, som i en not till texten (ä. s. 227) behandlar Åbo stifts historia, uttrycker sin förvåning öfver att man vid kurian ännu ej kände till dess tillvaro, då det enligt hans uppfattning visserligen grundats efter år 1164, men i alla fall före år 1192. Dock förekom det äfven att man af okunnighet lämnade bort biskopsdömen; se nedan.

gemensamma värk.¹⁾ Af denna handskrift utgör nu slutligen den handskrift en kopia, hvilken af Munch som af en händelse excerperats och sålunda äfven lämnat det korta utdrag hvilket aftryckts af Hausen i „Finlands Medeltids urkunder.“²⁾ I denna handskrift likasom i Codex Riccardianus 228 ingår nu ganska riktigt som ett tillägg till förteckningen på Sveriges biskopsstift icke blott Vexjö stift utan öfven „episcopatus Aboensis.“ Den frågan uppstår altså, när Åbo stift blifvit upptaget i denna af Cencii efterföljare fortsatte stiftsförteckning och hvilken betydelse den omständigheten har, att det blifvit uppfördt däri.

Framför alt gäller det att afgöra, när detta omnämnande af Åbo stift införts i längden. Duchesne, som icke i sin edition af codex Riccardianus 228 aftrycker själfva skattelängden, under uppgift af att han redan i reproduktionen af cod. Vat. 8486 (del. I af sitt arbete) meddelat alla tillägg till Cencii originaltext, öfverläter åt oss att förlita oss på sin visserligen af en noggrann textkritik och den mest grundliga sakkännedom stödda uppgift, att Vexjö och Åbo stift icke höra till de tillägg som inskrefvos vid de större kompletteringar som företogs åren 1254 och 1279, ej håller däremellan, utan måste hafva tillagts tidigast i slutet af det trettonde århundradet i cod. Ricc. 228, hvars „uteslutande specialitet“ de äro.³⁾ Får man altså antaga, att Åbo blifvit infördt i censuallängden tidigast vid utgången af det trettonde århundradet, så återstår att af-

¹⁾ Jfr. äfven Fabre, *Etude*, s. 180—184, 208—214. Då jag icke varit i tillfälle taga kännedom om originalhandskriften i Florens, är jag uteslutande hänvisad till att förlita mig på Duchesnes undersökning. — L. A. Muratori har i sina *Antiquitates Italicae Medii Aevi*, t. V (Milano 1747), aftryckt ett längre tämligen korrekt utdrag ur liber censuum (s. 851 ff.) däri äfven den svenska stiftslistan ingår (s. 891—892), upptagande Åbo. Enligt Duchesne (inl. s. 28) har Muratori haft till sitt förfogande Cod. Vat. Lat. 8486(1).

²⁾ Såsom redan nämnts har den tagits omkring år 1420. Den har dock aldrig kommit att få någon användning i det påfliga kansliet utan redan tidigt hamnat i arkivet, där den fört en obemärkt tillvaro under århundradenas damm. Duchesne-Fabre, a. a. inl. s. 25, 32.

³⁾ Duchesne-Fabre, s. 58, 230. Duchesne ägnar sitt hufvudsakliga intresse åt den samling af aktstycken m. m., som upptager en betydande del af liber censuum's omfång, hvarför analysen af själfva skattelängden i kronologiskt hänseende mer än man skulle önskat fått stå tillbaka.

göra, hvarför det icke införts däri förut och hvarför det införts däri just vid denna tidpunkt.

Hvad den första frågan beträffar, är den icke lätt att besvara, om man icke får antaga, att det helt enkelt berott på slarf och okunnighet hos kameralämbetsmännen att såväl Åbo som Vexjö stift i kanske hundra år lämnats utom räkningen i deras upplagsböcker. Ett sådant antagande är måhända icke så djärft som det synes, ty samvetsgrannhet tyckes icke ha stått synnerligen högt i kurs vid den apostoliska kameran, och dess ämbetsmäns okunnighet om Norden var rentaf förvånande. Sålunda berättar Munch i sin „Det norske folks historie“ (II:1, s. 348) att påfven Clemens VI i ett bref af den 8 mars 1344 angående en kyrklig lägenhet i Bergens stift säger sig „eljes icke hafva hört detta biskopsdöme omtalas!“ Sålunda Revals stift, där biskopar residerade sedan år 1220, som de båda isländska stiftet, Grönlands och Färöarnes biskopsdömen, hvilka förefunnos redan i början af 1100-talet¹⁾, infördes i förteckningen först vid samma tidpunkt som Åbo, enligt Duchesnes undersökningar (a. a. s. 228—229). Riga, grundlagt år 1186, vederfors aldrig den äran att erhålla plats i liber censuum, lika litet som Ösel och Dorpat.²⁾

Hvad åter beträffar betydelsen af Åbo stifts införande i längden, så upptog Cencius som nämns i sin förteckning alla den katolska kyrkan tillhörande biskopsdömen som han kände till, oberoende af om de betalade skatt eller ej, och det är högst sannolikt att hans efterföljare förforo på samma sätt och till främsta ögonmärke hade att fullständiga listan på stiftet. Härtill kommer ytterligare en viktig omständighet, nämligen den, att den katolska kyrkan efter midten af det tolfte seklet veterligen icke gjorde något försök att utvidga området för den beskattning som kallades peterspenningen. Det sista försöket i denna riktning synes hafva gjorts af Hadrianus IV — samme Nicholas Breakspeare som varit i Sverige och Norge —, som enligt hvad det förefaller år 1155 eller 1156 ville utsträcka peterspenningen äfven till Irland, utan att dock lyckas³⁾.

¹⁾ A. D. Jörgensen, *Den nordiske kirkes grundlaeggelse og første udvikling*, Köbenhavn 1874—1878, s. 867—877.

²⁾ Jfr. Duchesne-Fabre, a. a. s. 165.

³⁾ Enligt en i Jaffé, *Regesta*, nr. 6908 (s. 665), intagen bulla uppmant Hadrianus IV konung Henrik II af England att eröfra Irland

Och då konungariket Wales 1283 inkorporerades i England, lämnades de walesiska biskopsstiften oberörda af den peterspenning som erlades i de engelska. Ja, de trenne nordengelska stiftet Durham, Carlisle och York, som af ålder synas ha åtnjutit frihet i detta afseende, föras i liber censuum till kyrkoprovinsen Wales och gå altjämt fria¹⁾. Dock upptages York sedermera i ett specificerad tillägg bland de femton engelska stift som årligen erlägga en fixerad summa i peterspenning till påfvestolen. Det kan vara af vikt att påminna sig dessa förhållanden på tal om Åbo stift och särskildt lägga märke till de walesiska stiftens ställning, hvilka ehuru genom eröfring förädlade med ett land, där sedan gammalt peterspenning erlades, likväl icke blefvo underkastade denna beskattning.

Men för att med större visshet kunna afgöra, hvilket förhållandet var med Åbo stift, göres oss behof af mera upplysningar. Tyvärr äro dock de som lämnas af påfvebullorna under det trettonde och början af det fjortonde århundradet uteslutande af negativ art.

I anledning af att peterspenningen icke på fem år influtit från Sverige, aflät Honorius III under den 3 januari 1221 en bulla „till alla kristtroga i Sveriges rike“ med befallning om årligt erläggande af densamma (DS I, nr. 203). Att i denna bulla intet nämnes om Finlaud är mindre förvånande, då ju intet stift nämnes särskildt och förhållandena kort efter Thomas' utnämning till biskop i detta land, knappast voro sådana, att man kan tänka sig att något försök till uppbörd, än mindre till peterspenningens införande som stående gärd af honom skulle företagits. Men icke håller under den följande tiden förekommer i påfvebrefven något som skulle ge en vägledning i hänseende till denna skatt. Då det härnäst blir fråga om den, är det i en bulla af Clemens V till ärkebiskopen och kapitlet i Upsala daterad den 23 november 1309 och innehållande en allmänt hållen befallning om peterspenningens indrivande

„salva b. Petro et sacrosanctae Romanae ecclesiae de singulis domibus annua unius denarii pensione.“ Datum anges här till „c. 1155.“ Denna bullas äkthet har dock blifvit betvivlad (Fabre, *Etude*, s. 138). Att Hadrianus IV anges som dess upphofsman tyckes dock snarare tala till förmån för dess äkthet i betraktande af hans föreägendens i Sverige och Norge. Jfr. äfven Spittler, a. a. s. 102.

¹⁾ Jfr. Duchesne-Fabre, a. a. s. 226.

i Sverige (DS II, nr. 1645), och lika allmänt uttrycker sig Johan XXII i sin befallning till electus i Uppsala och kapitlet om samma sak och med upprepande af företrädarens nyssnämnda tillsägelse, under den 3 februari 1317, dock med den skilnad att tonen här är betydligt skarpare och den värdsliga maktens hjälp uttryckligen påkallas¹⁾. Några år senare anlände till Norden den påfliga legaten Bernhard af Monte Valrano, och den 21 augusti 1322 uppdrog han i en skrifvelse åt ärkebiskopen af Uppsala att i sitt ställe insamla peterspenningen kring hela Sveriges rike, men icke håller här omnämnas något stift särskildt (DS III, nr. 2342). Någon direkt upplysning är sålunda ur de påfliga urkunderna för denna tid icke att hämta. Och under hela denna tid omfattade dock påfvarne Finland, dess eröfring och omvändelse med ett alldeles synbart intresse.

Det må vara tillåtet att i detta sammanhang något starkare betona detta intresse och egna det en särskild uppmärksamhet. Det förefaller nämligen som om det i vår historiska litteratur hittills icke blifvit tillräckligt beaktadt. Elis Bergroht påpekar i sitt arbete „Suomen Kirkko“ att „Roms stor-påfvar“ under korstågstidevarfvet hade sin uppmärksamhet riktad på Finland, och han anser, att de härvid till ögonmärke haft att hindra statsmaktens inträngande på kyrkans område (del I, s. 69). Det vanliga har dock varit, att man funnit detta påfvarnes intresse för vårt land framsprunget ur en åstundan att, utan andra hänsyn än de religiöst-kyrkliga, pådrifva de finska stammarnes omvändelse samt skydda de redan kristnade mot deras hedniska grannar²⁾. Det förefaller dock som om samtidigt en annan och mera praktiskt-politisk synpunkt varit bestämmande för deras sträfvanden till Finlands vinnande. För den påfliga kurian, där dåtidens högsta politiska klokskap var koncentrerad, framstod det helt säkert med full klarhet, att därest icke Sverige (eller svärdsbrödraorden) bragte detta land under sitt och den romerska kyrkans välde, var det ohjälpligen hemfallet åt ryssarnes och den grekiska kyrkans eröfringsbegär. Det var altså för att rädda det åt sig själf, för att vinna det undan den rivaliserande grekiska ortodoxin, som den ro-

¹⁾ DS III, nr. 2092, 2093. Påfven hotar med bannlysning, enär skatten ej erlagts „a pluribus retroactis temporibus.“

²⁾ Så äfven Forsström (*Suomen Keskiäjan Historia*, kap. 5—9).

merska kurian måhända i främsta rummet gjorde alt för att uppmuntra den unga svenska statens eröfringslystnad i finnar-nes land och som den ansträngde sig att skaffa detta land skydd mot karelarnes och de otrognes anfall. Häröfn tyckas äfven påfvebrefven från denna tid gifva tydliga fingervisningar.

Honorius III:s, Gregorius IX:s och Gregorius X:s bemödanden för finnarne omvändelse gingo ju bland annat ut på att förhindra tillförseln af vapen till novgoroderna och deras lydfolk, och i sin bulla till svärdsriddarne af den 24 november 1232 uppmanar Gregorius IX uttryckligen dessa att beskydda de nyomvända finnarne „contra infideles ruthenos“ — — — „ita quod in illis partibus augeatur numero et merito populus christianus“ (Svartboken, nr. 9). I Gregorius X:s bulla af den 9 januari 1275 („Finlands Medeltidsurkunder“, nr. 151) heter det, att om ej den rättrogna lärans anhängare försvarade sig mot de hedniska karelarne m. fl., kunde man befara denna tros fullkomliga utrotande i dessa trakter. Samma tanke tager sig uttryck i det understöd Johan XXII och Clemens VI skänkte Magnus Eriksson för hans krigståg mot Ryssland, och i den senares korstågsbulla af den 14 mars 1351, utfärdad till konungens hjälp, talas om den fara som hotar — denna gång ingrer och karelare — från ryssarne, „den katolska trons fiender“¹⁾. Hela riktningen i de romerska påfvarnes sträfvanden, sådana de taga sig uttryck i bullornas rörande Finland, likasom ock den katolska kyrkans sedan sekler bestående arbete att underlägga sig alt vidare områden med undanträngande af alla medtäflare, talar för att påfvarne voro fullt medvetna om att de i Finland ägde ett land att vinna eller förlora och att det framför alt gälde för dem att härifrån utestänga de påträngande ryssarne²⁾.

Trots detta påfvarnes lifliga intresse för vårt land under det trettonde århundradet omnämna deras skrivelser till Nordens biskopar och Sverges konungar som sagt icke med ett

¹⁾ Finl. Med. urk. nr. 588, 589, 590. (DN VI, nr. 200, 201 a, b. Sv. Trakt. II, nr. 300, 301, 302).

²⁾ Alexander IV:s sträfvanden för Ingermanlands vinnande för-tjäna i detta sammanhang att påpekas, jfr. Forsström a. a. s. 134. Påfvarne hyste ju i allmänhet det största intresse för de ostliga Östersjö-ländernas omvändelse.

ord någon önskan från deras sida att härifrån uppbära skatt. Deras ansträngningar gingo som synes ännu i helt annan riktning. Vi få gå ända till år 1328 för att ur ett aktstycke erhålla upplysning om peterspenningen, och denna gång erhålla vi slutligen direkt besked ehuru gående i negativ riktning.

I och med påfvestolens flyttning till Avignon intog som känt den finansiella sidan i dess sträfvanden för årtionden framåt en nära nog förhärskande ställning. Johan XXII, påfve sedan 1316, satte det påfliga finansväsendet på ett rent af storartadt sätt i system. De gamla stående gårderna till påfvestolen i alla länder indrefvos med punktlighet och eftertryck, och nya utskrefvos ständigt, än med kyrkomötens samtycke, än, och oftare, utan något sådant. Uppbördsmän utsändes från Avignon till alla kyrkoprovinsar i Europa för insamlande af de inbetalta skattemedlen, och äfven den skandinaviska Norden besöktes nu ofta af dylika främlingar. Den påfliga legaten Bernard de Montvalran har redan omnämnts, men han synes icke ha utsträckt sin färd längre än till Lund, öfverlämnande åt ärkebiskopen af Uppsala att insamla peterspenningen i Sveriges rike. Sådant var icke ovanligt, och senare erfara vi, att påfliga uppbördsmän rätt gärna inslogo ett dylikt förfarande, dymedels undandragande sig de stora besvärigheter dessa resor inneburo, och samtidigt icke ogärna, under det de slog sig till ro i något sydligare dem anförtrödt uppbördsområde, räknande sig tillgodo ett drygt dagtraktamente för den resa de aldrig företagit.¹⁾ Det blef dock äfven vanligt att biskopar eller lägre andliga personer för längre eller kortare tid ombetroddes med uppbörden i sina egna provinser under de mellantider då från Avignon utsända kollektorer icke bereste dessa.

En sådan uppbördsman var i Sverige kaniken i Uppsala magister Nicolaus Sigvasti, hvilken synes hafva varit en energisk och kyrkans storhet uppriktigt hängifven man. Han inlevererade den 22 juli 1320 egenhändigt till den apostoliska kameran af honom uppburna censusmedel i Sverige²⁾. Som det

¹⁾ Montelius, a. a. s. 214—215. Celse, a. a. s. 24, nr. 2. Munch, a. a., afd. II:1, s. 599—600.

²⁾ DS III, nr. 2244 o. 2245. Genom en bulla af den 23 nov. 1309 till ärkebiskopen och domkapitlet i Uppsala hade Clemens V pådrifvit

förefaller, hade han företagit den långa resan för att själf få öfverlämna pengarna till kurian, men det tyckes som om systemålet med hans resa äfven varit att få framlägga för påfven sina tankar och bekymmer rörande kyrkans tillstånd i Sverige. Åtminstone äger man i behåll ett vidlyftigt betänkande härom, författadt af honom synbarligen utom hemlandets gränser och i närheten af själfva påfvens person. Det är denna „berättelse“ som kommit till vår kännedom genom de fredenheimska afskrifterna och af Porthan med en del uteslutningar aftryckts i *Accessio* samt sedermera i sin helhet af B. E. Hildebrand i DS III under nr. 2322.¹⁾ Bland de medel Nils Sigvastsson här anbefaller „ad acquirendum dominium Regni illius (Suetie) pro Romana Ecclesia“, är förnyandet af Alexander III:s bulla om peterspenningen (Anastasius IV:s känner han tydligen ej till), i det denna skatt ännu resterade för fem år, äfvensom afsändandet af en legat till Sverige i och för uppbörd af peterspenningen. Denna betraktade han synbarligen som det

peterspenningens insamling i Sverige, hvilken synbarligen vårdslösat, äfvensom befalt att den af ärkebiskopen skulle medföras till det då sammankallade kyrkomötet i Vienne (DS II, nr. 1645). Ytterligare hade Johan XXII i tvänne bullor af den 3 febr. 1317 till electus och kapitlet i Uppsala samt till konung Birger påmint om företrädarens bulla och utfarit i stränga hotelser (DS III, nr. 2092 o. 2093). Jfr. ofvan.

¹⁾ Förf. kallar sig här: „Nicolaus Sigvasti dudum Collector denarii Sancti Petri et fructuum primi anni in Regno Suetie.“ Beträffande datum för denna berättelse, är att märka, det Nils Sigvastsson redan den 20 januari 1321 inlevererar uppbördsmedel till cameran, icke längre personligen, utan „per manum Bonifacii Mercatoris de Societate Peruciorum de Florentia“ (DS III, nr. 2244, 2277; Celse, a. a. s. 108, där dock datum är oriktigt angifvet; Porthan, *Accessio*, nästista s., opag.) och sålunda icke mera själf befinner sig vid kurian. Hans berättelse bör altså ha författats före detta datum, d. v. s. under året 1320. Hildebrand, som äfven antager att den tillkommit under hans vistelse vid kurian, förbiser denna sista inbetalning och håller före, på tämligen lösa grunder, att den icke kunnat författas under de tvänne första åren af Magnus Erikssons regering (DS III, s. 530 not 1). Han daterar den därför helt allmänt till tiden 1321—1322. — „Bonifacio Peruzzi, af sällskapet Peruzzi i Florens“ tillhörde synbarligen det berömda bankhuset Peruzzi i denna stad, hvilket omhändertog en stor del af de påfliga finansoperationerna under 1300-talets förra hälft efter tempelherreordens fall. Då det 1345 gjorde bankrutt, invärkade detta kämbart på de påfliga finanserna, såväl som på den italienska penningmarknaden.

påtagligaste beviset för Sveriges underdånighet under påfvedömet, i enlighet med en vid kurian gängse uppfattning. För vårt lands vidkommande kan härur egentligen dock blott antecknas hans uppmaning till korståg emot ryssarne, hvilket han motiverar därmed, att de ofta gjorde infall på svenskt område och därvid ibjålslogo mycket människor (jfr. Finl. Med. urk. nr. 301).

Nils Sigvastssons synpunkter blefvo icke obeaktade vid kurian. Det var sannolikt de som föranledde Johan XXII att åt den nyss till Norden afsände legaten Bernard de Montvalran, kanik i Sologne under Bourges biskopsdöme, äfven gifva fullmakt att uppbära peterspenningen från Sverige. Fullmakten är daterad den 31 mars 1322 (DS III, nr. 2332)¹⁾. Att äfven intresset för de närmare enskildheterna af denna skatts uppbörd var väckt, framgår däraf, att legaten i sin förenämnda „subdelegacio“ till ärkebiskopen i Uppsala af den 21 augusti 1322 beträffande uppbörden, äfven bad om uppgift på peterspenningens årliga belopp i hvarje stift, äfvensom om den slutliga summan för hela landet under hvarje år. Någon sådan öfversikt meddelad honom af ärkebiskopen (och där altså äfven det finska stiftet kunde tänkas blifvit omnämndt) finnes dock icke vidare i behåll. Däremot inflöto från de särskilda stifteten mot slutet af året likvider, för hvilka en del redovisningar bevarats²⁾.

Resultatet af Bernard de Montvalrans beskickning tyckes dock ännu ej för den svenska uppbördens vidkommande ha tillfredsställt påfven, ty fyra år senare utrustar han en hel liten expedition till Sverige och Norge med den uttryckliga uppgiften att beresa dessa länder och med det tydliga ändamålet att noga taga reda på förhållandena i dem.

Uppdraget tilldelades dominikanern Johannes de Serone prior för perdikareklostret i Figeac under Cahors biskopsdöme

¹⁾ Jfr. Munch, a. a. s. 44 o. 77. Att legaten redan vid fullmaktens utställande afrest, framgår af dennas stilisering. Munch anser (a. a. s. 49) att han bör ha anländt till Norden i juli 1321. Jfr. äfven L. J. Moltesen, *De avignonske Pavers forhold til Danmark* (Kbhv 1896) s. 157 ff.

²⁾ DS III, nr. 2364—2367. — Den 4 nov. 1323 inbetalade nuntien till cameran beloppet af sin uppbörd i Sverige och Danmark (DS III, nr. 2428. *Accessio*, sista s. — Celse s. 108?). Notisen härom härstammar ur de fredenh. afskrifterna. Moltesen har förbisett dess intagande i DS och ånyo aftryckt samma utdrag i bihanget till sitt arbete (nr. XVII).

och Bernardus de Ortolis, sockenpräst i Novaux i Alets biskopsdöme. Den synliga orsaken till dessa mäns afsändande var dock en annan och beroende på kurians penningbehof, såsom framgår ur de vidsträckta och mångahanda fullmakter som dem tilldelades med datum från och med den 13 augusti till och med den 22 september 1326¹⁾, och hvarom framdeles ytterligare skall bli fråga. Befallning att uppbära peterspenningen meddelades dem genom bulla af den 13 augusti 1326 (DS III, nr. 2570; D. Norv. VI, nr. 115 b). Vidare erhöles de rekommendationsskrifvelser till de främste stormännen och till biskoparne i de båda rikena, den till biskoparna (däribland äfven biskopen i Åbo) daterad den 30 augusti 1326²⁾. Den 4 september afreste de båda legaterna öfver Flandern sjövägen till Bergen dit de anlände i början af det påföljande året. Från och med februari månad bereste de de norska stifteten, uppbärande olika gärder, däribland äfven peterspenningen, hvilken inflöt från dem alla, också från Orknöarna, Grönland, Färöarna och Skalholt på Island. (Grönland betalade peterspenningen i hvalrosstand!) På skilda vägar begåfvo de sig i september dels sjöledes dels landvägen från Bergen till Lödöse, dit Bernardus de Ortolis anlände först i medlet af december³⁾. Johannes de Serone, som tyckes ha varit den rörligare af de två och synes ha anländt tidigare, inväntade honom ej här, utan inträffade redan den 12 december i Skara, därifrån han likaså ensam anlände till Västerås den 23. Först i Uppsala finna vi le-

¹⁾ Både från svenskt och norskt håll hade härförutom genom sändebud anhållan gjorts om afsändande af en särskild beskickning till Norden i och för de politiska förhållandena (jfr. Munch, a. a. s. 79—82. *Dens. Pavel. nunt.* s. 171 (nr. 55). DN VI, nr. 119 a. Finl. Med. urk., nr. 334). — Nuntierna erhöles bl. a. rätt att i särskilda fall meddela absolution och dispens, en sak hvarom äfven Nils Sigvastsson framställt förslag i sitt memorial.

²⁾ DN VI, nr. 117. Munch, *Pavel. nunt.*, s. 172—173 (nr. 57). Uppgifterna i det sistnämnda arbetet, som utgör hufvudkällan ifråga om denna beskickning, förfullständigas af DS III och IV, nr. 2585, 2591, 2650, 2653, 2675, 2730 samt delvis DN VI, nr. 112—127. (Jfr. härtill äfven Sv. Trakt. III, s. 523—530). De i det munchska arbetet aftryckta urkunderna äro på ett undantag när hämtade ur vaticanarkivet, de i DS aftryckta utgöras af bartholinska afskrifter från Köpenhamn äfvensom af i Sverige bevarade notarialattester m. m. Trå af dem äro dock tagna ur de fredenheimska afskrifterna: DS III, nr. 2585 s. 2653 (om nr. 2663 se nedan).

³⁾ *Pavel. nunt.*, s. 59.

gaterna återförenade, den 8 januari 1328 ¹⁾). Härifrån begåfvos de sig till Strängnäs (21 jan.), Linköping (11 febr.) och så genom Jönköping åter öfver Skara till Lödöse och slutligen till Bohus. Här uppehölls de från den 13 april till den 7 juni, hvarunder de dock företogo en resa fram och tillbaka till Oslo ²⁾). Till Sverige återvände de härefter icke mera. Resorna i detta land hade redan för dem varit så uppfyllda af faror, att de als icke synas ha tänkt på att begifva sig till det aflägsna Åbo. För detta fall begagnade de sig i stället af en fullmakt som af påfven gifvits dem under den 22 september 1326 och berättigande dem att för uppbörderna använda prelater eller andra andliga personer på sådana orter, dit de ej själfva kunde begifva sig (DS III, nr. 2581; Pavel. nunt. s. 177, nr. 62).

Till Åbo afsändes sålunda såsom subkollektor lektorn hos dominikanerna i Finland broder Gotskalk. Bland „expense fratris Johannes de Serone“ finnes i de båda nuntiernas räkenskapsbok efter summan för resan Bergen — Lödöse upptagen en post „fratri Godskalco lectori predicatorum Finlandie, quando ivit de Swecia ad episcopatum Aboensem pro negociis dñi pape.“ ³⁾ Denna omständighet synes bevisa, att frater Gotskalk afsändts af Johannes de Serone“ ensam, synbarligen altså under den tid de båda nuntierna voro åtskilda på senhösten 1327. För att ej förlora tiden, afsände denne möjligen då på egen hand till Finland den nämnde dominikanerbrodern, hvilken sålunda synes hafva varit rest legaterna till mötes till någon ort i Sverige ⁴⁾). Årstiden var emellertid så långt framskriden, att den finske kollektorn sannolikt fann sig föranlåten att stanna i Sverige ända tills sjön åter gick upp, ty först den 1 maj 1328 finna vi honom i värksamhet i Åbo. Hit medförde han sannolikt då den

¹⁾ Munchs egua uppgifter härom äro eget nog icke riktiga, jfr. *Historie*, II: 1, s. 94—95 och noten å s. 95.

²⁾ Uppbörderna i Vexjö förrättades genom en kommissarie. *Pavel. nunt.* s. 33.

³⁾ A. a. s. 58. Detta stycke har af förbiseende icke blifvit intaget i Finl. Medelt. urk.

⁴⁾ I det följande heter det dock i särskilda urkunder, att Gotskalk handlat „ex commissione“ af båda nuntierna (se Finl. Med. urk. nr. 357, 363, 364). Det kunde dock mycket väl tänkas, att Johan af Serone gifvit honom fullmakt i bådas namn.

förnyade rekommendationsskrifvelse till dåmera höfvidtsmannen öfver Finland („Finlandie capitaneo“) Karl Näskonungsson, hvilken utstälts till legaterna under datum den 13 februari 1328 ¹⁾). Den 1 maj samma år förrättade broder Gotskalk uppboerd i Åbo med biskop Bengt och den då insamlade tiondegårdens „konservatorer“. Berättelsen härom intar i de påfliga nuntiernas resebeskrifning en särskild plats, i det all af Gotskalk i Finland uppburden skatt jämte af honom meddelade upplysningar upptagas under rubriken „Hec sunt recepte facte in civitate et diocesi Aboensibus regni Swecie“, skildt från redogörelsen för det öfriga Sverige i en fristående öfversikt. Det är detta korta stycke — en sida i originalhandskriften — som redan kopierats för de fredenheimska afskrifterna och af Porthan aftryckts i tilläggen till *Chronicon* samt i öfrigt af honom på mångfaldigt sätt anlitats. Det är vidare, märkvärdigt nog, jämte ett längre stycke om Vexjö stift (DS III, nr. 2585 o. IV, nr. 2653, jfr. ofvan) det enda som af hela manuskriptet råkat blifva excerperadt för Fredenheims samling och på detta sätt slutligen tryckt i det svenska diplomatariet (IV, 2663). Till detta märkliga brottstycke skola vi längre fram ytterligare återkomma. För peterspenningens vidkommande innehåller det emellertid en särdeles viktig upplysning. Det heter nämligen här helt kort och kategoriskt om denna: „De denario sancti Petri nichil colligitur in dicto episcopatu.“ ²⁾ Det framgår altså af dessa ord med all önskvärd tydlighet, att peterspenningen vid denna tidpunkt icke uppbars inom det finska stiftet. Att den skulle varit införd här tidigare och sedermera fallit i glömska, är åter på grund af hvad som ofvan sagdts otänkbart. Huruvida det nämnda uttalandet är att betrakta såsom ett meddelande om ett för kurian dittills okänt sakförhållande, eller ej, förefaller oviss, men det bör ihågkommas, att en bristfällig kännedom äfven om de kyrkliga förhållandena i Norden var vanlig vid kurian. Om så varit äfven i detta fall, och om man altså nu blifvit under-

¹⁾ Munch, a. a. s. 180. Finl. Med. urk. nr. 356. Det är icke otänkbart att denna förnyade rekommendationsskrifvelse till bröderna Näskonungsson stätt i samband med frater Gotskalks resa till Finland, då ju legaterna själfva redan tidigare medfört rekommendationer till nämnda herrar, daterade den 30 aug. 1326. *Pavel. nunt.*, s. 173 (nr. 58).

²⁾ Munch, a. a. s. 41 - 42. Finl. Med. urk. nr. 357.

rättad om att Åbo bland de svenska stiften intog en undantagsställning som kunde synas abnorm, kunde det ju tänkas att kurian velat vidtaga anstalt om att för framtiden afskaffa ett sådant sakernas tillstånd och inränga Åbo bland de skattepliktiga svenska stiften. Förrän vi gå att granska denna möjlighet, må några ord dock egnas åt brodern Gotskalks vidare öden, hvilka icke sakna sitt intresse.

I den nyssnämnda redogörelsen för uppbörden i Åbo heter det om honom „dixit dictus frater“, — — „item dixit“ — — — „dixit se recepisse“ — —, o. s. v. hvilket innebär, att han för legaterna muntligen gjort reda för sin färd, hvarefter de härom intagit en berättelse i sin reseskildring. Hvar han skulle sammanträffat med dem är dock icke lätt att afgöra. Möjligen kunde han ha uppsökt dem i Bohus, där de som sagdt på återvägen från Sverige dröjde kvar ända till den 7 juni ¹⁾. Sannolikare är dock, att han änyo sammanträffat med dem först i Avignon dit nuntierna anlände den 16 nov 1328. Ty att han företog den långa resan ända hit framgår tydligt af tvänne dokument som kommit oss tillhanda genom de karlssonska afskrifterna (Finl. Med. urk. nr. 363, 364). Det ena af dessa är ett utdrag ur den påfliga skattkammarens kladd (*introitus et exitus*) och innehåller att frater Goscalcus, lektor för dominikanerklostret i „Fillandia“, d. 20 januari 1329 inbetalat till kameran 20 mark silfver enligt Stockholms vikt. Det andra är ett utförligt kvitto å samma belopp och af samma datum utfärdadt till saume frater Gotskalk af skattnästaren (camerarius) Gasbertus, ärkebiskop af Arles. ²⁾ Äfven här hänvisas till muntliga utsagor af kollektorn „quod argentum dixit ponderare ad pondus de Astocolmis“, o. s. v. i båda dokumenten. Det är altså otvetydigt att den finska uppbörden inbetalades särskildt, d. v. s. personligen af broder Gotskalk, något som ytterligare framgår af ett tillägg hvilket med annan hand tillfogats efter redogörelsen för den finska uppbörden i de båda legaternas reseberättelse

¹⁾ D. 16 sept. afseglade de från Norge till Flandern, *Pavel. Nunt.* s. 56.

²⁾ Gasbert de Laval, tidigare biskop af Marseille, skattnästare redan 1316, död 1347. Jfr Mollat-Samaran, a. a. s. 168. — Utdraget ur *introitus et exitus* har äfven aftryckts af E. Götter: *Die Einnahmen der apostol. Kammer u. Johann XXII.* (Vatikan. Quellen hrsg. Görres-Gesellsch. I, 1910 s. 415.)

och tydligen tillagts af någon kameralämbetsman. Det heter nämligen här efter det slutsumman angifvits: „De quibus dictus frater Goscalcus computavit cum dominis camerario et thesaurario, quare hic non continentur assignationes nec expense per ipsum facte“ (Finl. Med. urk. sid. 144, Pavel. nunt. s. 42), d. v. s. den finska dominikanermunken öfverlämnade själf de af honom insamlade penningarne till camerarius och thesaurarius för den påfliga skattkammaren. ¹⁾ Broder Gotskalk skulle sålunda ha varit den förste finske andlige som företog resan till påfvens stad — såvida man får antaga att han värligen var infödd i Finland — och den förste man känner som från vårt land berest det centrala Europas kulturländer. ²⁾ Hvilka kulturens frön den fattige dominikanerbrodern kunnat medföra från sin långa färd, är dock svårt att gissa sig till. —

För att återvända till frågan om peterspenningens möjliga införande i vårt land efter år 1328, så torde af det föregående framgå, att något sådant vid en så sen tidpunkt dock knappast mera kan anses tänkbart. Det har redan nämnts, att efter midten af 1100-talet intet fall är känt, där kurian skulle utbreddt området för denna beskattning. Under den avignonska tiden med dess hastiga utveckling af det påfliga skatteväsendet blefvo helt andra och nya arter af beskattning långt mera gifvande inkomstkällor än den gamla peterspenningen. Ej håller nämna urkunderna från denna tid något om en dylik händelse. De urkunder, som i främsta rummet borde kunna lämna upplysningar om saken, äro gifvetvis bullorna beträffande de närmast följande uppbördsmännens beskickning äfvensom deras räkenskaper, då ju kurian klarligen genast efter det Åbo stifts ställning blifvit bekantgjord kunde tänkas ha ingripit, hvaremot ett sådant initiativ längre fram i tiden föga har någon sannolikhet för sig.

Under åren 1330—1334 berestes de nordiska rikena af kollektorn Petrus Gervasii (Pierre Gervais) kanik i St. Vosy i Puy biskopsdöme (sedermera i Viviers). Den 29 jan. 1331 erhöi han fullmakt att insamla äfven restantier af peterspenningen i Sverige ock Norge. I bullan härom nämnes dock intet beträffande Åbo stift. ³⁾ I sin reseberättelse jämte räkenska-

¹⁾ Jfr äfven Sv. Trakt. I, s. 530.

²⁾ Munch, *Pavel. Nunt.*, s. 93. *Historie*, II: 2, s. 164—165.

per (offentliggjorda af Munch i Pavel. nunt. s. 67—134) omnämner han några poster från Finland, öfverlämnade „per manus Dom. Elavi Gregorii“, ty icke håller han besökte någon sin själf Finland,¹⁾ men bland dem ingen uppbörd af peterspenningen,²⁾ lika så litet som han omnämner någon sådan från Finland i sin redovisning för denna uppbörd från de svenska stiftet i allmänhet.³⁾ Det är altså tydligt, att den nya legatens afsändelse, hvilken så godt som omedelbart följde på Bernardus de Ortolis' och Johannes de Serones hemkomst, icke af kurian begagnades för att göra det finska stiftets invånare skattskyldiga till påfvestolen på samma sätt som det öfriga Sveriges.

Långt mindre är då att vänta, att den nästa nuntiens beskickning skulle medfört en sådan sakernas vändning. Genom bulla af den 1 oktober 1349 uppdrog påfven Clemens VI åt kaniken i Verdun Johannes Guilaberti (Jean de Guilbert) „clericus jurisperitus Narbonensis“ att såsom påflig nuntie i de nordiska rikena uppsamla och uppbära alla penningar eller värdesaker, som af hvad orsak som helst tillkommo romerska kyrkan⁴⁾. Denne nuntie dröjde dock med att afresa från Avignon sonnolikt på grund af pesten, och befaun sig ännu i maj 1350 i denna stad⁵⁾; först mot slutet af året synes han ha inträffat i

¹⁾ D. 3 dec. 1332 skickade han med fartyg en „nuntius“ till „ecclesiam Aboensem in insulam Finlandie“, likaså en annan d. 15 april 1333 till biskopen i Åbo, och däremellan hade han ytterligare gifvit en af Karl Näskonungssons knirer ett uppdrag. *Pavel. nunt.* s. 118 och 119. *Finl. Med. urk.* nr. 400.

²⁾ *Finl. Med. urk.* nr. 405, 406. Utgifvaren har här af förbiseende återupprepat nr. 405 i det senare stycket af nr. 406. Samma utdrag ingår äfven i DS IV under nr. 2926 och 2986, enligt afskrifter i den fredensheimska samlingen, efter hvilken Porthan äfven återgifvit dem i tilläggen till *Chronicon*, nya uppl. s. 201. Ytterligare ett tredje utdrag ingår enligt samma källa i samma arbete, s. 201—202, samt i DS IV under nr. 3051. Senare enl. Munch i Pavel. nunt. å s. 91 samt i *Finl. Med. urk.* under nr. 411.

³⁾ Munch, a. a. s. 93—95. — Samme Pierre Gervais var äfven kollektor i Danmark och Tyskland. 1352—1362 nämnes han som kollektor i collectorian Clermont, St. Flour, Mende och Le Puy i provinsen Bourges i Frankrike. *Mollat-Samaran*, s. 186, 220.

⁴⁾ *Dipl. Norv. VI*, nr. 194. DS VI, 1, nr. 4489.

⁵⁾ D. 18 maj 1350 supplicerar han, „nuntius deputatus“, om ett kanonikat i Dorpat och ett i Narbonne, m. m., hvilka han äfven erhöi. *DN VI*, nr. 195. Jfr. Munch, *Historie*, II: 1, s. 529—530. Moltesen,

Sverige. Den betydande roll han under tio års tid och tre särskilda resor kom att spela i Sveriges inre historia faller utom ramen för denna studie. I Finlands utveckling har hans ämbetsvärksamhet icke satt djupare spår än de tidigare uppbörds-männens. Bland de kvittenser som utställes öfver från Åbo till honom inbetalade medel (tiondegärder o. a.) förekommer intet omnämmande af peterspenningen¹⁾. Någon sådan uppbars altså icke håller af honom från Finland. Lika litet som sina föregångare besökte han Finland: Hans uppbörd från Åbo sker en gång i Bälunge i Sverige i vittnens närvaro, de tvänne följande kända gångerna på Stockholms slott, hvarvid pengarna inlevererades af en resande köpman på biskopens och domkapitlets i Åbo vägnar. Om arten af dessa uppbördsmedel skall strax närmare blifva fråga. Det anförda må emellertid vara nog. Följande uppbördsmän hade en långt ringare betydelse för Sverige, än de här omnämnda, och för vårt land så godt som ingen als. Ur alla om dem bevarade notiser synes framgå, att någon peterspenning under 1300-talet efter år 1328, lika litet som tidigare uppbars från Finland.

Åbo domkyrkas Svartbok upptager håller ingen urkund,

De avignonske Paver, s. 175—179. Jean de Guilbert var af en förnäm sydfransk familj och synes hafva varit en man af betydenhet.

¹⁾ *Finl. Med. urk.* nr. 646, 677, 678

²⁾ De kvittenser och notarialtester öfver uppbörd af peterspenningen, som finnas från Johannes Guilabertis tider och de följande tiderna, äro alla från de svenska stiftet. Sådana äro kända för åren 1351—1353 från Linköpings stift (Celse, s. 125), 1351—1354 Uppsala (s. 125), Linköping 1354—1356 (s. 126), 1357—1364 Uppsala (s. 129), 1382 Uppsala (s. 145), 1396 Uppsala, (s. 153), 1413—1415 onämndt stift (s. 168) och 1482 Strängnäs (s. 206). Restantier från Skara, Vexjö och Linköping omnämnas 1351 (s. 123). Vid särskilda tillfällen utsändes därutöfver uppbördsmän till Sverige, utan att dock några kvittenser öfver af dem förättad uppbörd bevarats. Måhända är det ej någon tillfällighet, att så många kvittenser från Johannes Guilabertis och hans närmaste efterföljares tid finnas i behåll. I sin bulla till denne af d. 1 okt. 1349 säger nämligen påfven uttryckligen: „Volumus autem quod de singulis solucionibus et assignationibus huiusmodi quantitatum faciendis, tibi confici facias duo publica consimilia instrumenta, quorum uno penes solventes seu assignantes ipsos dimisso, reliquam ad nostram studeas cameram destinare“. Det är synbarligen några af de till de betalande lämnade „instrumentes“ som trotsat tiderna och af Celse blifvit begagnade för hans Bullarium. (Jfr. *Finl. M. urk.* s. 270—271).

som angäfvne en förändring i sakernas tillstånd efter meranämnda år. ¹⁾ Allting tyder sålunda på, att förhållandena förblefvo oförändrade. Under 1400-talet inträffade säkert ännu mindre än tidigare några förändringar i detta hänseende. Formerna för beskattningen voro då redan helt andra.

Allting talar altså för, att det finska stiftet med afseende å peterspenningen intog samma ställning i förhållande till de svenska som de nordengelska och walesiska i förhållande till de öfriga engelska. Äfven Revals stift synes, om man får döma af den fullkomliga bristen på uppgifter om peterspenningen här, ha intagit en liknande särställning bland de danska stiftet. I Sverige funnos som redan nämnts enskilda områden, hvilkas invånare voro befriade från den allmänna romskatten. Enligt ett notariatsprotokoll tillkommet i anledning af Johannes Guilabertis första uppbörd i Uppsala, voro nämligen Helsingland, Ångermanland och Jämtland fria från peterspenningens erläggande. ²⁾ Det var altså det egentliga Helsingland eller Norrland som åtnjöt denna befrielse, och det kan förtjäna erinras om, att en betydande del af Finlands inbyggare tidigare lydde under den s. k. Helsinges rätten. Helsingland var likväl blott ett enstaka landskap, en del af Uppsala stift, hvaremot Finland bildade ett eget biskopsdöme som ju med tiden kom att bestå af flere län. Finlands och Helsinglands invånare hade dock det gemensamt att de icke varit företrädare vid det s. k. Linköpingsmötet, där beskattningen till påfvestolen ursprungligen hade beviljats. ³⁾ Och i trots af kulturens och välståndets sti-

¹⁾ Svartboken innehåller tvänne af påfven meddelade bekräftelser på Åbo stifts friheter och privilegier. Den ena är blott en af Johan XXII under den 3 februari 1317 meddelad bekräftelse å konung Birgers den svenska kyrkan tilldelade privilegier (nr. 23). Den andra åter är en af Gregorius XI under den 8 april 1377 utställd konfirmation å alla af hans företrädare Åbo biskop och biskopsbord tilldelade friheter, privilegier, exemptioner och indulgentier (nr. 237). I denna konfirmation, hvarom biskop Johan själf anhållit, nämnes dock icke af hvilket slag dessa rättigheter ansågos vara. Klarligen gälde det dock här kyrkans skyddande mot lek-männen och den världsliga makten.

²⁾ DS VI: 1. nr. 4645. „Recenseralt“ hos Celse nästan fullständigt (s. 121). H. Hildebrand uppger (a. a. I, s. 59) att äfven Värmland skulle varit fritt.

³⁾ Spittler anmärker om Helsingland rätt träffande (a. a. s. 63): „Wo erst lange nach 1152 Haus und Hof entstanden waren, da zahlte

gande i dessa trakter, bevarade de af alt att döma intill medeltidens slut sin jämlikhet med afseende å skatten till Rom.

Åbo stifts införande i liber censuum ecclesiae Romanae, hvilket såsom förut nämnts inträffat tidigast inemot år 1300 och senast omkring 1420, har sålunda endast kunnat hafva karaktären af en komplettering, utförd af någon kameralämbetsman i syfte att göra stiftsförteckningen i längden fullständig. Ett anförfvande af att Åbo stift blifvit pliktigt att erlägga peterspenningen har det icke kunnat innebära. Kurialämbetsmännens okunnighet om bestående förhållanden belyses för öfrigt på ett tydligt sätt genom den instruktion som gafs Petrus Gervasii för hans uppbörd af peterspenningen i Sverige. Det heter nämligen här på följande vis: „Fidedigna relatione percepimus, quod nonnulli ecclesiarum prelati, et alii clerici seculares et religiosi, ecclesie, monasteria, et loca, capitula, collegia, et conuentus, exempta et non exempta, necnon, comites, Barones, et nobiles, ac alie inferioris status, persone, communitates quoque seu universitates, per Norwegie, Svecie et Gocie, regna constituta certum censum nobis et ecclesie romane soluere tenentur, annis singulis, quodque plures ex eis, a longe retroactis temporibus ab ipsius census solutione cessarunt“. ¹⁾ Alltså icke blott prelater och präster af alla slag, utan äfven kloster, kyrkor, kapitel, baroner, grefvar och universiteter m. fl. personer och inrättningar skulle i Sveriges land erlägga den romerska census! Reminiscenser från det centrala Europas förhållanden gå här igen, där just censusafgiften plögade hvila på enskilda kyrkor, kloster, gillen, barmhärtighetsinrättningar samt biskopar och världsliga potentater. I tidigare instruktioner och bullor hade man uttryckt sig försiktigare och endast helt allmänt talat om uppbörden af den „census, qui denarius B. Petri vulgariter nuncupatur“ och hvilken till den romerska kyrkan erlades i Svea och Göta riken. Ännu allmännare uttryckte man sig i den bulla hvarigenom Johannes Guilaberti utnämndes till kollektor i Norden. ²⁾

Af det notariatsprotokoll som tillkom i anledning af den-

man vielleicht auch die Taxe nicht, die 1152 vom Hause und Hofe verwilligt waren“.

¹⁾ DS IV, nr. 2896. *Pavel. nunt.*, s. 93. Bullan är tydligen utskrifven efter en för dylika fall i Europa vanlig mall.

²⁾ DN VI, nr. 194.

nes uppbörd med Uppsala domkapitel den 3—6 dec. 1350 (DS VI: 1, nr. 4695) framgår dock, att han för de församlade prelaterna framlagt ytterligare en detaljerad instruktion, sönderfallande i en mängd punkter (litterae apostolicae) och hvilken af församlingen misstroget granskades punkt för punkt. De förhandlingar som härvid fördes mellan den påfliga legaten och de svenska prästerna äga intresse på den grund att de lämna de fullständigaste tillgängliga uppgifter om den svenska peterspenningens beskaffenhet. Legaten frantedde nämligen vid detta tillfälle en „commissionem specialem de colligendo . . . . pro quolibet humano capite unum denarium, qui denarius b. Petri vulgariter nuncupatur“. Denna „kommission“ var äfven formelt riktig och öfverensstämde med hvad Nils Sigvastsson 1320 inberättadt efter det att han i Sveriges rike uppburit „denarius Sancti Petri“; dock med den iskränkningen att han ju i Strängnäs och Västerås erhållit blott en half denarius för hvarje skattskyldig person. Det var just en inskränkning af denna art som framkallade domkapitlets invändningar och som föranledde ärkebiskopen att afgifva den förklaring, att „rustici in dyocesi Upsaliensi existentes, qui colunt at seminant in anno agros suos, dant et conferunt illo anno pro se et tota familia sue domus unum denarium integrum monete in regno Suecie communiter currentis, quamvis in aliis dyocesibus totius provincie Upsaliensis non conferunt nisi obolum sive medium denarium dicte monete, qui denarius beati Petri vulgariter nuncupatur. Alii vero, qui non colunt nec seminant terras aliquas, non consueverunt dare dictum censum“. Det stod altså fast, att icke blott i Strängnäs och Västerås stift, utan äfven i alla andra utom Uppsala endast erlades en half penning för hvarje hushåll.¹⁾

¹⁾ Af Nils Sigvastssons berättelse tyckes framgå, att på hans tid visserligen en hel penning erlades af bönderna i de öfriga stiften, men hälften däraf plägade undantagas för biskopens och prästerskapets behof. Måhända betecknar ofvanstående citat en utveckling i detta hänseende, och hade sålunda en mansålder senare peterspenningens tudelning fortskridit därhän, att i dessa stift den verkliga romskatten i folkets uppfattning utgjorde en half penning. Den skenbart höga skatten i Rekarne och angränsande härader är väl endast en fråga om olika benämningar (jfr. Montelius, a. a. s. 206. Hildebrand, a. a. s. 291—292). Biskoparne i Västerås och Linköping erlade som redan nämnts en särskild censusavgift af samma art som i det öfriga Europa. Härutöver framstälde likväl Johan-

Af ärkebiskopens anförande framgår vidare, att peterspenningen betalades af den åkerbrukande befolkningen — de som icke sådde och icke skördade erlade den ej — och altså väsentligen var en jordskatt¹⁾. Att den hvilade tungt på det svenska bondeståndet visar sig äfven däri, att den såsom ofvan flerstädes framgått under längre tidrymder icke blef erlagd af de skattskyldiga. Äfven kunde lång tid förgå utan att något kraf framställdes från Rom, hvarigenom den halft råkade i glömska (Nils Sigv. ber.). Och hade det icke varit sed, att en del af den fick användas för prästerskapets behof, hade väl dess indrivande skett ännu lamare. Mot medeltidens slut, och i allmänhet efter digerdöden, aftog äfven uppbördens storlek, att döma af de årliga belopp som från dessa tider äro oss kända²⁾.

Det är tydligt, att såväl England som Danmark voro långt mindre tyngda af peterspenningen än Sverige. Någon opposition mot densamma känner man dock ej från detta land. Peterspenningen försvann här med Gustaf Vasas reformation.³⁾ I hvarje fall måste det betraktas som en lycka för det fattiga Finland, att icke denna beskattning blef utsträckt äfven till dess invånare. Visserligen bidrog landet på andra sätt att stilla den påfliga kurians penningebehof, men det står i alla fall fast, att Finland tack vare sin fattigdom och sitt aflägsna läge i långt mindre grad än det öfriga Sverige var utsatt för de olika arter af beskattning hvarigenom påfvedömet under den senare medeltiden, och särskildt under det avignonska tidskedet, utkräfdes ersättning för den kulturella mission det genom sina kyrkliga institutioner utförde. Härom skall strax närmare blifva fråga.

nes Guilaberti kraf på åtskilliga andra censusavgifter, hvilka dock af domkapitlet enregiskt tillbakavisades (DS VI: 1, s. 245, 246).

¹⁾ Denna omständighet kan äfven ha bidragit till att peterspenningen ej vann insteg i vårt land, ty jordbesittningsförhållandena stadgade sig som känt här mycket långsamt och skatterna antogo först sent karaktären af verkliga jordskatter.

²⁾ Jfr. i allmänhet uppgifterna i Celsus Bullarium enligt not å s. 53. I Danmark synes efter Petrus Gervasii tid icke vidare någon peterspenning ha bilfvit insamlad. Moltesen, a. a. s. 53.

³⁾ Vid Västerås riksdag 1527 beslöts att peterspenningen skulle gå till kronan, men den hördes härefter aldrig vidare af. På Island blef den 1540 förenad med biskopstionden jfr (Fabre, *Etude*, s. 145).

Ur forskningens synpunkt kan det visserligen beklagas, att vi genom peterspenningens uteblifvande från vårt land gått miste om värdefulla upplysningar om befolkningsförhållandena m. m. i det medeltida Finland. För Sveriges vidkommande ha de bevarade uppgifterna om uppbörden bearbetats af Montelius i hans tidigare nämnda uppsats samt af H. Hildebrand („Sveriges Medeltid“), hvilken med begagnande af Montelii undersökningar därur dragit intressanta slutsatser rörande folktätheten samt om digerdödens härjningar i Sverige¹⁾.

Innan vi gå att undersöka i hvilken mån Finland hade att bära andra skatter till påfvedömet, må vi egna uppmärksamhet åt äldre forskares behandling af frågan om peterspenningen i Sverige och Finland.

Inom vårt land upptogs ämnet tidigast af Algot Scarin, som i trenne disputationspartiklar, den första under titeln „De Denario Beati Petri, Svethice Pedersöhræ“, de båda senare under den något besynnerliga rubriken „De Denario Sanct-Petrino ejusque in Svethia praecipius Fatis“, utgifna i Åbo 1737, 1739 och 1740, sökte att egna frågan belysning. I den första disputationen förlorar han sig i vidlyftiga etymologier öfver betydelsen af ordet denarius och detta ords slutliga användning för betecknande af romskatten. Fantastiska spekulationer äro här blandade med riktiga föreställningar om de kyrkliga skatteförhållandenas utveckling under medeltiden. Scarin antager, att hela kristenheten i äldsta tider till påfven erlagt en skatt, sådan redan Konstantin den store pålagt sitt rikens undersåtar, och som påfven efter honom fordrat af såväl världsliga som andliga personer. Därpå ger han en något fritt konstruerad öfversikt öfver denna skatt i de olika länderna. Klart är, att han ej förmår skilja kyrkliga och feodala censusavgifter från hvarandra och från den egentliga peterspenningen. Den iakttagelsen är dock af värde, att påfvedömet i ett tillstånd af skattskyldighet förmådde bringa endast små, politiskt svaga och aflägsset belägna konungariket, såsom staterna på den pyreneiska halfön och Polen. I den andra disputationspartikeln ryc-ker han närmare sitt ämne. Af intresse är här hans äfven af

¹⁾ Den absoluta tillförlitligheten af Hildebrands beräkningar torde dock få dragas i tvifvelsmål. Sålunda har han icke beaktat „penningens“ olika förhållande till örtugen i Svea- och Götalandskapen.

vår tids lärda delade förmodan, att peterspenningen från England inkommit till Danmark under den tid dessa båda riken stodo till hvarandra i ett nära kulturellt och politiskt förhållande (II, s. 29). Därpå vänder han sig mot Baazius¹⁾, som i sitt „Inventarium Ecclesiae Sveo-Gothorum“ (1642) helt och hållet förnekat peterspenningens förekomst i Sverige, och bevisar med citat ur särskilda påfvebref att uppbörd förrättats och skatt erlagts (§ IV). Efter att ha utredt hurusom de forna sveogoterna plägat hembära penningeoffer till Odin, öfvergår han till att med stöd af Messenius försöka fastslå, det Olof Skötkonung, begagnande sig af denna Odin-skatt, varit den förste som erlagt peterspenning till påfven, i det han förvandlat Odin-skatten till romskatt. På grund häraf hade han äfven erhållit sitt binamn skattkonung (§ VI—VII. Jfr. häremot Örnhiälm, *Historia Ecclesastica*, s. 221). I den tredje disputationspartikeln försöker han utreda peterspenningens beskaffenhet i Sverige²⁾. Han antager likasom Messenius att skatten småningom uppkommit och att endast de förmögna i samhället erlagt den. Med stöd af några kvittenser öfver i Sverige uppburna skattemedel, delvis peterspenning och delvis annat, gör han ett försök att beräkna storleken af de summor som genom den påfliga uppbörden fördes ur landet, utan att dock på grund af bristande material kunna göra mera än ansatser till belysning af frågan. Han slutar sitt arbete med att fastslå, att peterspenningen, som ursprungligen varit en frivillig afgift, med tiden blef en skyldig tribut, erlagd till påfven af erkänsla för att han tagit Sverige under sitt särskilda beskydd. Och härigenom kom Sveriges konung i själfva verket att stå till påfven i ett feodalt underdånighetsförhållande, liknande det som ännu på Scarins tid utmärkte konungen af Bägge Sicilierna. — Scarins arbete genomgås af en liflig förtrytelse öfver påfvemaktens enligt hans förmenande själfviska och anspråks-

¹⁾ Äfven emot Banck, *De tyrannide papae in reges et principes christianos*, 1689.

²⁾ Enligt Messenius, *Scandia illustrata*, t. II, s. 7; XII s. 41, 125; XV, s. 41, antager han, i motsats mot Örnhiälm (a. a. s. 454—455), att biskoparne väl ursprungligen alla insamlat peterspenningen, medan dock snart biskopen i Västerås blifvit ett slags stående påflig „thesaurarius“ för uppbörden i Sverige (§ IV).

fulla uppträdande gentemot hans fädernesland. Hans undersökning är som ofta något osammanhängande och besvärar af upprepningar. Stilen är ytterligt utbredd och resonerande. Honom till förtjänst må dock räknas, att han anlitat äfven otryckt källmaterial, som meddelats honom ur de svenska arkiven af riksantikvarien Helin¹⁾.

Med sin mångfrestande ande kom Porthan äfven att beröra frågan om peterspenningen. Lika uppriktigt protestantisk och bitter mot påfve makten som Scarin uppnådde han dock tack vare sin goda kritiska metod och den ökade tillgången på källor väsentligen andra och framför alt varaktigare resultat. Hans afhandling bär som nämndt titeln „Observationes circa Historiam Denarii Petrini in Suecia“ och utgafs 1802 (Skrifter i urval, del IV, s. 333—356). Han fastslår här till en början fullt riktigt att skattens namn var „Census sive Denarius beati Petri“. Hvarför han ej begagnat sig af denna benämning i afhandlingens rubrik, är icke lätt att förstå. Efter att ha antecknat, att England är det land, där peterspenningen tidigast förekommit, yttrar han mera allmänt, att den därifrån öfvergick till andra folk. För Porthan, som så gärna anställde jämförelser med Englands förhållanden, borde väl en sådan härledning varit välkommen. Man förvånar sig därför öfver att han ej mera ingående utvecklat denna tanke och exempelvis beaktat Scarins antagande om den danska peterspenningens engelska ursprung. Däremot byllar han den af Messenius (t. XII, s. 41) framkastade åsikten, att de engelska missionärerna kunnat till Sverige införa beskattningen. Men därtill inskränker sig ock hans hänvisning till de engelska förhållandena. Scarins och Messenius' antaganden om Olof Skötkonung såsom peterspenningens upphofsman förkastar han bestämdt. Den af Lagerbring (Svea Rikes Historia, t. II, cap. V, s. 115) och Celse (Bullarium, s. 34) häfdade åsikten att Nicolaus af Albano förmått svenskarne till skattens erläggande, hvarom Anastasius IV:s bulla till svenskarne bar vittnesbörd, kan han icke fränkänna all betydelse. Men han uppfattar saken så, att denna bulla endast innebar en vid Linköpings-

¹⁾ Jfr. härtill M. G. Schybergson, *Historiens studium vid Åbo Universitet*, s. 73.

mötet gifven bekräftelse på ett redan genom häfd bestående sakförhållande. Ytterligare förefaller det honom som om skatten icke samtidigt införts i alla de svenska landskapen. Den omständigheten, att skatten redan långt tidigare erlades i Danmark, synes honom icke tillåta antagandet, att den först så sent som omkring 1150 skulle nått Sverige. Med sin säkra tolkning af urkunderna fastslår han (§ II), enligt notariatsprotokollet vid Johannes Guilabertis uppbörd i Uppsala, hvaraf Celse meddelat en utförlig recension i sitt Bullarium (s. 121), att peterspenningen i Sverige betalades af hvarje hushåll på landet, d. ä. hvarje jordbrukande bonde, och icke endast af de förmögna, eller på något annat sätt som Messenius och Scarin förmodat. Genom de fredenheimska urkunderna känner han rapporten om broder Gotskalks uppbörd (dock i en ganska inkorrekt form) och uttalar på grund häraf, att i Finland „verosimiliter“ ingen peterspenning uppbars (s. 342). Detta förklaras enligt hans mening (§ III, not 9) antingen däraf, att Finland ännu var hedniskt då skatten infördes i Sverige, eller också däraf att dess invånare vid denna tidpunkt voro altför fattiga för att berättiga påläggande af en dylik beskattning. Då prästerskapet senare införde tionden, befans måhända folket åter tämligen obenäget för skatter i allmänhet, hvarför den icke håller då kom i fråga. Dessutom påfunnos med tiden andra och mera gifvande inkomster för kyrkan. Icke håller den omständigheten att engelska missionärer värkat i landet hade medfört någon förändring i detta hänseende.

Egendomligt nog har Porthan kommit till den slutsatsen, att endast obetydliga summor genom peterspenningen inflöto till den påfliga cameran.¹⁾ Dessutom, anser han med rätta, har påfven ej fått alt som hopsamlats, ej håller har uppbörd alltid noga förrättats i Sverige. Af Nils Sigvastssons berättelse tror han sig kunna draga den slutsatsen, att i Sverige, liksom i Danmark $\frac{1}{3}$ af uppbörden skulle lämnats åt Johanniterna.²⁾

¹⁾ Åtminstone förefaller det som om detta vore betydelsen af hans ordalag: . . . „mediocrem admodum summam ex hoc censu ad Cameram Apostolicam rediisse“ (§ IV).

²⁾ I Strängnäs tillföll i själfva verket $\frac{1}{6}$ af uppbörden johanniterhospitalet. Montelius, a. a. s. 206. I detta stift synes uppbördsmedlens användning för olika ändamål ha varit synnerligen långt genomförd. Jfr. Hildebrand, a. a. I, s. 292.

Samme kollektors utsago, att biskoparna i Strängnäs och Västerås för sin egen biskopsstols räkning innehållit hälften af uppbörden har han däremot icke uppmärksammat. Påståendet att Västerås-biskopen skulle varit påfvens ständige kollektor och thesaurarius i Sverige afvisar han som grundlöst, därmed vederläggande Messenius och Scarin samt äfven Celse, som hyllat sig till deras åsikt (Bull. s. 34, nr. 2). Han påvisar med talrika exempel ur Celses Bullarium, att kollektorsupdraget tilldelats än den ena, än den andra prelaten i Sverige, och därutöfver esomoftast enkom utsända påfliga nuntier. I § V följer en förteckning på alla för peterspenningens uppsamlande i Sverige befullmäktigade nuntier. I denna förteckning, som visserligen är någorlunda fullständig och uppgjord framför allt enligt de i Celses Bullarium och hans egen Accessio tillgängliga uppgifterna, ha dock åtskilliga oriktigheter influerat, hvarförutom data i de flesta fall endast kunnat angifvas ungefärligt. Beträffande Bertrandus Amalrici, nuntie i Sverige 1275—1282 (Munch Pavel. nunt. s. 1—14) och om hvilken längre fram i korthet skall blifva fråga, uppger Porthan sålunda att han blifvit afsänd c. 1274 och dröjde i Sverige åtminstone till år 1279. Om Bernardus de Ortolis och Johannes de Serone heter det att de blefvo „ablegati“ c. 1316—1326, och på ett annat ställe (s. 342, not 8) att de voro nuntier 1316—1319 (i st. f. 1326 1328).¹⁾ Först efter dem följer Bernardus de Monte Valrano, hvars mission dock ganska riktigt förläggas till omkr. 1322. Så kommer Petrus Gervasii c. 1328—1333 (i st. f. 1329—1334) och Johannes Guilaberti c. 1346—1360 (i st. f. 1349, l. 1350—1360), o. s. v.²⁾

Porthan beskriver hurusom census ursprungligen varit frivillig och af påfvarna med slug beräkning infordrats utan stränghet, men sedermera af dem uppfattats som en svenskarne åliggande förpliktelse („debitum“), hvars fullgörande de öfvermodigt utkräfdes (§ VI). Han finner detta redan framgå af

¹⁾ Detta är något egendomligt, då han med fullt korrekt datum (1 maj 1328) aftryckt utdraget ur de fredenheimska afskrifterna. (*Chronicon*, nya uppl. s. 200). Jfr. f. ö. DS IV (nr. 2663) s. 59 noten, där utdragets rubrik i afskriften angifves.

²⁾ De tränne sista nuntiernas årtal anger dock Porthan som synes endast ungefärligt.

en jämförelse mellan Anastasius IV:s bulla till konung Karl Sverkersson (som af honom ännu förläggas till år 1153, hvilket är allt sedan Messenius betecknats som det riktiga), och Innocentius III:s till ärkebiskop Andreas i Lund af den 16 november 1204 (Celse s. 49—50; bullan ingår ej i DS) med uppmaning till denne att insamla peterspenningen i Sverige och Danmark, och där redan straffåtgärder mot de tredskande anbefallas. På samma vis uttalar sig Honorius III i sin bulla till alla kristtrogna i Sveriges rike af den 3 januari 1221.¹⁾ Att hotelserna haft påföljd synes honom framgå af tacksägelsebrevet till Uppsala stifts invånare af (d. 31 maj) 1216.²⁾ Särskildt visar Honorius III:s bulla — „non minus insidiose quam arroganter scripta“ — påfvarnes förhåfvelse. Här kallas nämligen svenskarne kyrkans „filios speciales“, och det påpekas att de stå under hennes särskilda beskydd. Porthan, som kursiverar hela satsen härom ur originalet, finner uttrycken i högsta grad försåtliga och uttalar, att påfvarne „artificiose“ sökte att utplåna gränserna mellan den andliga och den världsliga makten! Påfvarna, menar han, försummade aldrig tillfället att förödmjuka Sverige, och den 12 augusti 1225 förnedrade Honorius III det ända därhän, att han tog konung Erik „balbus“ med hela hans rike i sitt beskydd³⁾.

Men det svenska folket hade aldrig drömt om något öfvervælde af en främmande världslig furste då det åtog sig skatten, hvarom Anastasius IV:s bulla äfven bär vittnesbörd, ej håller erkände dess förfäder någonsin senare ett sådant. Därför begagnade sig påfvarne alltid af för dem gynnsamma, men för riket olyckliga ögonblick för att göra sin myndighet gällande. Peterspenningen erlades motsträfvigt och oregelbundet. Påfven betjänade sig af kyrkliga medel för att utkräfvade den, men gjorde dock aldrig gällande någon världslig domsrätt öfver Sverige. Ännu mindre fordrade han så mycket som skuggan

¹⁾ DS I, nr. 203 (efter Vastovius).

²⁾ DS I, nr. 158.

³⁾ DS I, nr. 235. — Det kan förtjäna nämnas, att det påfliga beskyddet under medeltiden i själfva verket ansågs innebära ett rättsförhållande. Med all sannolikhet var peterspenningen just orsaken till, att påfvarne förklarade sig för Sveriges särskilda beskyddare, och lika sannolikt är, att det af de kuriala juristerna ansågs befinna sig „in jus et proprietatem beati Petri“, såsom formeln lydde.

af en hyllning från konungarnes sida. Sålunda kan man hvarken ur påfvärnes bref eller ur konungarnes handlingar, hur förtviflade de än varit, draga den slutsatsen att „*patriam nostram Pontificum clientelae sese submisisse*.“

Detta var altså Porthans vetenskapligt grundade åsikt, och åtminstone kan man säga om den att den var ärligt protestantisk. För oss kunna hans uttalanden förefalla obehöfliga, men för hans samtida ägde dessa frågor ju ännu sin stora betydelse. Hela afslutningen var synbarligen afsedd som en apostrof till Spittler, som i sin disputation ansträngt sig att bevisa, att Danmark gentemot påfvedömet städse bevarat en ärofull frihet, hvaremot Sverige nedsjönk till ett af påfven afhängigt och ögonskenligen förnedradt rike. Visserligen nämner Porthan ej med ett ord Spittler och hans afhandling i detta sammanhang, men orsaken till hans uttalande förefaller icke desto mindre tydlig nog. Den indignation som talar ur hans ord hade icke en landsman och en afliden som Scarin förmått väcka, den kränkta fosterlandskänslan vände sig emot en samtida och en främling, hvilken var skulden till hans förbittring. Spittlers arbete nämnes endast i undersökningens början (§ I s. 338 och not 15) och han säger om honom här, att „*hallucinatus fuit vir doctissimus, qui illud (jugum) gravius majorum nostrorum quam vicinorum Danorum incubuisse humeris existimavit*.“ Han säger sig senare vilja återkomma till samma ämne, men gör det som sagdt i det följande icke direkte. Detta och en del andra tecken tyckas tyda på, att Porthan ursprungligen haft för afsikt att göra sin afhandling något vidlyftigare men senare afstått därifrån och utgifvit den i ett icke alldeles fullbordadt skick.

Sådan den var hade han som nämnt dock däri hunnit beröra Finlands ställning till peterspenningen och uttalat, att härifrån sannolikt aldrig utgått någon sådan till Rom. Redan Porthan hade altså kommit till en slutsats som vi nu hundra år efteråt och med ett långt rikare material till vårt förfogande nödgas bekräfta. Visserligen är att märka, att Porthan icke stödde sin åsikt på någon mera omfattande undersökning, utan väsentligen endast på det kategoriska meddelandet i Bernardus de Ortolis och Johannes de Serones räkenskaper af år 1328: „*De denario sancti Petri nichil colligitur in dicto epis-*

copatu.“ Men bakom denna skenbart enkla slutsats stod Porthans hela djupa kännedom om vår medeltids förhållanden.

Egendomligt nog har Porthans arbete om peterspenningen icke beaktats af efterföljande finska historiker. Hela frågan om peterspenningen har förbigåtts och Finlands märkliga ställning med afseende å denna icke en gång omnämnts i nyare historiska verk. Att kännedomen härom öfverhufvud hållits vid lif i den nyare litteraturen, därför ha vi att tacka Emil Hildebrand, som i sitt stora verk „*Sveriges Medeltid*“ på tal om peterspenningen i Sverige äfven egnat Finlands ställning uppmärksamhet. Hans källa utgöres af Munchs „*Pavelige nuntiers regnskabs og dagböger*“, och han fastslår enligt denna (I, s. 58) att i Finland under medeltiden icke uppbars någon peterspenning. —

En gärd, som i likhet med peterspenningen hvilade på lekmannastånden och uppbars för den påfliga kurians räkning, var den s. k. „*heliga-lands-hjälpen*“ (*legatum in subsidium terrae sanctae*), hvilken dock samtidigt äfven pålades det andliga ståndet. Redan på det stora Laterankonciliet 1215 hade de närvarande prelaterna beviljat tjugundedelen af alla kyrkliga inkomster under tre år för ett stort korståg, och en mängd nordbor hade själfva tagit korset.¹⁾ På kyrkomötet i Lyon 1274 beslöts ett sexårigt korståg och tiondedelen af alla andliga inkomster anslogs för ändamålet, hvarpå den ofvannämnde Betrandus Amalrici, ärkebiskop i Arelat, infann sig i Sverige och Danmark för att uppbära tionden. Från Sverige medförde han till kurian betydande penningesummor, och såväl före som efter hans vistelse i landet inflöto frivilliga gåfvor och testamenteriska skänker rikligt. Det ligger dock i sakens natur, att vårt land ännu så länge stod på sidan om denna rörelse, särskildt som det personliga deltagandet i ett korståg till det heliga landet betraktades som hufvudsaken. Men då Clemens V i aug. 1308²⁾ lät utgå en ny korstågsbulla som förkunnade

¹⁾ DS I, nr. 179, 193, 215, 688. Montelius, a. a. s. 206. (I bulla af d. 31 jan. 1221 befalde Honorius III ärkebiskopen i Uppsala att insända tjugundedelen af de andliga inkomsterna äfvensom peterspenningen till kurian. DS I, nr. 207).

²⁾ DS I, nr. 1588 (Sv. Trakt. I, nr. 167), 1589; dat. 11 aug. 1308.

den mest fullständiga syndaförlåtelse för en och hvar som inom fem år betalade en korstågsgärd eller till cameran erlade hvad ett års korståg skulle kostat, ryckte möjligheten för vårt lands innevånare att deltaga i den frivilliga beskattningen närmare. Dock förnåla urkunderna ännu intet om att något deltagande skulle förekommit under den första tiden efter bullans kungörande. Först Petrus Gervasii räkenskaper upptaga under rubriken „De legatis factis in subsidium terre sancte in Suecia“, hvilken rubrik upptager gåfvor af lekmän (Pavel. nunt. s. 91—92), en post med följande lydelse: „Item IIIJ:or timbrias de pellibus varijs de Finlandia valoris VIII sol. gross.“¹⁾ Dessa fyra „timmer“ skinn skulle altså varit ett bidrag från Finland till den allmänna korstågsgården. Visserligen säger nuntien, att de öfverlämnades till honom af biskopen i Skara, hvilket förefaller egendomligt, då ju öfriga kända uppbördsmedel från Finland inlevererats direkte till honom genom resande eller utsända personer. Skarbiskopen hade emellertid i likhet med flere andra svenska biskopar uppburit gåfvor af „diversas personas quas nominare noluit“, och den omständigheten, att nuntien uttryckligen betecknat dessa skinnvaror såsom härstammande från Finland, kan väl knappast hafva berott på något annat än just det att de öfverstyrt till Sverige som gåfvor från detta land. I bredd med hvad som inflöt i Sverige och i de öfriga skandinaviska länderna representerade dock dessa 4 timmer skinn från Finland en ren obetydlighet. I svensk viktenhet motsvarade de ett värde af nio mark fint silfver. Antager man att silfrets värde sedan förra hälften af trettonhundratalet sjunkit med omkring sju gånger och att en mark lödigt silfver motsvarat fmk 46:34 i vårt mynt²⁾, så

¹⁾ Huruvida den följande posten: „Item unam timbriam pellium martalinorum“, etc. skall uppfattas såsom utgången från Finland, förefaller mycket oviss. Jfr. dock Finl. Med. urk. nr. 406. — Petrus Gervasii kan emellertid icke ha uppburit kollekt för 1308 års korstågsgärd, då denna var afsedd att tillfalla johanniterorden, hvilken skulle företaga korståget, och af orden själf insamlades. (Jfr. Moltesen, a. a. s. 130—135). Antingen har man altså här att göra med efterverkningarna af korstågsmaningarna i allmänhet, eller ock föreligga här gåfvor på grund af någon obligation, sådana som exempelvis omtalas af Göller i hans tidigare nämnda arbete, s. 115—117.

²⁾ J. W. Ruuth, Om varupris och värdeförhållanden i Finland un-

skulle de i våra dagars myntenhet motsvarat ett värde af omkring 3,000 finska mark. Detta måste ju, äfven om man tager i betraktande, att det dåtida Finland utgjorde endast en ringa del af det nuvarande, anses för en mycket blygsam summa. Och det är det enda kända deltagande från Finlands sida i den stora mellanfolkliga rörelse som afsåg det heliga landets återvinnande till de kristnas gemensamma besittning!

2. Prästerskapets beskattning.

Heliga-lands-hjälpen hvilade, som ofvan blifvit nämnt, äfven på prästerskapet. Dess frivillighet bestod dock för det andliga ståndets vidkommande endast däri, att måttet för hvars och ens bidrag icke var på förhand bestämdt. Eljes ansågs nog hvarje andlig skyldig att i mån af sina tillgångar bidraga. Att prästerna rikligt erlade den, bevisas af Bertrands' Amalrici uppbörd, som från Sverige ensamt steg till ett sammanlagdt belopp af öfver sextontusen mark penningar. En annan frivillig gärd, men denna uteslutande hvilande på det andliga ståndet, var den s. k. påvehjälpen (*subsidium domini papae, subsidium caritativum*), som afsåg bekämpandet af kyrkans fiender framför alt i Italien. Johan XXII som hade att bekämpa Viscontifamiljens eröfringssträfvanden och den spiritualistiska rörelsen i Italien, hvilken rönt understöd af den genom Marsilius af Padua påverkade kejsar Ludvig af Bayern, utskref för dessa krigsbehof en allmän subsidiegärd den 23 juli 1326 till alla länders prästerskap¹⁾. Genom tvänne bullor af den 29 augusti 1326 riktade han sig äfven till Nordens biskopar, uppfordrande ärkebiskoparna i Nidaros och Uppsala att bispringa honom såväl genom att själfva lämna penningehjäl, som genom att uppmana andra därtill²⁾. Äfven denna gärd inbragte betydande summor, såsom framgår ur Bernardus de Ortolis' och Johannes de Serones äfvensom ur Petrus' Gervasii räkenskaper. Vid båda dessa

der medeltiden. F. Vet. Soc. Öfversikt LI 1908—1909. Afd. C. n:o 5. Jfr. äfven E. Sommarin, Bidrag t. kännedomen om arbetarförhållandena vid svenska bergverk och bruk i äldre tid till omkring år 1728 (Lund 1908), Afd. B: 1. 2.

¹⁾ Mollat-Samaran, a. a. s. 57.

²⁾ DN VI, nr. 117, 118. Pavel nunt. s. 169—171 (nr. 53, 54).

uppbördstillfällen deltog det finska prästerskapet i gårdens utgörande. Frater Gotskalk uppbar sålunda af prästerskapet i Åbo 100 mark penningar ¹⁾. Enligt den beräkningsgrund som här antagits, skulle denna summa i våra dagars myntvärde motsvara omkr. 8,000 fmk, hvilket i betraktande af det dåtida prästerskapets fattigdom och fåtalighet i vårt land ju utgör ett rätt betydande belopp, i synnerhet som det heter att biskopen ingenting gifvit: „Episcopus nichil dedit excusans pre paupertate“ (s. 42). Detta yttrande utgör ett talande bevis på Åbobiskoparnes fattigdom ännu vid den tidpunkt här är fråga om. För jämförelse skull må nämnas, att Uppsalabiskopen till legaten betalade femhundra mark penningar, Linköpings 200, Västers 198, Strängnäs 170, Vexjö 62 1/2 och Skara (omkr.) 300 ²⁾. Möjligen återvärkade ännu Åbo stads och Kustö slotts plundring genom ryssarne 1318 på biskopens i Åbo ekonomiska ställning, i det denna genom plundringen gifvetvis blifvit svårt rubbad. I alla fall erfara vi, att biskop Bengt, vare sig hans ursäkt icke ansågs giltig eller att han själf funnit sig böra ådagalägga sin offervillighet, vid Petrus Gervasii uppbörd fyra år senare icke försummade att genom kaniken Elaf Gregersson till nuntien inbetala en frivillig gåfva som uppgick till 22 „solidi grossi Turonensium“. ³⁾ Detta belopp motsvarade ungefär 25 mark penningar eller 5 mark fint silfver, hvilket åter enligt här tillämpade beräkningsgrund gifver något öfver 1,500 finska mark i nuvarande finst mynt. Summan är altså rätt anseelig, och det heter uttryckligen att den inleverats af ombudet „per ipsum dñm Episcopum Aboensem“. Samtidigt inbetalade Linköpingsbiskopen till nuntien „per ipsum dñm Episcopum et clerum suum“ 500 mark penningar, hvarförutom biskopen i Vexjö erlade 10 mark fint silfver (= 50 mk pgr) som tillskott till det tidigare uppburna (s. 88—89). Detta visar, att Petrus Gervasii endast uppburit rester från den föregående uppbörden, hvartill han äfven var befull-

¹⁾ „Item de subsidio oblato dno pape per Clerum dicti episcopatus dixit se recepisse —, c. marcas parue monete.“ Pavel. nunt. s. 41. I denna redogörelse motsvarar 1 mark fint silfver 5 mk pgr.

²⁾ Nyssnämnda arb. s. 39. Det förefaller dock som om i dessa summor varit inbegripna såväl biskoparnes som stiftsprästernas andelar.

³⁾ Pavel. nunt. s. 89.

mäktigad ¹⁾, i det nu endast biskoparne i Linköping, Vexjö och Åbo betalade någonting och det om Vexjöbiskopen särskildt antydes att han inbetalat endast en rest. De andra biskoparne och de andra stiftens prästerskap betalade däremot denna gång intet. Sammanslår man nu hvad biskopen och prästerskapet i Åbo hvardera särskildt inbetalat, får man en summa af 125 mk pgr (c:a 9,500 fmk), hvilket var mer än Vexjö (sammanlagdt 112 1/2 mk pgr) erlagt för samma gård, men betydligt mindre än Linköpings, Uppsala och Skara stift och något mindre än Västerås och Strängnäs.

Johan XXII:s exempel följdes något senare af hans efterföljare Gregorius XI och den stora skismens påfvar. Den förstnämnde utskref 1373 (8, 16 febr., 23 mars) en allmän påfvehjälpl mot upprorsmakarne i Italien ²⁾, men huruvida denna äfven utsträckte sig till Sverige och huruvida härifrån och från Finland betalningar inflöto, är icke möjligt att afgöra, då härom inga underrättelser äro bevarade. Ännu mindre är detta möjligt beträffande skispåfvarnes subsidiesträfvanden, hvilka bedrefvos i stor utsträckning; men troligt förefaller något sådant ej.

Den viktigaste afgift påfvedömet under det fjortonde århundradet pålade det andliga ståndet för täckande af de växande utgifterna för sin ämbetsförvaltning och för korstågsplanernas förvärligande var dock den s. k. tionden (*decima*). Denna skatt, som icke bör förväxlas med den tionde församlingarnas kyrkoherdar i Norden uppburo af sina socknebor, erlades nämligen till den påfliga cameran „in subsidium terrae sanctae“ eller senare rätt och slätt „pro oneribus Romanae Ecclesiae“ af alla länders såväl högre som lägre prästerskap med tiondelen af deras inkomster. Sedan början af det trettonde århundradet (eller närmare bestämdt sedan år 1199) hade påfvarne begynt begagna sig af denna slags beskattning, och ofvan har redan berörts kyrkomötets i Lyon beslut om utgörande af en allmän sådan tiondegärd. Denna kom dock veterligen al-

¹⁾ DS IV, nr. 2899, dat. 29 jan. 1332. Påfven säger sig här uttryckligen känna till att „magna pars“ af den af prästerskapet i Sverige och Norge beviljade frivilliga gården icke ännu inbetalats, hvarför legaten erhåller rätt att tvinga de tredskande med hot om ansvar: „auctoritate nostra appellatione postposita compescas.“

²⁾ Samaran-Mollat, a. a. s. 58.

drig att få någon betydelse för vårt land. Först den allmänna sexårstionde som beslöts på kyrkomötet i Vienne år 1312 och hvilken i det centrala Europa skulle uppbäras från den 22 juli 1313, i Norden dock först från den 1 april 1314 i två rater årligen, den 1 april och 1 oktober under sex års tid framåt, fick en betydelse för vårt land som det är oss möjligt att fullt öfverskåda. Det är återigen Bernardus de Ortolis och Johannes de Serones räkenskapsböcker, som här lämna oss de nödiga upplysningarne. Bland de fullmakter som lämnats dem hade nämligen äfven funnits sådana för uppbörden af sexårstionden ¹⁾, och det var i själfva verket denna uppbörd som utgjorde det viktigaste föremålet för deras resa. I sin bulla till nuntierna härom uppgaf sig påfven ha hört sägas, att denna tionde redan till stor del vore insamlad i Sverige och Norge, och han sände därför sina indrivare att af verderbörande „petere exigere colligere et recipere“ det redan insamlade såväl som det som ännu återstode att uppsamlas. Men utom denna fullmakt, den för peterspenningen, den för påfvehjälpen och den för heligalands-hjälpen hade nuntierna emellertid ytterligare fått i uppdrag att i de båda konungarikena uppbära de afgifter som ifluttit „de beneficiis vacantibus ad triennium“, d. v. s. första årets inkomster af alla de kyrkliga ämbeten som inom tre bestämda år blifvit lediga ²⁾. Genom bullan *Si gratanter* af den 8 december 1316 hade nämligen Johan XXII underrättat den västerländska kyrkans prästerskap därom, att han på grund af kyrkans penningbehof reserverat för den påfliga camerans räkning första årets inkomster af alla de kyrkliga lägenheter som vid den tidpunkten voro lediga, äfvensom inom tre år därefter blefve det ³⁾. Härmed hade han förnyat och i vidaste utsträckning tillämpat en art af beskattning, som redan tidigare någon gång kommit till användning inom den katolska kyrkan. Johan XXII:s åtgärd afsåg att för framtiden öppna en ny väg till intäkt för den romerska kurian, och i själfva verket kom denna afrad för flere årtionden framåt att spela en betydande roll i kurians hushållning och att tillföra den större inkomster än någon tidigare gård. Dess vanligaste benämning är *annat*, men i början betecknades den allmän-

¹⁾ DN VI, nr. 112; Pavel. nunt., urk. nr. 49. DS III, nr. 2571. Äfven Sv. Trakt. I s. 529—530.

²⁾ DN VI, nr. 115 a; dat. 13 aug. 1326.

³⁾ DS III, nr. 2077; DN VI, nr. 86.

nast med termen „fructus primi anni“ eller „annalia“ och „annalia“.

Befriade från dessa treårsannater voro i Sverige endast domkyrkorna, abbotsklostren och de kyrkoherdegäll, som gäfvö mindre än sex mark silfver i årlig inkomst. Till grund för skatteberäkningen skulle läggas en taxering, hvilken äfven tillämpades för tiondeskatten. En sådan taxering hade efter mötet i Vienne utförts i de särskilda kyrkoprovinserna i Europa af enkom från kurian utsända taxeringsmän. Att några sådana skulle besökt Finland är föga troligt, då ju inga från Avignon utsända uppbördsmän någonsin satt sin fot på dess jord ¹⁾. I de fall då den obligatoriska taxeringen ej ägt rum, erlades skatten efter pröfning in casu. Taxeringen var dock synnerligen lågt beräknad, i det en hel del nödvändiga utgifter därförinnan fingo afdragas från årsinkomsten, hvarför den taxerade inkomsten i de flesta fall knappast torde ha motsvarat mer än hälften af den verkliga ²⁾. Ytterligare må nämnas, att i de fall då efter annatens afdragande enligt ofvan angifna grunder den rest (residuum), som skulle lämnas åt ämbetets nye innehafvare för hans första ämbetsår, var större än själfva annaten, valet lämnades kollektorn fritt att i stället taga resten och lämna annatens belopp åt innehafvaren, hvilket han äfven vältillförståendes i de flesta dylika fall torde ha gjort.

Då annaterna och tiondegårderna under den följande tiden utkräfdes samtidigt, kan det vara lämpligt, att behandla dem jämsides. I Sverige och Norge utkräfdes som nämndt såväl sexårstionden som treårsannaterna af Bernardus de Ortolis och Johannes de Serone i öfverensstämmelse med deras fullmakter. Det finska prästerskapet drabbades af båda dessa pålagor såsom den af deras ombud broder Gotskalk värkställda uppbörden i Åbo den 1 maj 1328 utvisar. Sexårsgården inbragte här (nominelt) 516 mark penningar, treårsannaterna återigen 20 mk pgr ³⁾. Förvandladt till nuvarande finskt mynt utgör det förra beloppet inemot 33,500 fmk, det senare åter

¹⁾ I Sverige tyckes en sådan taxering ha förrättats år 1314 och utförts af tvänne edsvurna domkyrkokleriker i hvar stift. Taxeringsinstrument för Uppsala och Strängnäs ingå i DS IV, nr. 1946 och 1947.

²⁾ Samaran-Mollat, a. a. s. 13, 23.

³⁾ Munch, *Pavel. nunt.*, s. 41. Finl. Med. urk. nr. 357 (enligt Munch a. a.) DS IV, 2663 (enl. fredenh. afskrifterna).

blott 1,300 fink. För jämförelses skull må nämnas, att sexårstionden i Uppsala stift uppgick till 3,832 mk pgr, i Strängnäs till 1,777, i Linköping till 3,781, i Skara till 4,123, i Västerås till 1,117 $\frac{1}{2}$ och i Vexjö till 426 mk pgr (a. a. s. 30—31).¹⁾ Annaterna åter fördelade sig på följande vis: Uppsala 1,321 mk pgr, Strängnäs 258, Linköping 524, Skara 224, Västerås 134, Vexjö intet (ibidem s. 37, där dock siffrorna äro något oklara). Liksom ifråga om påfvehjälpen står Åbo altså äfven i dessa båda fall efter alla andra stift inom Sveriges rike utom Vexjö. Steget från Åbo till Västerås och Strängnäs är dock här längre än i nyssnämnda afseende, hvilket skulle kunna anses tyda på en större fromhet och offervillighet i Åbo än i de svenska stiftet. Å andra sidan tala dessa ifrån Åbo stift utgångna summor i all sin blygsamhet ett tydligt språk om det finska andliga ståndets fattigdom och fåtalighet ännu vid den här ifråga varande tidpunkten. (Åbos kontingent af sexårsgården utgör icke sjättedelen af Uppsalas eller Linköpings och knappast mer än sjundedeln af Skaras!). Men en summa om trettiotusen finska mark, hopsamlad under sex års tid bland landets nutilldags långt talrikare prästerskap för befrämjande af ett kulturändamål i främmande land, skulle väl dock äfven i våra dagar anses för ett tämligen betydande belopp. Och härtill kommer, att på långt när ännu icke allting var inbetaladt, ty då Petrus Gervasii förrättade sin uppbörd, inflöto mycket betydande rester af båda gårderna.

Broder Gotskalk kunde emellertid medföra till cameran endast ett års uppbörd af sexårsgården, enär den samlade uppbörden för fem år såsom han uppgifver blifvit bortröfvad af de otrogna. Endast det sjätte årets uppbörd, 86 mk pgr, återstod i kassan då han ankom till Åbo: „Residuum vero dicte decime, videlicet decimam quinque annorum, dixit dictus frater fuisse sublatum et diraubatum per infideles qui dictam decimam de V annis in ecclesia Aboensi collectam de ecclesia predicta rapuerunt.“ Detta uttalande utgör ett anmärkningsvärdt

¹⁾ I kon. Magnus egen berättelse till påfven om uppbörden förekomma smärre afvikelser. (Likaså i Munchs *Historie*, II: 1, s. 199). Från Vexjö inflöt endast omkring halfva uppbörden, enär kassan en gång blifvit plundrad af fienden. DS IV, nr. 2675 (16 aug. 1326), Sv. Tr. III, s. 525 ff. *Pavel. nunt.* s. 180 (nr. 67). Själffallet omnämnes ej här det finska stiftet.

bevis på riktigheten af de ryska krönikornas¹⁾, det palmsköldska fragmentets²⁾ och den finska biskopskrönikans uppgift att Åbo stad år 1318 blifvit plundrad af ryssarne. Porthan, som intog frater Gotskalks uppgift bland tilläggen till sin *Chronicon* (nya uppl. s. 200), kunde dock icke fatta hvarpå den syftade, emedan han höll före, att den måste hänföra sig till något längre fram i tiden inträffadt öfverfall.³⁾ I „Sveriges Traktater“ III, s. 529, och Munchs „Det norske folks historie“ (II: 1, s. 95 noten och s. 99) omnämnes saken helt torrt och utan vidare kommentarier. Vid denna uppgift bör dock fästas ett större afseende, på den grund att den på ett otvetydigt sätt bevisar, det Åbo vid denna tidpunkt verkligt varit utsatt för ett anfall från ryssarnes sida. Och att öfverfallet gällt Åbo och icke någon annan ort, därom bör efter kändedomen om detta dokument icke vidare tvifvel kunna råda³⁾. Däremot ger meddelandet ifråga icke anledning till någon säker slutsats beträffande datum för händelsen.

Fem års uppbörd ifrån den 1 april 1314 leder oss till den 1 april 1319, under den förutsättning nämligen, att öfverhufvudtaget intet före förstnämnda datum utkräfdes af de skattskyldiga. Får man antaga, att denna dag däremot ett års uppbörd redan borde föreligga samlad hos de lokala underkollektorerna, så infaller det femte årets uppbörd på den 1 april 1318 och öfverfallet har altså kunnat ske senare under detta år. I hvarje fall har det inträffat på vårsommaren, sommaren eller hösten, och den ryska krönikans uppgift, att härnads-tåget företogs „öfver vattnet“, d. v. s. sjöledes, erhåller således bekräftelse. Den af det palmsköldska fragmentet angifna dagen förhändelsen, „feria 2:a pentecostes“ (23 maj), vinner sålunda äfven den i sannolikhet (*Script. Rer. Svecic.* III: 2. s. 133).

Ännu en egendomlighet förknippad med broder Gotskalks

¹⁾ Finl. Med. urk. nr. 286. Orten benämnes här „sumska furstens stad“ belägen vid den „öppna floden“, o. s. v.

²⁾ Porthan, *Chronicon*, s. 170, 174, 200 (nya uppl.). Porthan, som icke känner de ryska krönikorna, förmodar att de ryska källornas tystnad måste tolkas som ett afsiktligt förtigande af ett slikt röfvartåg (s. 174 not 12).

³⁾ Jfr. Hist. Ark. X, s. 345—346. Forsström begagnar egendomligt nog ej någon annan källa för denna sak, än de ryska krönikorna (*S. Kes-kiajan Hist.* s. 152—153).

uppbörd, förtjänar att här antecknas. Johan XXII hade gifvit sina båda nuntier i uppdrag att lämna konung Magnus antingen hälften eller tredjedelen af inkomsten från sexårsgården i Sverige och Norge¹⁾. Öväntadt nog hade dessa valt det förra alternativet som ju var det för kurian mindre fördelaktiga, och konungen fick i själfva verket uppbära hälften af uppbördssumman i hvarje norskt och svenskt stift²⁾. Men genom att broder Gotskalk gjorde sin resa till Avignon och där personligen inlevererade alla skattemedel från Åbo stift, kom Finland als ej att deltaga i detta allmänna understödande af konung Magnus för hans ryska krig. Det märkvärdiga inträffade altså, att Finland, som mest hade att tillräkna sig gagn af den ryska maktens bekämpande, för denna gång icke blef i tillfälle att lämna sitt bidrag därtill³⁾. —

Petrus Gervasii sändning till Norden gälde utom påfvehjälpen och heliga-länds-hjälpen äfven restantierna af sexårsgården⁴⁾, af treårsannaterna⁵⁾ och af diverse obestämda for-

¹⁾ Det synes hafva varit rätt allmänt, att påfvarne öfverlämnade åt de världsliga regenterna en del af dylika tiondeuppbörder förrättade inom deras riken. Jfr. Göller, a. a. s. 97—102. — Munch, *Pavel nunt.*, s. 167, nr. 50. (*Historie*, II: 1, s. 81 not 2). DN VI, nr. 113 a; b. Sv. Tr. I, nr. 210. DS IV, 2730. Finl. Med. urk. nr. 334.

²⁾ *Pavel. nunt.* s. 19—26, 30—36. (*Historie* II: 1, s. 99—100). DS IV, nr. 2730.

³⁾ Broder Gotskalks sammanlagda uppbörd i Åbo belöpte sig till 21 mk silfver och 100 mk penningar. Af denna summa inbetalte han dock blott den förra posten, 21 mk brändt silfver, till den påfliga cameran (Finl. Med. urk. nr. 363, 364. enl. afskr. ur det vat. arkivet). De återstående 100 mk pgr förbrukade han antagligen för resan fram och åter. Äfven för Bernardus de Ortolis och Johannes de Serone åtgick nära nog halfva uppbörden till resekostnader, dagtraktamente och särskilda utgifter för uppbörden.

⁴⁾ DS IV, nr. 2895. DN II, nr. 187.

⁵⁾ DS IV, nr. 2897. DN II, nr. 189. Beträffande dessa kan förtjäna tilläggas, att deras första uppbördsman i de skandinaviska länderna var Nils Sigvastsson („dudum Collector . . . fructuum primi anni in Regno Suetie“), och han utnämndes härtill den 11 juli 1317. Moltesen, a. a. urk. nr. XIII. Göller, a. a. s. 88*. Han synes vid detta tillfälle äfven ha befunnit sig vid kurian. Göller aftrycker f. ö. anteckningen om hans inbetalning af censusmedel af d. 22 juli 1320 (s. 47, nr. 107) ur *Introitus et Exitus Vat. Ark.*, och likaså den senare genom Peruzzi skedda (s. 49, nr. 113), dock under datum d. 10 januari (icke 20) 1321. (Jfr. DS III, nr. 2277). Ytterligare meddelar Göller tvänne inbetal-

dringar¹⁾. Dessutom hade han att uppbära nya annater²⁾, ty den 1 september 1326 hade Johan XXII inom de skandinaviska länderna påbjudit nya sådana för två år och detta innan ännu de förra hunnit allestädes uppbäras. Denna gång voro icke längre de fattigaste gällen undantagna. I sin reseberättelse uppger kollektorn äfven att han af kaniken Elaf uppburit „de fructibus beneficiorum vacancium in civitate et diocesi Aboensibus per Biennium“ 15 mark penningar³⁾, och på hemvägen mottog han härtill ytterligare i Lübeck genom dominikanerpriorn därstädes en rest af sexårstionden från Åbo stift uppgående till 13 livres gros trounois, motsvarande 299 mk pgr⁴⁾. Restantierna voro i Skara, Vexiö och Linköping, därifrån sådana omnämnas, betydande (i Vexiö 365 mk pgr). Genom denna restuppbörd kommo de i Åbo och Vexiö insamlade skattebeloppen att springa högst ansenligt i höjden, för Åbo till 815 mk pgr (däraf dock kollektorn erhöi endast 385) och för Vexiö till 771 1/2. Dessa stora restsiffror från tvänne stift, i hvilka hvardera större delen af uppbörden 1318 blifvit bortröfvad af fienden, skulle låta förmoda, att kurian låtit dem erlægga ett vederlag för det bortröfvade⁵⁾ och sålunda delvis underkastat dem dubbel beskattning. I så fall blefvo dessa båda stift — de fattigaste i hela Sveriges rike — vid detta tillfälle synnerligen hårdt beskattade. För Åbo utgjorde denna restuppbörd mer än hälften af hela den tidigare uppbörden och endast något mindre än det bortröfvade. I nuvarande

ningar för ärkebiskopens i Uppsala räkning, den förra under den 13 okt. 1320 (s. 137, enligt samma källa), den senare under den 6 febr. 1321 (s. 140, not 1, enl. obligationsregistret). Huruvida Nils Sigvastsson verkligen själf värkställt den senare (ifall den skett först d. 6 febr. 1321) kan väl dock dragas i tvifvelsmål, ehuru det om den heter att den skett „p. m. magistri Nicolai Siguasti“ o. s. v.

¹⁾ DS IV, nr. 2900. DN II, nr. 192.

²⁾ DS IV, nr. 2898. DN VI, nr. 120. *Pavel. nunt.* s. 174, nr. 59.

³⁾ *Pavel. nunt.* s. 86. Finl. Med. urk. nr. 406. DS IV, nr. 2926 (enl. fredenh. afskr.).

⁴⁾ *Pavel. nunt.* s. 91. DS IV, nr. 3051 (fredenh. afskr.). Finl. Med. urk. nr. 406.

⁵⁾ De bortröfvade summorna öro dock i de båda stiften något större än restantierna. Däremot förtjänar antecknas den regelbundenhet med hvilken skatten influtit (86 mk om året), hvilken synes utesluta möjligheten af rester i vanlig mening.

finskt mynt uppgick den sammanlagda sexårsgården på detta vis för Åbo till närmare 69,000 fmk. Tvåårsannaterna åter (som stego till 15 mk pgr) motsvarade 4,900 fmk, hvilket ju är en obetydlig summa, då man betänker, att den skall representera den sammanlagda årsinkomsten af alla prästambeten som under två år blifvit lediga i hela landet. Biskop Bengts reform af prästerskapets aflöning hade nog ännu ej kunnat utöfva något inflytande då denna skatt uppbars. Sexårsgårdens slutsumma är däremot onekligen rätt betydande, och den måste för det finska prästerskapet ha varit en kännbar utlaga. Läger man härtill allt det öfriga som under åren 1314—1334 uppburits inom landet för påfvedörets räkning, erhåller man en summa af öfver 87,000 mark i nuvarande finskt mynt. Fördelad på tjugo år — men visserligen rätt ojämnt fördelad — är ju denna summa icke så obetydlig (i medeltal 4,355 mk om året), isynnerhet om man betänker, att den på ett par tusental mark när erlagts uteslutande af det andliga ståndet. Men jämfördt med de tiotal miljoner som under samma tid från det egentliga Sverige gingo till den påfliga skattkammaren, förefaller detta belopp likväl endast ringa. För sexårsgården steg sålunda Sveriges slutliga andel till öfver 16,000 mk pgr, i bredd hvarmed vårt lands 865 mk pgr ju utgöra en ren obetydlighet. De båda ländernas inbördes förhållande med afseende å befolkningens täthet och välstånd är dock säkerligen icke riktigt uttryckt genom förhållandet mellan dessa båda tal, ty det andliga ståndets ekonomiska ställning måste väl antagas ha varit betydligt sämre i Finland än i Sverige, åtminstone intill dess biskop Bengts tiondereform hunnit genomföras.

Var altså det egentliga Sverige under här förevarande tidsskede synnerligen hårdt beskattadt af påfvedömet, så befann sig däremot det dåvarande kristna Finland i det gynn samma läget att — fränsedt det andliga ståndet — endast i ringa mån behöfva göra afdrag på sitt timliga välstånd för kyrkans öfverhufvuds skull. Att Finland härutinnan på grund af sin fattigdom åtnjöt ett företräde framom andra länder, kan med tillfredsställelse antecknas. Men å andra sidan måste det väl medges, att vårt land likväl bör anses varit förpliktadt till något vederlag för det kulturarbete den västerländska kyrkan

utförde i dess midt, och att hvad det sålunda gaf igen var tämligen ringa.

Emellertid utskrefvos nya tiondegärder. Vid uppbörden af dessa skulle det komma att visa sig i hvad mån tiondeinstitutionerna i Finlands socknar hunnit värka någon förändring i prästerskapets villkor. Påfven Johan XXII, oförvägen finansman som alltid, påbjöd den 26 juli 1333 en sexårstionde till understödande af ett korståg, som under Filip VI:s af Frankrike anförarskap skulle företagas till det heliga landet ¹⁾. Efterträdaren Benedikt XII upplifvade i en bulla af den 31 januari 1335 ²⁾ denna gård (som icke ännu blifvit af företrädaren allmänt kungjord), men då den franska konungen undandrog sig uppfyllandet af sitt korstågslöfte, återkallade påfven bullan genom bref af den 18 december 1336 och den 21 januari 1337 samt befalde biskoparne att till gifvarne återställa det redan insamlade ³⁾. Slutligen utskref dock Clemens VI den 30 september 1343 en ny tiondegård af alla kyrkliga inkomster att gälla för tre år, denna gång för att bekämpa turkarnes all hotfullare angrepp ⁴⁾, och den 12 december 1345 blef den tid under hvilken tionden skulle uppbäras förlängd med ytterligare två år ⁵⁾. Bullan här om anlände dock till Uppsala mycket försenad. Den tyckes ej förrän mot slutet af året 1350 (möjligen genom Johannes Guilbertis mellankomst) ha meddelats biskoparne af ärkebiskopen, och först i början af år 1351 vidimeras den af särskilda svenska biskopar ⁶⁾. Treårstionden synes likväl ha uppburits i Sverige ⁷⁾ och äfven i Åbo stift ⁸⁾. Och den

¹⁾ DS IV, nr. 2997. Sv. Tr. I, s. 550.

²⁾ Benedikt XII till ärkebiskopen i Uppsala och hans lydbiskopar, DS IV, 3109. Här först kungöres den nya tionden för svenskarne.

³⁾ Benedikt XII till ärkebiskopen i Uppsala och hans lydbiskopar d. 18 dec. 1336. DS IV, nr. 3181.

⁴⁾ Sv. Tr. II, nr. 263. DS II, nr. 1560 (V, nr. 3734, s. 194, not 2).

⁵⁾ Clemens VI t. ärkeb. i Uppsala o. hans lydbisk. DS IV, nr. 4017. Sv. Tr. II, nr. 285.

⁶⁾ DS V, s. 518, not 2 (nr. 4017). Montelius, a. a. s. 211, som dock här uttrycker sig otydligt. Till Danmark nådde den i tid, hvilket framgår däraf, att i danska geh. arkivet i Köpenhamn finnes en bulla af den 1 december 1343 till ärkebiskopen i Lund och hans lydbiskopar om denna treårstionde DS. V, s. 194 not 2 (jfr. DN VI, nr. 169).

⁷⁾ Munch, *Historie*, II: 1, s. 533 och noten. DS VI: 1, nr. 4645.

⁸⁾ Munch, se föreg. not: Nuntien inkasserade den 1 juni 1351 i Stockholm 333 mk pgr i treårstionde som öfverstyrts af biskopen i Åbo.

försenade tvåårstionden nådde slutligen äfven; den Finland. Härom hafva vi en säker underrättelse. Den 23 mars 1351 tillkännager nämligen biskop Hemming, att han af ärkebiskop Hemming i Uppsala fått emottaga ett bref innehållande transsumt af påfvens skrifvelse genom hvilken prästerskapet pålades en tvåårig tionde.¹⁾ Först vid denna tidpunkt altså kunde uppbörden i Åbo stift vidtaga.

Känt är, att konung Magnus stod väl till boks hos samtida påfvar, och liksom sina samtida regenter, synnerligast på Frankrikes tron, fick han på denna grund för sina krigsföretag uppbära betydande delar af de tiondegårdar som för påfvares räkning insamlades i hans rike. Hans andel i sexårstionden har redan omnämnts. Då konungen 1350 begynte rusta till sitt stora krigståg mot Ryssland och anhöll om påfvens understöd, fick han ock samma bistånd som senast. Den 14 mars 1351 tillkännagaf Clemens VI för biskoparne och hela det såväl reguliära som sekulära prästerskapet i Sverige och Norge, att han låtit utgå en fyraårig tionde af alla kyrkliga inkomster i de båda rikena att användas dels till lättande af påvestolens bördor, dels till understödjande af konung Magnus i hans fälttåg mot Ryssland för de svårt beträngda karelarnes och ingrernas bispringande och befästande i tron.²⁾ Gården skulle uppbäras från den 2 februari 1352 och inkomsten delas jämnt mellan konungen och den påfliga cameran. Äfven denna tionde uppbars af det finska prästerskapet. Den 25 januari 1354 riktade sig biskopen i Vexiö i sitt och biskopens i Linköping samt abbotens i Hovedö namn (hvilka trenne män varit af påfven ombetrodde att öfvervaka uppbörden af denna tionde i de båda rikena) i en skrifvelse³⁾ till de svenska stiftens, däribland det i Åbo, med tillsägelse att genast efter

¹⁾ Enligt original i sv. riksarkivet tr. i Finl. Med. urk. nr. 595. Tidigare i Arvidssons *Handl. t. upplysn. af Finl. häfder*, III nr. 2, dock ej felfritt.

²⁾ DN VI, nr. 199 a, b. Sv. Tr. II, nr. 299. Finl. Med. urk. nr. 587. (Celse, a. a. s. 122. nr. 19). DN VI, nr. 206 meddelar Joh. Guilaberti fullmakt f. denna uppbörd, dat. 8 aug. 1351, där tionden dock benämnas femårstionde. Jfr. Moltesen, a. a. s. 181—182.

³⁾ Urkunden som ingår i en å sv. riksarkivet förvarad originalskrifvelse omnämnas i Finl. Med. urk. I, nr. 639.

skedd anfordran till påfliga nuntien Johannes Guilaberti aflämnat uppbörden, och den 4 december 1354 inbetalades ganska riktigt till nuntien det i Finland insamlade beloppet. Det var det ofvannämnda uppbördstillfället på Bälunge prästgård i Uppland, där både den tidigare tvåårstionden (af 1345) och den nya fyraårstionden inkasserades af den påfliga skattkräfvaren. Den senare tionden kunde själfallet ännu ej öfverlämnas hel och hållen, utan var det endast de två första årsuppbörderna eller de fyra första „terminerna“ — gården skulle nämligen betalasi två terminer årligen, 1 maj och 11 november — det här kunde bli fråga om.¹⁾ För tvåårstionden steg summan till 222 mk pgr. Fyraårsgården hade för de två första åren inbragt 111 mk pgr, men detta utgjorde synbarligen endast halfva uppbörden: Den andra hälften hade i öfverensstämmelse med det med skatten förenade syftemålet väl redan tidigare öfverlämnats till konungen.²⁾ Det årliga medeltalet af dessa på prästerskapet lagda tiondegårdar blef altså

¹⁾ Munch, *Historie*, II: 1, s. 536. Munch håller före, att de fyra första terminerna betalats till konungen, de fyra senare till cameran (a. a. s. 676—677). Här anförda uppbördstillfälle känner han ej. Enligt dokumentet rörande detta i Finl. Med. urk. (nr. 64⁴) skulle dock förhållandet med terminerna snarast varit det motsatta.

²⁾ Allting beror dock på tolkningen af uttrycket „centum undecim marchas . . . ac pro parte solummodo predictam cameram apostolicam in quatuor primis terminis de eadem decima contingentes“ (Finl. Med. urk. s. 270). Antingen afses nu härmed, att påvestolen tillkom de fyra första terminerna af tionden hela och hållna, eller ock att af de redan förflutna (preteriti) fyra terminerna endast en viss bestämd del, d. v. s. hälften, tillkom detta och sålunda af återstående fyra terminer ytterligare hälften skulle komma att falla på dess lott. För den senare möjligheten talar den omständigheten, att 111 mk vore en altför ringa uppbörd för två hela år, medan denna summa för två halfva år just bör hafva varit den riktiga. I det förra fallet bör åter antagas, att dessa 111 mark utgjort uppbörd endast för det första året af fyraårsgården och att uppbörden för det andra året sålunda ännu ej medhunnits vid slutet af år 1354. Som en egendomlighet kvarstår dock vid ett sådant antagande, att nuntien vid en senare uppbörd från Åbo, förrättad på Stockholms slott i sept. 1358 icke vidare mottog några tiondemedel utan endast annater. Häremot bör dock åter påpekas, att genom tiondebullornas försening tvåårstionden som sagdt kunde uppbäras först från år 1351 och i följd häraf fyraårsgårdens erläggande vidtaga först från ingången af året 1353, hvarför det nog kan anses osäkert om biskopens ombud i början af december 1354 medfört detta sista års uppbörd.

111 mk pgr, hvilket med 25 mk för år öfverstiger den år 1328 uppburna tionden (86 mk pgr). Visserligen inflöto af sexårstionden som nämnts högst betydande rester, men intet hindrar oss att antaga, att äfven af denna tionde kunnat inflyta rester, ehuru därom inga upplysningar bevarats, hvarförutom å andra sidan den möjligheten ju icke är utesluten, att sexårstionden uppburits dubbelt.¹⁾ I sådant afseende skulle altså följderna af biskop Bengts tiondereform ha visat sig, och det finska prästerskapets välstånd sålunda märkbart ha stigit sedan församlingarnas tiondeafrad ordentligt begynt utgöras. De 333 mk pgr som vid detta tillfälle fördes ur landet motsvara i våra dagars myntvärde en summa af 22,600 fmk, hvilka sålunda hopsamlats under en tid af fyra år. Anmärkningsvärd är den konstanta summa uppbörden årligen uppvisar: 111 mk pgr. —

Jean de Guilbert uppbar utöfver dessa gärder från vårt land ytterligare nya annater. Clemens VI hade den 20 maj 1342 för påfvedömet räkning undantagit första årets inkomster af alla inom två år ledigblifvande kyrkliga ämbeten, hvilka besättande berodde af påfven (genom „provision“ eller „kollation“), och den 15 maj 1344 blef tiden för dessa förlängd med ytterligare två år och reservationen den 7 november samma år utsträckt till alla ämbeten, hvilkas inrättande eller möjliga omorganisation påfven ägde att bekräfta.²⁾ Dessa annater förnyades sedermera af Clemens VI altjämt, och samtidigt slog han under sig ett allt större antal ämbeten hvilkas innehafvare han skulle hafva att tillsätta („in curia“). Redan tidigare var omfattningen af de för påfvens räkning reserverade ämbetena betydande, och särskildt hade den alltid initiativrike Johan XXII utvidgat deras område, för framtiden utstakande den riktning i hvilken kurians sträfvanden i detta afseende skulle gå. Grundprincipen var härvid endast den, att ämbeten, hvilka blefvo lediga genom att innehafvaren afled vid kurian

¹⁾ Antager man att inga rester senare influtit, blir det årliga medeltalet för denna uppbörd betydligt lägre än för den föregående, hvilket ju knappast kan vara riktigt. I motsatt fall vore åter detta ett bevis för att den förra tiondegården värligen till en stor del erlagts två gånger. Jfr. ofvan s. 77 n. 8

²⁾ Déprez, *Clément VI (1342—1352). Lettres closes, patentes et curiales se rapportant à la France* (Paris 1901).

eller genom någon annan därmed likställd och af påfven närmare bestämd orsak, skulle besättas af påfven personligen och härför erlægga ett års inkomst till hans skattkammare. (Man har altså under 1300-talet att skilja emellan annater som erlades på grund af en utskrifven annatgård af hela prästerskapet i något visst land och annater som betalades af särskilda ämbetsinnehafvare på grund af deras utnämning genom påfven och oberoende af öfriga skatter). Clemens VI ökade emellertid antalet annatpliktiga andliga betydligt, och efterföljaren Innocentius VI skärpte ytterligare bestämmelserna därbän, att i de fall, då tvist uppstått om utnämningen, påfven ägde att afgöra saken och därför uppbära ett års inkomst af sysslan¹⁾. Två fall af annater äro från denna tid kända från vårt land, och i båda dessa fall är det Johannes Guilaberti som uppbär afgifterna. Detta sker för båda beloppen i september 1358 på Stockholms slott och penningarna öfverlämnas till honom af köpmannen Eward Hundebek²⁾. Den ena afgiften erlägges af den i vår historia icke obekante klerken Johan Röttersson för ett kanonikat som han genom påflig kollation erhållit vid Åbo domkyrka („ratione collacionis eiusdem prebende per dictam sedem apostolicam sibi facte“) och uppgår till 30 mk pgr. Den andra afgiften betalas af kyrkoherden i Vesilaks Olof Larsson för att han erhållit sitt ämbete genom påflig provision („pro fructibus, redditibus et proventibus primi anni predictae sue ecclesie Vesilax ad ipsam cameram apostolicam pertinentem ratione provisionis eiusdem ecclesie per dictam sedem apostolicam“) och utgör 20 mk pgr. Båda dessa män hade dock själfva vändt sig till påfven med anhållan om utnämning till sina ämbeten.³⁾ Förvandlade till nutida finskt mynt ut-

¹⁾ Samaran-Mollat, a. a. s. 26. Gräusen var under Clemens VI 10 livres.

²⁾ F. Med urk. nr. 677, 678. Om båda dessa urkunder anges emellertid i detta arbete, att de handla om „första årets tionde“, i stället för första årets inkomst. — Munch anmärker (*Historie*, II: 1 s. 683) att vid detta tillfälle inga tionderestantier inflöto från Finland. — Af dessa urkunder är den förra in extenso tidigare tryckt i Hist. Ark. II, a. uppsats und nr. 20. För den senare jfr. samma ställe nr. 19.

³⁾ Suppliker daterade den 12 juli 1351. Finl. Med. urk. nr. 607. Det senare af dessa ämbeten var hemfallet påfvestolen på den grund, att den tidigare innehafvaren afled vid kurian (ibid.).

göra de båda summorna sammanlagdt något öfver 3,200 fmk, hvilket under antagande af att annaten utgjorde blott omkring halfva årsinkomsten, för domherren i Åbo motsvarar en årlig inkomst af i det närmaste 3,900 fmk och för kyrkoherden i Vesilaks af bortåt 2,600 fmk i nutida myntvärde. Såsom af det följande skall visa sig, utgjorde dessa båda belopp tämligen noga medeltal för de under hela den senare medeltiden gällande lönesatserna för liknande ämbeten. Helt säkert ha emellertid under de tio år Johannes Guilaberti bereste Norden flere ämbeten inom den finska kyrkan besatts af påfven genom provision och fått betala fructus primi anni åt påfvestolen på grund af reservation, ehuru härom inga uppgifter bevarats.¹⁾

Kretsen af de annatpliktiga ämbetena utvidgades af påfvarne altmer; den 16 februari 1376 uppges slutligen Gregorius XI ha bestämt, att hvarje-ämbetsinnehafvare som utnämns af hvilken som helst laglig öfverhet vore skyldig att till cameran erlägga första årets inkomst af sitt ämbete²⁾! Praktiskt måste detta annatskyldighetens utsträckande i själfva verket betyda, att största delen af det andliga ståndet blef underkastadt en stående beskattning till påfvestolen. Att denna beskattning känts tryckande är själfallet, men i ett afseende innebar den

¹⁾ Kyrkoherdetjänsten i Jomala hemföll, jämte särskilda andra prästtjänster i Norden, 1360 till påfvns besittande. Johannes Guilaberti framlade då förslag till påfven härom d. 17 juni nämnda år „quod iuxta Lateranensis consilij statuta ipsorum collacio ad sedem apostolicam fuit et est devoluta“. Enligt det fjärde Laterankonciliet beslut af år 1179 tillkom nämligen besättandet af prästtjänster som ett visst antal år stått lediga påfven. Jomala bortgafs ganska riktigt af Innocentius VI enligt legatens förslag åt Johannes Rudolphi, kapellan vid St Nicolai kyrka i Stockholm, men den annat denne gifvetvis var skyldig att för sitt ämbete erlägga, hann Johannes Guilaberti icke mera uppbära. Någon anteckning om dess belopp och dess inbetalning finnes synbarligen icke bevarad. Finl. Medelt. urk. nr. 686 (samt not 2 s. 286). J. P. Kirsch, *Die päpstlichen Annaten in Deutschland während des XIV. Jahrhunderts*, I, Paderborn 1903, s. 284, nr. 139. (Quellen u. Forschungen hrsg. v. d. Görresgesellschaft, bd. IX). — År 1371 omtalas annater för särskilda ämbeten „in curia“, men huruvida de verkliga uppburits, förefaller tvifvelaktigt. Jfr. Munch, *Historie*, II: 2, s. 43.

²⁾ Samarán-Mollat, s. 26.

en rättvisa, nämligen såtillvida att för framtiden ett större flertal präster voro den underkastade, medan tidigare hufvudsakligen de blottdrabbats däraf som råkat tillträda ett ämbete medan en annatgärd varit utskrifven. Regeln blef alt framgent, att hvar och en som af påfven utnämns till ett ämbete härför skulle betala ett års annat till cameran.

Denna ökning af prästerskapets skattebörd motväges emellertid däraf, att tiondegårderna från och med det fjortonde århundradets slut blefvo mer och mer sällsynta. Skismpåfvarne begagnade sig visserligen ännu rätt flitigt af detta medel att skaffa sig tillgångar för att bekämpa sina motståndare, men deras gårdar voro merendels begränsade till särskilda länder i mellersta Europa och synas jämförelsevis sällan ha uppburits i Sverige. Från biskop Hemmings tid höra vi ännu om ett tiondepåbud, omtaladt i ett bref från påfven Urban V till konungarne af Sverige, Norge och Danmark af den 27 juni 1363 och enligt hvilket en treårig tionde af alla prästerskapets inkomster i Sverige, Norge och Danmark skulle uppbäras till påfvns bistånd mot Bernabó Visconti i Milano¹⁾. Men denna tionde erlades sannolikt icke inom Sveriges landamären, eller rättare sagdt, den påfliga nuntien Guido de Cruce som för dess uppsamlande sändts till de nordiska rikena fick af alt att döma i Sverige icke någon uppbörd till stånd.²⁾ Än mindre hafva vi någon underrättelse om att från Åbo någon summa skulle influera.

Det är samma treårstionde som Henrik Biscop, dåmera biskop i Slesvig och den 8 mars, 7 maj samt 27 november 1371 (DN V, nr. 276, 277, 280) utnämnd till kollektor i Norden med vidsträckta fullmakter, affordrar biskopen och prästerskapet i Linköping i februari 1373, beskyllande dem för att icke i tid hafva velat betala den och straffande dem härför med bann och interdikt³⁾. Samtidigt meddelar han sin kapellan Henrik Velsceden fullmakt att utkräva denna gård och andra fordringar

¹⁾ DN VI, nr. 257 a, b, c.

²⁾ Munch, a. a. II: 1, s. 842—846. Nuntien, som uppehöll sig i Sverige 1364—1367, sysselsatte sig mest med att utkräva peterspenningen, men har enligt Munch troligen icke kunnat tillföra den påfliga kassan stort utbyte häraf. Äfven synes han ha ansträngt sig att återfå de kon. Magnus af påfven utlånade penningarne. Moltesen, a. a. s. 189.

³⁾ Munch, a. a. II: 2, s. 45. Celse, a. a. s. 133, nr. 6.

i stiftet ¹⁾. Huruvida värligen gården erlagts vid detta tillfälle, framgår dock icke. I Celses Bullarium omtalas visserligen uppbörd af „den nya fyraårstionden“ och resten af tvåårstionden under nämnda år (s. 134, nr. 8), men härmed måste åsyftas restantier af Clemens VI:s tvåårstionde af 1345 (för kriget mot turkarne) och samme påfves fyraårstionde af 1351 till förmån för konung Magnus ²⁾. Beträffande Åbo råder äfven under denna tid fullkomlig tystnad.

Senare omtalas tiondepåbud i Sverige endast åren 1411 och 1455. Dessa må ännu i korthet beröras. Den af konciliet i Pisa tillsatte påfven Johan XXIII utskref den 1 juni 1411 en allmän treårstionde för sin krigföring mot konungen i Neapel Ladislaus af Dyrhachium och förordnade biskop Per i Västerås att vara kurians uppbördsman i Sverige för detta ändamål ³⁾. Denna tionde har dock sannolikt i Sverige inbragt mycket litet ⁴⁾. För Åbo sakna vi åter alla underrättelser och ha väl all anledning förmoda, att den aldrig blifvit där uppburen. ⁵⁾ Mera troligt förefaller då, att den senare tionden, utskrifven för ett år den 15 maj 1455 af den för turkarnes bekämpande varmt ifrande Calixtus III och åtföljd af en uppmaning till ett allmänt korståg mot turkarne, rönt framgång i Sverige. „Magister Birgerius“ befullmäktigades att vara nuntius och kollektor (den 19 september 1455), och förutom honom sändes ytterligare ett par år senare som uppbördsman till Sverige Marinus af Fregeno, under-

¹⁾ Celse. s. 134, nr. 7.

²⁾ Enligt Munch (a. a. s. 45) blef äfven Gregorius XI:s ettårstionde af d. 20 jan. 1373 utsträckt till Sverige, utan att man dock känner till något resultat häraf. Jfr. Moltesen, a. a. s. 197, 198, 233.

³⁾ *Svenskt Diplomatarium*, II nr. 1422, 1423. *Accessio*, s. 99. Under samma datum påbjöd påfven äfven (genom biskop Per i Västerås), att hela det andliga ståndet skulle till påfvens bistånd afstå ett år af sina inkomster (SD II, nr. 1424). Annater i egentlig mening afsågos härmed synbarligen icke, utan fordrade påfven antagligen detta slags afgift af hvar och en andlig, oberoende af om han tidigare betalat annater eller ej.

⁴⁾ Enligt Dalin, *Svea Rikes Historia*, II s. 589 not Z, levererade denne påfves ifriga anhängare ärkebiskop Johan i Uppsala till biskop Per 129 mk silfver för år 1412.

⁵⁾ Det kan dock förtjänä erinras om, att biskop Magnus Tavast, såsom annorstädes närmare skall utredas, under hösten 1412 själf befann sig i Rom och bragte denne påfve sin hyllning.

djakne i Parma och doktor i kanonisk rätt ¹⁾. För en eftertrycklig uppbörd var altså denna gång väl sörjdt, men i den tryckta litteraturen föreligga tillsvidare så godt som inga tillförlitliga uppgifter om hvilket öde denna „Turkenstyr“ i det af inre slitningar upprörda Sverige i själfva verket fick ²⁾. Det kan förtjänä anmärkas, att alt som detta korstågsupprop inbragte af påfven värligen synes ha användts i den af honom med all kraft bedrifna kampen mot turkarne, hvaremot de tidigare korstågsgårderna, som afsågo det heliga landets återeröfring, allesamman funnit användning mot påfvedömet egna fiender i Italien.

Från det fjortonde århundradets slut blifva de från kurian till Norden utsända uppbörsmännen alt sällsyntare och på samma gång uppgifterna om de få som haft uppdrag att fullgöra i Sverige alt knapphändigare. Det förefaller som om den tillsvidare rådande bristen på upplysningar i den tryckta litteraturen också motsvarades af en brist på urkunder i arkiven. De rent kamerala dokument som finnas i behåll från det femtonde århundradet — framför alt i Vatikanen — synas nästan uteslutande hänföra sig till prelaturnas beskattning. Om det andliga ståndet i gemen, och särskildt det lägre prästerskapet, är det svårt att bilda sig någon fullt klar uppfattning.

Under den avignonska tiden hade det europeiska prästerskapet, och särskildt det franska, varit synnerligen hårdt beskattadt af påfvedömet. Det förefaller dock som om det finska, isynnerhet emot periodens slut, i betydligt mindre grad drabbats af påfvarnes penningebehof, än det sekulära andliga ståndet på

¹⁾ L. Pastor, *Geschichte der Päpste*, I s. 661, not 3. Celse refererar (s. 194 nr. 2) en fullmakt „ad Birgerum, Subdiaconum“ af d. 6 sept. 1455 (där datum dock synes vara oriktigt). Jfr. äfven Dalin, a. a. s. 200. — D. 4 april 1457 afläter Calixtus III till ärkebiskoparna i Sverige och Norge m. fl. en rekommendationsskrivelse för Marinus af Fregeno, hvilken sändes till Polen och Norden för att uppbära korstågshjälpen. DN VI, nr. 554 (jfr. 575). I en skrifvelse till ärkebiskopen i Nidaros af d. 20 sept. 1455 hade han uppfordrat denne att uppmana folket till korstågsgåfvor. DN VI, nr. 549. Frivilliga skänker uppbyros sålunda nu äfven.

²⁾ Jfr. dock Celse s. 197, nr. 3 samt Dalin II, s. 713. Marinus vistelse i Norden inföll ock egentligen under 1460-talet. Jfr. härtill Pastor a. a. II, s. 78. Enligt honom förefinnes ännu härom mycket källmaterial i Vatikanarkivet (s. 661, noten).

kontinenten. Särskildt synes året 1366 i detta afseende beteckna en vändpunkt. Bland de nådebevisningar påfven Urban V under den 22 oktober detta år lät komma biskop Henrik Hartmansson till del, medan denne af alt att döma själf vistades vid kurian, var äfven rättigheten att oberoende af påflig reservation besätta de prästämbeten inom Åbo stift som gäfvö mindre än 7 mark silfver i årlig inkomst, alldenstund „på grund af vägens längd — 80 dagsresor — och farlighet samt de nämnda ämbetenas ringa afkastning“ deras innehafvare själfva icke ville underkasta sig en resa till kurian ¹⁾. Får man antaga, att denna biskop Henrik meddelade koncession förblef i kraft äfven under hans efterföljare — och härpå tyder förutom stiliseringen den omständigheten att den finnes införd i Åbo domkyrkas Svartbok — så följer häraf, att för framtiden den allra största delen af det andliga ståndet i Finland var beroende uteslutande af biskopens utnämning samt på denna grund befriadt från annaters erläggande till den påfliga cameran.

Sju mark silfver utgjorde vid denna tid minst trettiofem mark penningar, och som vi hafva sett gaf en vanlig prästsyssla i det inre landet på 1350-talet endast tjugu mk pgr (4 mk silfver) i taxerad inkomst, ett kanonikat vid domkyrkan åter blott trettio (6 mk silfver). År 1351 (d. 18 mars) omnämnes i en utnämningssurkund för en präst vid namn Johannes Petri, att han innehade Tenala gäll, hvaraf inkomsten („secundum decimam“) uppgick till tre floriner, hvilket väl i detta fall skall vara lika många mk silfver. ²⁾ Den 18 januari 1372 benådar påfven en kanik Rötter Ulriksson från Essen med ett kanonikat i Åbo, hvilket ger en inkomst af 4 mk silfver, och den 3 juli samma år heter det i ett utnämningssurkund för kyrkoherden i Finström Thomas Niklison, att denna socken inbringar 18 floriner om året, hvilket väl återigen denna gång skall vara lika många mk penningar. ³⁾ Med dessa korrigeringar af kurialämbetsmännens uppgifter, hvilka förefalla nödvändiga, torde dessa siffror få anses såsom exempel på, att prästsysslorna i allmänhet icke uppgingo till mer än tre eller fyra marks inkomst (brändt silfver).

¹⁾ Svartboken, nr. 201. Porthan, *Chronicon*, nya uppl. s. 292—294.

²⁾ A. a. nr. 808, 812.

³⁾ Finl. Med. urk. nr. 592.

Något fantastiska äro en del andra bevarade uppgifter. Sålunda uppges i ett påfvebref af d. 16 juli 1356, att Jomala kyrka inbragte fyratio guldfloriner, i ett annat af d. 1 mars 1390 att Kimito kyrka afkastade ända till hundra mark „rent silfver“, men året därpå däremot åter (d. 22 april) att sistnämnda kyrka gaf endast tjugu mark „rent silfver“ ¹⁾. Genom ett påfvebref af den 17 juni 1403 erhåller prästen Regnerus Svenonis Viborgs kyrka, hvaraf inkomsten är 20 floriner årligen, oaktadt han redan innehar Äyräpää kyrka som afkastar 30 mark rent silfver ²⁾. Att uppgifterna på detta sätt äro sväfvande, beror väl på, att i Finland som nämnts synbarligen icke företagits någon allmän taxering af prästämbetena. Hvad åter domprosteämbetet beträffar, uppges det i tvänne bref af d. 6 oktober 1366 inbringa hela tio mark fint silfver, i ett annat af d. 14 februari 1371 åttio floriner, hvilket väl i detta fall skall föreställa mark penningar ³⁾. Det intog i öfverensstämmelse härmed i sitt förhållande till påfvedömet en särställning.

Oaktadt den biskop Henrik Hartmansson förlänade fullmakten, förekom det som synes fortfarande, att påfven själf besatte lägre prästsysslor och äfven kanonikat inom den finska kyrkan. Redan tidigare hade finska prästämbeten rätt ofta vid kurian bortgifvits åt supplikanter ⁴⁾, hvilka i vårt land lika litet som annorstädes synas ha saknats, och detta bruk fortfor alt framgent att äga bestånd. Icke så få exempel finnas härpå, eller på att påfven åtminstone beviljat supplikens framställare expektans på något ämbete ⁵⁾. Att de på detta sätt utnämnda prästerna fått betala annater för sina ämbeten, är ju antagligt. ⁶⁾

¹⁾ A. a. nr. 657, 987, 998.

²⁾ Svenskt Diplomatarium, supplementet, nr. 2971.

³⁾ F. Med. urk. nr. 751, 752, 799. Vid denna tid torde silfvermarken ha motsvarat bortåt 8 mk pgr.

⁴⁾ A. a. nr. 516, 519, 520 (år 1347), 549, 550, 551 (1348), 556, 557 (1349), 569 (1350), 607, (1351).

⁵⁾ Finl. Med. urk. nr. 808, 987, 998, 1001. Sv. Dipl. suppl. nr. 2971 (äfven 2847, 2997, 3080). I dessa fall saknas väl själfva suppliken, men tydligt är i alla fall att en sådan föregått den påfliga resolutionen. — Uppenbart är emellertid, att supplikerna sedan seklets midt betydligt minskats. Enligt koncessionsbullan skulle äfven de af biskopen utnämnda hafva företräde framom de af påfven utsedda.

⁶⁾ Enligt den principen att hvar och en af påfven utnämnd präst hade att betala ett års annat för sitt ämbete. Förhållandet var af alt

Och åtminstone fingo de vidkännas de dryga kansliomkostnaderna enligt taxan för utfärdande af utnämningssbref, där ett sådant förekom. Dessutom inträffade det stundom, att påfvarna reserverade för sig besättandet af ett eller annat högre aflönadt ämbete, som eljes stod till biskopens förfogande. Sålunda uppger sig Bonifacius IX i bref af den 1 mars 1390 redan tidigare genom „alias litteras“ ha reserverat för sig det högt uppskattade kyrkoherdeämbetet i Kimito, hvilket han därför nämnda dag förlänade åt Johan af Dulmen, kanik i särskilda nordtyska stift¹⁾. Men redan året därpå afstod denne från ämbetet på påfvens befallning, och det begärliga ämbetet tilldelades nu, den 22 april 1391, Lars Hommelkorn, präst från Lübecks (eller Åbo?) stift²⁾. Denna senare gång kunde påfven åberopa sig på formell rätt — hvilket han äfven gjorde — alldenstund Johan af Dulmen å ena sidan afsagt sig sitt ämbete som han erhållit genom provision, å andra sidan åter själf var tjänsteman vid kurian, hvarför hans förut innehafda ämbete på dessa grunder äfven blef ledigt vid kurian. I båda dessa fall ägde påfven enligt reservationerna att besätta ledigblifvande tjänster „in curia“³⁾. Af en liknande orsak hade Geogorius XI under den 18 januari 1372 kunnat bortgifva ett kanonikat och prebende vid Åbo domkyrka åt en viss Ulrik från Essen⁴⁾. Ämbetets förre innehafvare, kaniken Olof Jakobsson (från Hallikko), hade nämligen äfven varit kurialämbetsman och dött på resan, då hela den påfliga hofstaten med Urban V flyttade från Rom till Viterbo (år 1367), hvarigenom ämbetet blifvit ledigt vid kurian. Slutligen hafva vi ett samtida exempel på, att påfven, genom bulla af den 14 oktober 1391, reserverar för sig ett kanonikat vid Åbo domkyrka, hvilket uttryckligen säges jämte prebende vara „ad collacionem, provisionem, presentationem seu quamvis aliam dispositionem venerabilis fratris nostri episcopi Aboensis pertinentem“, och meddelar ex-

att döma detsamma under femtonde seklet som under det fjortonde. Jfr. Kirsch, a. a. s. IX—X, XVII—XIX. Några anteckningar om från Finland för lägre prästsysslor inbetalade annater synas dock icke finnas i de bevarade räkenskapsböckerna från fjortonhundratalet.

¹⁾ Finl. Med. urk. nr. 987.

²⁾ A. a. nr. 998.

³⁾ Jfr. Güller, a. a. s. 93*—94*.

⁴⁾ Finl. Med. urk. nr. 808.

pektans därpå åt prästen Andreas Mattsson¹⁾. Det förtjänar anmärkas, att denne präst är från Åbo stift, medan eljes som af ofvananförda och andra urkunder framgår, dessa genom påfven utnämnda präster ofta voro främlingar (vanligen nordtyskar), hvilka tack vare siu personliga närvaro vid kurian lyckats åtkomma sina finska ämbeten, dem de sedan måhända aldrig ens själfva trädde i utöfning af, utan endast skötte genom billiga vikarier. —

På grund af de höga inkomster som med domprosteämbetet voro förenade, intog detta som redan nämnts en särställning i förhållande till påfvedömet. Första gången det veterligen bortgifves genom påfvens försorg är den 6 oktober 1366²⁾. Också denna gång kan påfven stöda sin åtgärd på formell rätt. Utnämningen skedde nämligen på framställning af biskop Henrik Hartmansson, hvilken själf varit ämbetets tidigare innehafvare och just under sitt besök vid kurian af påfven krearats till biskop i Åbo. På grund af denna hans utnämning blef nu domprosteämbetet ledigt vid kurian, „per munus consecracionis“ som termen lydde, och kunde besättas af påfven. Det tilldelades af Urban V Johan Persson, kanik i Åbo och biskopens „dilectus“, som det heter i urkunden. Därvid ålade honom dock påfven att afstå från Tenala församling, den han förestod, så snart han genom personligen eller af en därtill befullmäktigad „prokurator“ aflagd ed inför kurian kommit i besittning af sitt ämbete. Detta edsafläggande vid kurian innebar ingenting annat, än att den nyutnämnde skulle inför den apostoliska cameran (eller någon kollektor) förbinda („obligare“) sig att betala ett års annat för sin syssla, och först sedan denna obligation var afgifven, kunde hans fullmakt utställas³⁾.

¹⁾ Finl. Med. urk. nr. 1001. Andra exempel på kanonikat, som på detta sätt reserverats, ingå i SD suppl. nr. 2847, 2997 och 3080, daterade d. 13 jan. 1401, 16 jan. 1404 och 18 jan. 1406. I de båda senare användes en formel, enligt hvilken ämbetena skulle gifva i inkomst „cum cura“ 25 mk och utan denna 18 mk (tydliga penningar). Samma formel användes redan i en liknande reservation af d. 8 mars 1364. F. Med. urk. nr. 709 (jfr. 710). Ämbeten kunde gifvas såväl med själavård som utan. I det senare fallet underförstods att beneficiaten ej själf skötte sysslan, utan själavården handhades af någon annan andlig, som bodde på platsen, medan den verkliga innehafvaren var frånvarande.

²⁾ Finl. Med. urk. nr. 751, 752.

³⁾ Kirsch, a. a. s. L ff.

Såsom vi skola se, blef detta förfarande äfven för de finska domprostarne regel. — Emellertid måtte den redan af påfven godkände Johan Persson icke ha fullgjort sina ofvannämnda förbindelser, ty den 14 februari 1371 tilldelar Gregorius XI ifrågavarande ämbete åt magister Vinand Vinandsson, biskop Johan III Westfals „nepot“, och anför härvid, att ämbetet som på grund af företrädarens reservationer står till påfvens förfogande icke blifvit af denne disponeradt.¹⁾ Det anmärkningsvärda är här, att påfven anser detta ämbete vara af sin föregångare reserveradt för påfvestolen. Har en sådan formell reservation verkligen förekommit, så har den nu gått förlorad; men omöjligt är icke håller, att Gregorius XI:s uppfattning om hvad som föregått är beroende på att han varit oriktigt underrättad, och framställningen af sakförhållandet i hans bulla har därför blifvit vilseledande. Huru som helst, har denna bulla för framtiden kunnat grundlägga en häfd, enligt hvilken domprosteämbetet i Åbo på grund af reservation föll under påfvens utnämningsrätt. En sådan häfd har nämligen faktiskt utbildat sig, vare sig nu den berodde härpå, eller på att domprosteämbetet i de flesta fall blef ledigt vid kurian genom att biskoparne vanligen innehade det vid sin utnämning till biskopar och för denna utnämning, som framdeles skall visas, ofta själfva instälde sig vid kurian, eller slutligen på att då påfven år 1366 öfverlämnade besättandet af de lägre ämbetena åt biskopen, domprosteämbetet i och med detsamma betraktades såsom undantaget för påfven. Åbo stift stod härvid icke ensamt, ty ett faktum är, att från och med Martin V:s tid (1417—1431) alla domprosteämbeten i den katolska kyrkan bortgåfvos af påfven själf. I öfverensstämmelse härmed hade deras innehafvare att härför till den påfliga cameran erlagga annater.

I själfva verket finner man, att under 1400-talet alla domprostar i Åbo, om hvilkas tillsättande upplysningar bevarats, blifvit utnämnda af påfven. Det är de karlssonska afskrifterna

¹⁾ Finl. Med. urk. nr. 799. Utgifvarens rubrik är här vilseledande. Hos Vinand Vinandsson tyckas senare tvifvel ha vaknat angående giltigheten af hans utnämning, såsom framgår af påfvens skrifvelse till honom af d. 28 mars 1377, i hvilken honom meddelas bekräftelse på hans ämbete. Finl. Med. urk. nr. 854.

som härom meddela de bevarade uppgifterna. Den 10 februari 1450 erlade sålunda domprosten i Uppsala Birger, samtidigt som han var prokurator för biskop Olaus Magni, å den nye domprosten Konrad Bidz' vägnar dennes annat med 11 floriner.¹⁾ Då sedermera samme Konrad Bidz år 1460 blef biskop i Åbo, måste återigen ny domprost utses, och valet föll på Henrik Frese, kanik i Åbo, för hvilken domprosten i Schwerin Henrik Gherwen den 22 augusti 1460 som prokurator inbetalade annaten, utgörande denna gång 12 floriner.²⁾ Vid detta tillfälle heter det om domprosteämbetet: „quam non consuevit quis per electionem assumi.“ Enligt Henrik Freses försäkran gaf det icke mera i årlig inkomst än 6 mark silfver „secundum existimacionem“. ³⁾ Efter Frese erhöill Magnus Nicolai (Stjernkors) ämbetet, „collata eidem Romae“, för hvilket han den 30 juli 1466 afgaf obligation att betala annaten, utgående efter en inkomst af 6 mark silfver „enligt vanlig uppskattning“. ⁴⁾ Om hans inbetalning finnes icke någon anteckning kvar, men att den verkligen skett kan man sluta däraf, att Magnus Nilsson Stjernkors senare ju var domprost i Åbo. Hvem som blef hans efterträdare, erfara vi icke, och lika så litet höra vi något om alla andra innehafvare af sysslan ända till den katolska kyrkans sista tider i vårt land. Den 11 maj 1514 supplicerar sålunda en viss Wolfgang Nunchmaet om ämbetet i fråga (uppskattadt till 6 mk silfver) och får det äfven, ⁵⁾ men tyckes ej komma i besittning däraf, enär Paul Scheel, känd som domprost i Åbo, den 16 februari 1515 inbetalar 12 floriner 5 solidi i annat för ämbetet. ⁶⁾ Vid samma

¹⁾ Vat. Ark. Introitus et Exitus 417, f. 46 v.

²⁾ Vat. Ark. Pius II 1459, An. 2. Lib. J. Dig. reg. fol. 289. Obligationen hade lydt på 30 livres tournois.

³⁾ Frese innehade tidigare ett kanonikat i Åbo hvarom den svenske klerken Conrad Roggo d. 5 juli 1460 supplicerade (cum cura) och hvilket af honom uppskattades till 10 floriner (!). Vat. Ark. Suppl. Pius II, An. 2 lib. 13 fol. 298. Enligt Freses egen uppgift afkastade det 4 mk silfver, och hade Frese själf önskat behålla det för sin räkning.

⁴⁾ Rom. Statsark. Annate 1465—66, fol. 117. D. 10 sept. 1465 hade Magnus Nilsson inbetalt 17 1/2 flor. i annat för ett prebende han af påfven erhöillt i Åbo. Rom. Statsark. Quietanze 1464—68, fol. 120.

⁵⁾ Suppl. Leo X a. 2, l. 8, 1681, nova Reg. 1446 fol. 144.

⁶⁾ Intr. Exit. 553, f. 72 v. — Den 25 juli 1507 hade Julius II tilldelat en viss Nicolaus Johannis ärkepräbyteratet i Åbo, ledigt efter

tillfälle uppges det inbringa 8 mk silfver, och i en supplik af den 30 april 1521 förekommer ytterligare härför siffran 9 mk silfver. (Möjligt är ju att supplikantens lifliga fantasi här något kunnat öfverdrifva den väntade inkomsten).

De uppgifter, som finnas bevarade, äro sålunda långt ifrån fullständiga. För en del domprostar finnes annaten antecknad, för andra obligationen (eller blott suppliken), för andra åter ingenting als. I alla fall kunna vi af det föreliggande materialet bilda oss en ganska god uppfattning om huru förhållandena gestaltat sig. Det hela har tillgått i fullt regelbunden ordning: på biskopens framställning eller på enskild supplik har en sökande godkänts, denne har inför cameran oblikerat sig till en viss på egen uppskattning grundad annat, och efter skedd obligation har den designerade utnämnts till sitt ämbete samt slutligen därpå inom utsatt tid (eller med anstånd) inbetalat den öfverenskomna annaten. Af vikt är härvid, att domprostens annat var grundad på själfdeklaration, en princip som på denna tid i vidsträckt omfattning tillämpades i den katolska kyrkans annatväsende.¹⁾ I de flesta fall har han fått bekosta en prokurator vid kurian, hvilken dock vanligen varit densamma som biskopens. Endast Magnus Nilsson har kunnat vara sin egen prokurator under sin långa vistelse i Rom. Den skattbara inkomsten af sysslan, som på 1370-talet sannolikt något drygt uppskattats till 10 mk silfver, anslogs under senare hälften ef 1400-talet till endast 6 mk, i fullkomlig öfverensstämmelse därmed, att penningens värde under detta sekel var betydligt högre än under det föregående. (Äfven florinens värde har undergått förändringar, hvilket framträder däri, att en annat om 12 floriner svarar mot 6 mk silfver). Inkomsterna befunno sig i stigande, att döma däraf, att annaten stiger från 11 till 12 och slutligen till 12 flor. 5 solidi. De tvänne sista uppskattningarne 1515 och 1521 peka i samma

electus Johannes (Suurpää) och uppskattadt till 4 mk silfver. Regesta Later. Jul. II An. IV Lib. 5, f. 203.

¹⁾ Kirsch, a. a. s. XLIX. Häri föreligger ett ytterligare bevis för, att i vårt land ingen allmän tiondetaxering förekommit. I öfverensstämmelse härmed möta vi allmänt i våra urkunder uttrycket „secundum communem existimationem“, medan termen „secundum taxationem decimae“ endast i undantagsfall (ex. SD suppl. nr. 3080) och sybarligen af misstag förekommer.

riktning. Anmärkningsvärdt är, att annaten för domprosteämbetet sålunda höll jämna steg med växlingarna i penningvärdet, medan exempelvis biskopsämbetet, som blifvit underkastadt en för alltid gällande taxering, oföränderligen betalade samma annat, hvilket ju med penningvärdets stigande måste kännas mera tryckande. Tio mark silfver vid år 1370 skulle motsvara en summa af 3,300 mk i nuvarande finskt mynt, hvilket altså var domprostens halfva årsinkomst, medan 6 mk hundra år senare skulle utgöra endast 2,500 fmk, under den förutsättning, att silfret i förra fallet sjunkit med sju gånger sitt värde i det senare åter med nio.¹⁾ —

De senare avignonska påfvarna riktade i allt högre grad sin uppmärksamhet på att genom lämplig beskattning afvinna de högre andliga ämbetenas innehafvare en så vidt möjligt dryg del af deras inkomster. Ett sätt att komma åt de rikedomar dessa kyrkans tjänare kunde samla ägde de i den s. k. *jus spolii*. Denna rätt, som synes ha uppstått i samband med reservationsrätten²⁾, utvecklades af Johan XXII och hans närmaste efterträdare. För Frankrikes vidkommande reglementerades den genom ett påfligt dekret af d. 16 maj 1345 (Samaran-

¹⁾ Denna skilnad mellan de båda beloppen förefaller ju egendomlig, men föga antagligt är dock, att ämbetets afkastning minskats, då många andra skäl tala häremot. Det kan ihågkommas, att Freses kanonikat uppskattats till 4 mk, medan Johan Rötterssons år 1358 skattade för 6 mk. Proportionen är för domprosteämbetet ungefärligen densamma (6 och 10 mk). — I fråga om domprostens utnämning kan ytterligare tilläggas, att i Hist. Ark. II bland utdragen ur de munchska afskrifterna finnes en bulla (nr. 33. s. 27) från Sixtus IV till kon. Kristian I af d. 22 april 1474 och hvilken meddelar denne rätt att besätta bl. a. domprosteämbetet i Åbo. Föga troligt är dock att kon. Kristian någonsin kommit att begagna sig af denna rättighet. Magnus Stjernkors var ju redan långt före 1474 domprost, och redan 1481 afled konungen själf.

²⁾ Gøller har i sitt tidigare nämnda arbete ställt äfven frågan om *jus spolii* i en helt och hållet ny belysning (s. 106*—112*). Han påvisar, att påfvarne redan i medlet af det trettonde århundradet beslagtogo arvet efter alla prelater som afledot testat vid kurian och kort därpå efter alla dem som hvar hälst det må hafva varit afledot utan testamente. Under Johan XXII gälde det redan som en själfklar sak, att påfven var de högre prelaternas arftagare. Först Urban V reglementerade dock praxis genom en instruktion, enligt hvilken han för påfvestolen reserverade alla biskopars, domprostars, med fleras kvarlåtenskap, vare sig dessa afledot vid kurian eller annorstädes.

Mollat, s. 51). Den påfliga kollektorn ägde enligt detta att taga i beslag en afliden prelats kvarlätenskap, betala hans skulder och med observerande af särskilda undantag för hans arvingar och innehafda ämbete inkassera och realisera hans kvarlätenskap. Dessa regler synas sedermera ha blifvit allmänna. Sin största utsträckning vann spolieväsendet under Urban V (1362—1370). Endast ett exempel är från vart land känt därpå, att påfven på detta sätt tillagnat sig Åbobiskopars kvarlätenskap. Det är Gregorius XI:s skrivelser af den 7 maj 1371, genom hvilka han uppdrog åt biskop Henrik af Slesvig, nuntius och kollektor i de nordiska länderna, att omhändertaga alla biskoparna Johan II:s och Hemmings i Åbo efterlämnade tillgångar och skulder och fodersammast till cameran öfverbringa behållningen i deras dödsbo, äfvensom härvid häfda den heliga stolens rättigheter emot hvem det vara må, med anlitande i nödfall af den värsliga maktens hjälp ¹⁾. Huruvida dessa fordringar af biskopen i Slesvig värligen gjordes gällande, låter sig icke afgöra. Efter de följande Åbobiskoparnes fränfalle höras dylika kraf icke vidare af; åtminstone finnes icke någon under rättelse därom bevarad. Lika så litet veta vi något om biskop Henrik Hartmanssons kvarlätenskap. Det förefaller för öfrigt icke omöjligt att påfvens åtgärd i nyssnämnda tvänne fall berott på att de båda biskoparne haft oguldna skuldförbindelser till den påfliga cameran. ²⁾ — För att tillvarataga dylika intressen hade påfvarna oftare bordt utsända nitiska uppbörds män från själfva kurian. Men den stora skismens inbrott förlamade alla sådana sträfvanden, och under det denna varade inföll såväl Johan III Westfals som Bero Balks död. Vi veta

¹⁾ Finl. Med. urk. nr. 802. Jfr. DN VII, nr. 281 (där dock icke dekretet rörande biskop Hemming omnämnes). Hist. Ark. XV. s. 357. I slutet af urkunden, sådan den aftryckes i förstnämnda arbete, omtalas en af Gregorius XI vildtagen „moderacio“ i bestämmelserna angående uppbörden. Enligt Samaran-Mollat (s. 51) förnyade Gregorius XI Clemens VI:s föreskrifter om denna, hvilket dock skulle skett först den 21 aug. 1373.

²⁾ Jfr. Munch, a. a. II: 1, s. 851. Beträffande biskop Hemming är det åtminstone högst sannolikt, att han ännu vid sin död stod i skuld till påfven, hvarom närmare nedan. Likväl var ju blotta Gregorius XI:s stora reservation anledning nog att beslagtaga såväl dessa som öfriga Åbobiskopars kvarlätenskap. Den Åberopas äfven i ingressen till båda urkunderna.

endast, att rättigheten till spolia under den senare avignonska tiden och under de första åren af följande århundrade faktiskt utgjorde en högst betydande inkomstkälla för påfvedömet. Jus spoliū afskaffades slutligen af konciliet i Konstanz. —

På tal om biskoparnes ekonomiska ställning till påfvedömet bör biskop Hemmings skuldförbindelse till påfven i korthet beröras. Det var genom konung Magnus' låneoperationer han råkat i denna skuld, som synbarligen beredde honom mycket bekymmer. Bland de borgesmän, hvilka jämte drottning Blanche åtagit sig att svara för detta lån, som ju utgjorde hela det den påfliga cameran tillkommande beloppet af tiondeuppbörden i Sverige och Norge och af nuntien Johannes Guilaberti i mars 1351 försträckts den svensk-norska kronan, befunno sig utom ett antal världsliga stormän samtliga biskopar. Då påfven, efter att ha visat en ovanlig långmodighet, på våren 1358 började förlora tålmodet ¹⁾ och slutligen den 18 maj 1360 af drottningen och biskoparne fordrade lånets återbetalande ²⁾, återstod för de sistnämnda klarligen intet annat än att betala. Biskop Hemming hade ock vid någon tidpunkt under senare hälften af år 1362 eller förra hälften af 1363 i likhet med de öfriga biskoparne delvis fullgjort denna sin förpliktelse, i det han den 13 maj 1363 tillkännager sig hafva till domprosten i Uppsala Birger, ombud för den påflige uppbörds mannen Henrik Biscop, inbetalat 90 mark silfver kölnisk vikt (= 360 mk pgr), utgörande en del af det på hans andel fallande beloppet af lånesumman, enligt öfverenskommelse träffad med konungen, drottningen och samtliga borgesmännen. Hela den summa biskop Hemming var skyldig, kunde han ej, säger han, på grund af sin och sin kyrkas fattigdom på en gång betala, men hade han förbundit sig att inom ett år därefter återbetala resten, för hvilken tid domprosten Birger beviljat honom anstånd. Han utfäste sig nu ytterligare högtidligen att inom år och dag gälda hela det återstående beloppet „cum dampnis et expensis“ och lofvade frivilligt underkasta sig bannlysning såvida han ej

¹⁾ DN VIII, nr. 170. Sv. Tr. II, nr. 336.

²⁾ DN VI, nr. 245 b, c. Finl. Med. urk. nr. 685 (enligt tvänne särskilda källskrifter). Innocentius VI framhåller här behofvet af penningar för kriget i Lombardiet. Han uppfordrar i alla fall först adressaterna att genom värksamma medel söka förmå konungen att betala.

inom utsatt tid fullgjorde sin förpliktelse¹⁾. Handlingen uppsattes i Åbo domkyrkas sakristia af Rotger Biscop, klerk i Osnabrück, såsom notarius publicus och försågs på biskop Hemmings begäran ytterligare med notariens bekräftelse. Närvarande vittnen voro vid detta märkliga tillfälle: domprosten Henrik Hartmansson, sedermera Hemmings efterträdare på Åbo biskopsstol, och kanikerna Johan från Vehmo, Willekin „i Nummis“ och Johan från Sund²⁾.

Den summa biskop Hemming redan erlagt för sin borgen var som synes rätt rundlig: 360 mark svenskt mynt, hvilket i nuvarande finskt myntvärde skulle motsvara omkr. 23,000 fink. Då lånets hela belopp slutligen synes ha uppgått till något öfver 25,000 mk pgr³⁾, hvaraf omkring hälften kom på Sveriges lott, måste Åbobiskopens hela andel hafva varit ej så litet större än den summa han då erlagt. Huruvida han dock någonsin kom att betala mera, framgår ej af källorna. De högtidliga löften han afgifvit om att inom året betala resten af sin skuld, jämte påfvens hotelse om bann, låta dock förmoda, att han ärligt försökt fullgöra sin förpliktelse, ehuru svårigheterna för en biskop i Åbo vid medlet af 1300-talet att hopbrunga en större summa penningar icke voro små. Då Guido de Cruce på sin färd till Norden passerade Brügge, uppbar han här enligt öfverenskommelse den 22 mars 1364 af den florentinske köpmannen Lorenzo Spinelli, tillhörande handelsbuset Alberti Antichi, hvilket på denna tid förmedlade en stor del af de påfliga penningetransaktionerna på Norden, en summa om 5,000 floriner (= 1,000 mark rent silfver), uppburna genom Henrik Biscop af konung Magnus och de svenska biskoparne, däribland äfven biskop Hemming i Åbo.³⁾ Storleken af hvars och ens andel uppges dock icke i urkunden, och af denna framgår därför icke håller, om biskop Hemmings anpart i summan utgjorde det redan tidigare omtalade beloppet, eller

¹⁾ Detta skulle tyda på, att han ej förr blifvit lyst i bann. Munch antager däremot (a. a. II: 1, s. 684), att alla borgesmännen redan tidigare blifvit bannlysta. Möjligen har dock Hemming ej velat erkänna en sådan bannlysning. Dylikt förekom ju nog.

²⁾ Finl. Med. urk. nr. 702. Tidigare tr. i Hist. Ark. II under nr. 22 efter Munchs afskrifter

³⁾ Celse, s. 128—129. Munch, a. a. s. 842.

ej. Antagligen förhöll det sig dock så, ty den 24 augusti 1363 hade de svenska biskoparne utom Hemming, dels personligen, dels genom ombud, i Enköping uppsatt en försäkran om att återbetala resten af sin gäld däraf 1,000 mk silfver uppgåfvos redan blifvit betalta¹⁾. Biskop Hemmings tillkännagivande af den 13 maj 1363 var som synes af alldeles samma karaktär och tyckes ansluta sig som ett på förband gifvet tilllägg till detta dokument. Omöjligt är sålunda icke, att biskop Hemming ännu vid sin död kunnat vara skyldig den påfliga cameran penningar. Att detta kunnat vara orsaken till att påfven för sin räkning fordrade beslagtagandet af hans kvarlätenskap har redan tidigare framhållits.²⁾ —

Då påfvarne mot trettonhundratalets slut slogo under sig alt flere prästerliga ämbetens besättande, kom Åbo biskopsstol äfven snart att höra till deras antal, hvilkas innehafvare tillsattes genom påflig provision. Att mot medeltidens slut de högre prelaturnas besättande i särskildt hög grad tilldrog sig påfvestolens uppmärksamhet, berodde nog på att detta, utom att värka i centraliserande riktning och sålunda sammangå med påfvedörets centraliseringssträfvanden i allmänhet, äfven hade sin finansiella sida. Af hvarje genom påfven utnämnd biskop utkräfdes nämligen en afgift, känd under namnet „servispenningar“, hvars uppkomst dock ända till senaste tid sväfvat i dunkel. Det är åter Göller som äran tillkommer af att ha bragt ljus i denna sak. Enligt hans förtjänstfulla undersök-

¹⁾ Celse, s. 128—129. Munch, a. a. s. 842.

²⁾ Det stora lånet blef sannolikt aldrig tillfullo gäldadt till påfvestolen af konungen och borgesmännen (Munch, *Historie*, II: 1, s. 845; II: 2, s. 46). Den i Brügge återbetalade summan var ju endast fjärde eller femte delen af hela beloppet. (Senare inbetalningar darsammanstades omtalas af Moltesen, a. a. s. 189 ff. och nr. XXXXIII.) — I detta sammanhang kan förtjäna påpekas, att den genom brevet af d. 25 jan. 1354 utkrädda tidigare omnämnda allmänna inbetalningen af tiondemedel (F. Med. urk. nr. 646), för Åbo stift värkställd d. 4 dec. samma år, tydligen icke mera afsåg att lämna något tillskott till den åt konungen utlofvade lånesumman (jfr. Munch, a. a. II: 1, s. 534, 542). Tvärtom vidtogos redan vid denna tid anstalter till lånets inkräfvande. Hvad som härvid direkte uppbars för konungens räkning, utgörande hans hälft af tionden, kom däremot värligen denna gång att såsom en gård från Finland åtminstone formellt tjäna sitt ändamål: krigföringen mot Ryssland.

ningar, hvilka väsentligen komplettera och beriktiga de af Kirsch samt andra tidigare utförda, äro servispenningarne (*servitium commune*) ursprungligen en frivillig afgift som redan i början af 1200-talet allmänt erlades till den påfliga kassan af genom påfven invigda ärkebiskopar, biskopar och abboter, hvarvid är att märka, att de tidigare brukliga pallieafgifterna småningom utträngdes af och uppgingo i dessa. Vid midten af nyssnämnda sekel stadgar sig det häfdvunna bruket därhän, att prelater som erhållit bekräftelse på sitt ämbete vid kurian, härför afgifva en förbindelse (obligation) att till cameran inbetala en viss bestämd summa. Anmärkningsvärdt är härvid, att mycket snart halfva beloppet af *servitium commune* tillerkännes kardinalkollegiet, till hvars samfälda inkomster redan tidigare hörde hälften af alla influtna censusmedel, visitationsafgifter, m. m. Vid det fjortonde århundradets byggnelse framträda servispenningarna i en fullt stadgad form, och det för dem utmärkande är, att de erläggas till den påfliga cameran och kardinalkollegiet gemensamt enligt en till båda samfäldt afgifven obligation, att de endast ifrågakomma vid en inkomst som öfverstiger 100 floriner (gyllen) om året och att de utgå med endast en tredjedel af den uppgifna årsinkomsten¹⁾. Ämbeten som afkastade mindre än 100 floriner betalade annater i egentlig mening. Att servispenningarna utgingo med endast tredjedelen af årsinkomsterna och sålunda voro relativt lägre än annat, uppvägs dock däraf, att biskoparne för sin utnämning voro underkastade särskilda andra kostnader. Förutom skyldigheten att inom vissa månader själfva inställa sig vid kurian ålåg dem att på egen bekostnad frambefordra servispenningarna till denna²⁾, hvarförutom de vid sin invigning genom påfven hade att vidkännes särdeles dryga sportler (konsekrations-servitier) till de officierande prästerna och lägre

¹⁾ E. Göller, *Der liber taxarum der päpstlichen Kammer*, Rom 1905 („Quellen und Forschungen“ hrsg. v. K. Preuss. Hist. Institut in Rom, Bd. VIII), s. 15-20. Göller, *Einnahmen der ap. Kammer*, s. 20*-40*. J. P. Kirsch, *Die Finanzverwaltung des Kardinalkollegiums im XIII und XIV. Jahrhdt.* Münster 1895 (Kirchengeschichtliche Studien, II:4), s. 5-10.

²⁾ Jfr. Kirsch, a. a. s. 54-55. Såsom tidigare, påpekats frambe-
fordrade dock de finska domprostarna själfva sina annater till cameran.

betjante¹⁾. Mest kända äro dock de samtidigt med *servitium commune* erlagda *servitia minuta*, hvilka äfven (ehuru icke till angifvet belopp) ingingo i obligationen och hvilka altsedan 1300-talets början voro till antalet fem samt fördelades mellan camerans och kardinalkollegiets högre och lägre ämbetsmän, den påfliga hofbetjäningen, m. fl. Minutpenningarne synas ha växlat i storlek, men rätt ofta stigit till betydande belopp.

En providerad biskop måste omedelbart efter mottagandet af provisionsbullan afgifva obligation inför en notarie eller genom prokurator inför den apostoliska cameran att betala sina servitier. Den ed han eller hans prokurator därvid aflade förpliktade honom att underkasta sig de kyrkliga censurerna äfvensom den påflige kamrerarens straffrätt för det fall att förbindelserna ej punktligt uppfylldes²⁾. Genomgående förband han sig härvid att betala samma summa som hans företrädare före honom betalt. Denna summas belopp fastställdes antingen vid kurian enligt där bevarade register öfver tiondetaxeringen, eller ock — och vanligen — företogs den första taxeringen på ort och ställe af någon påflig kollektor eller af andra särskildt befullmäktigade personer, förtrogna med ortsförhållandena, såsom exempelvis närmast boende biskopar³⁾. Det var detta sistnämnda förfarande som måste komma till användning med Åbo stift.

Det låg i sakens natur, att Åbo i medlet af det fjortonde seklet skulle komma att inneslutas i kretsen af de till påfve-dömet hemfallna biskopsdömena. Såsom framgår af Göllers undersökningar, sträckte sig nämligen de påfliga provisionerna af biskopsstift från 1300-talets början småningom allt längre mot Norden: Dorpat 1313, Ösel 1322, Kurland 1354⁴⁾, o. s. v. Det framgår dock icke af den äldsta bevarade urkunden rörande provision af en Åbo-biskop, om Åbo stift blifvit föremål för en uttrycklig reservation, eller icke. I hvarje händelse hade Åbo äfven därförutom vid samma tidpunkt kommit i detta läge, enär

¹⁾ Göller, a. a. s. 50*-52*.

²⁾ Göller anför i *Liber Tazarum* tvänne brukliga edsformulär, s. 62-65.

³⁾ Kirsch, a. a. s. 7-9. Göller, a. a. s. 16.

⁴⁾ Göller, a. a. s. 25.

Urban V lät utgå en generalreservation af alla biskopsdömen för påvestolens räkning.¹⁾

Den förste som providerar Åbo biskopsstol är just Urban V, och detta sker genom bref af den 5 oktober 1366 till electus Henricus i Åbo, domkapitlet, prästerskapet och menigheten i samma stad, äfvensom till ärkebiskopen i Uppsala och konung Albrekt. Det heter här att påfven, under den tid biskop Hemming ännu lefde, beslutit reservera för sig denna biskopsstols besättande för att själf kunna draga försorg om dess förseende med lämplig person²⁾. Huruvida en urkund rörande en dylik reservation verkligen förekommit, låter sig ej afgöra, men troligt förfaller detta ej, då det längre fram i provisionsbullan säges, att domkapitlet och electus synbarligen varit okunniga om påfvens beslut, hvarför de på egen hand skridit till val. Då nu den valde, underrättad om provisionen, framlagt saken för påfven „in consistorio“, hade denne af faderlig välvilja och för att undvika vidare tidsutdräkt emellertid velat godkänna Henrik som biskop i Åbo och utnämna honom till denna värdighet. Hvarje annan utnämning än den genom påfven skedda skulle vara orätt och värdelös.

Domkapitlet i Åbo uppfattade dock icke detta påfvens tillkännagifvande såsom för framtiden bindande. Ty vid efterträdaren Johan Perssons val upprepades samma sak alldeles på samma sätt. Urban V vände sig återigen i liknande skrivelser till samma adressater och förklarade, att han redan under biskop Henriks listid beslutit besätta Åbo biskopsstol „per apostolice sedis providenciam“, men att han nu i alla fall ville godkänna den af domkapitlet utvalde, då kapitlet antagligen varit okunnigt om hans beslut och electus, underrättad härom, hänskjutit saken till påfven, o. s. v.³⁾ Trots dessa upprepade tillsägelser gaf domkapitlet dock ännu ej sin sak förlorad. Vid Johan III Westfals val fann sig samme påfve nämligen åter-

¹⁾ Urban V:s reservation var visserligen endast speciell för honom, men den upprepades af alla hans efterträdare, ända tills den under Eugen IV erhöi en för alltid gällande kraft. Gölle, a. a. s. 27—28.

²⁾ Finl. Med. urk. nr. 750. Tidigare tryckt i Hist. Ark. II, s. 21, nr. 24 enl. Munchs afskr.

³⁾ F. Med. urk. nr. 703 (Munch afskr.). Hist. Ark. XV, s. 352—353 (Tavaststjernas afskr.). Dat. 8 nov. 1367.

igen föranlåten att aflåta alldeles liknande skrivelser, under den 31 augusti 1370, som vid företrädarens utnämning, och saken fick samma förlopp som gångerna förut¹⁾. Då Bero Balk tillträdde Åbo biskopsstol, upprepades samma företeelse ånyo,²⁾ och likaså då Magnus Tavast nådde denna upphöjelse³⁾. Hvilket tillvägagångssättet varit vid de följande biskoparnes val, framgår icke ur källorna, men sannolikt är, att det varit detsamma som i här uppräknade fall, hvilket äfven stämmer med den finska biskopskronikans uppgifter⁴⁾, och att älså härvid en bestämd praxis stadgat sig. Likasom fallet var i Sverige, tyckes Åbobiskopen ha blifvit vald af kapitlet och därefter såsom „electus“ anhållit om påfvens bekräftelse, eller rättare sagdt om utnämning genom påfven, efter hvars erhållande han först betraktades som rättmätig innehafvare af sitt ämbete⁵⁾. Året 1366 betecknar älså äfven för biskopsämbetet en vädpunkt med afseende å ställningen till påfvedömet.

Efter provisionsbullans erhållande, likasom efter valet, var han dock fortfarande endast „electus“, och ända tills han afgifvit sin obligation kallades han i påfvens skrivelser aldrig annorlunda. Huruvida biskop Henrik Hartmansson redan erlagt någon afgift för sin utnämning, framgår icke af källorna; i de första till honom af påfven ställda skrivelserna, daterade den 6 oktober 1366, kallas han ännu electus, i de senare, af datum 22 oktober samma år, heter han redan episcopus, hvilket dock skulle tyda på att han under mellantiden afgifvit en obligation⁶⁾. På samma sätt benämnes Johan III Westfal i provisionsbullan af den 30 augusti 1370 endast electus, men kal-

¹⁾ F. Med. urk. nr. 789 (Munchs afskr.). Jfr. ibid. nr. 801 (enl. fredenh. afskr. tidigare tr. i *Accessio*, nr. 98; *Chronicon*, nya uppl. s. 309).

²⁾ F. Med. urk. nr. 940. Tidigare tr. af Celse (a. a. s. 146. nr. 43) och härigenom känd af Porthan (*Chronicon*, s. 331, 336). Datum 6 nov. 1385. Äfven Yrjö Koskinen har uppmärksammat dessa biskopsval, refererande till Porthan (Hist. Ark. II, s. 21—22).

³⁾ Bulla af Johan XXIII, dat. 21 oktober 1412. Karlssons afskr. Genom denna bulla utnämnde påfven just den af domkapitlet valde, ärkedjaken Magnus, till biskop i Åbo. Jfr. Eubel, *Hierarchia*, I, s. 64.

⁴⁾ *Chronicon*, nya uppl. s. 481.

⁵⁾ De sista Åbobiskoparna synas hafva blifvit invigda i Uppsala. Jfr. *Chronicon*, passim.

⁶⁾ Finl. Med. urk. nr. 751, 752, 756, 757; Svartboken nr. 200, 201.

las redan i trenne särskilda skrivelser af den 16 oktober samma år af påfven för biskop¹⁾. Biskop Björn benämnes i en skrifvelse utställd af cameran i november 1387 biskop, efter att som nämnts den 6 november 1385 hafva blifvit af påfven stadfäst i sin värdighet. Om denne biskop hafva vi ändtligen bestämdare uppgifter att tillgå, och dessa synas bestämdt tyda på, att han varit den första Åbobiskop, som till påfvestolen erlagt *servitium commune*.

Den nyssnämnda urkunden utgör ett utdrag ur serien „*Obligaciones et Solutiones*“ i Vatikanarkivet, dateradt den 16 november 1387 och afskrifvet af Karlsson samt innehållande, att i närvaro af särskilda prelater såsom vittnen blifvit för den påfliche kardinalen-skattmästaren i den apostoliska skattkammaren föredett ett „*instrumentum*“, uppsatt i Stockholm den 10 juli samma år af Henrik Vryghe(?), klerk från Uppsala stift, och meddelande, att Åbo kyrka „*per fidedignos testes*“ blifvit befunnen „*valoris annui, non deductis honoribus neque expensis, sexcentum viginti florenorum de camera*“ och att den vidare „*ex hoc taxatur ad terciam partem, quæ est ducentos florenos de camera*“. Dessutom säges, att biskop Bero genom sin prokurator, kaniken i Åbo Johannes, utlofvat åt cameran och kardinalkollegiet tvåhundra floriner „*pro suo communi servitio*“ äfvensom „*quinque servitia consueta*“²⁾. Detta stycke i obligationsregistret innehåller altså å ena sidan anteckning om en med Åbo biskopsdöme företagen taxering, å den andra åter om biskop Bero Balks den 16 november 1387 inför cameran afgifna obligation. Beträffande taxeringen erfara vi ej af hvem den förrättats, endast att den skett i Stockholm, där instrument öfver den blifvit uppsatt af en Uppsalaklerk. Synbarligen är detta den första i officiell väg företagna taxering af Åbo stift som förekommit, och dess resultat blef äfven för all framtid bestående Alla följande Åbobiskopar erlade oföränderligen 200 floriner i servispenningar³⁾. Beloppet 620 floriner i årsinkomst är ju

icke ringa i betraktande af de föregående tidernas fattigdom. (I våra dagars myntvärde bör det motsvara omkr. 40,000 fmk, hvilket altså utgör ungefär hälften af årsinkomsten). Rörande åter biskopens obligation förtjänar anmärkas, att detta är den vidlyftigaste anteckning om en af finsk biskop afgifven obligation, som finnes bevarad, på samma gång som det ju är den första kända och möjligen den första som öfverhufvud förekommit¹⁾.

Intet kvitto finnes emellertid bevaradt på, att biskop Björn infriat sin obligation. (Detta betyder dock ej så mycket, då in- och utgående belopp icke synas ha införts i camerans kladd med synnerlig noggrannhet). Samma är förhållandet med efterträdaren, Magnus Tavast, hvars obligation äfven den finnes införd i registret. Det säges häri om honom, att han den 21 oktober 1412 af Johan XXIII blifvit stadfäst i sin värdighet, och att den 26 i samma månad electus Aboensis utfäst sig att betala till cameran 200 flor. i servispenningar, till hvilken summa kyrkan var taxerad, samt därutöfver de fem servitia minuta åt „*officiales*“ och „*familiares*“²⁾. Hälften skulle erläggas Kristihimmelsfärdsdag och hälften vid Allhelgona, i öfverensstämmelse med rådande bruk att communsservitierna betalades inom ett år i två terminer³⁾.

holt 100, Reval 300. Moltesen, a. a. s. 69—70. Munch, II: 1, s. 97. Finl. Med. urk. nr. 1106.

¹⁾ För Uppsala stifts vidkommande synes mig den nya aerans begynnelse angifvas af följande märkliga anteckning, återgifven af Gölle (Einnahmen, s. 137): „Oct. 13 r. s. (1320) a dno Olawo aep. Upsalen. pro suo communi servitio, liet non extaret obligatio inde, sed predecessores sui in tantum servire in traditione pallii consueverunt pro parte camere dñi nostri pape, assignante p. m. magistri Nicholai Siguasti Can. Upsalen. procuratoris sui — 500 flor. auri.“ Detta utdrag är synnerligen belysande för pallieafgäldens öfvergång till servispenningar. D. 26 mars 1333 betalade ärkebiskop Per i *servitium commune* „in quo est Camere domini nostri summi pontificis obligatus“ 250 flor. auri. DS IV, nr. 2971. Gölle a. a. s. 271. (DS uppger summan till 240 fl.) D. 27 i samma månad erlades kardinalkollegiets andel af första hälften. DS IV, 2972. D. 8 aug. inflöt resten af det cameran tillkommande, 250 fl. Gölle, s. 598 (jfr. s. 172).

²⁾ Karlssons afskr. Vat. Ark. Oblig. 56, f. 76 Jfr. Eubel, a. a. s. 64.

³⁾ Gölle, Einnahmen, s. 41*—42*, anför särskilda terminer som brukade utfästas för halfårsinbetalningarna. Vanligen fastställdes för dem tvänne af kyrkans större festdagar.

¹⁾ Svartb. nr. 214, 215. F. Med. u. nr. 792.

²⁾ Oblig. XLVIII, fol. 41 v. Finl. Med. rk. unr. 968. Hist. Ark. XV s. 362. Jfr. Eubel, a. a. s. 64.

³⁾ För jämförelses skull må anföras följande stifts servitia: Uppsala 1000 fl., Nidaros 800, Strängnäs 266 $\frac{1}{2}$, Västerås 250, Vexjö 50, Skal-

Olaus Magnis upphöjelse 1450 ger en klarare bild af en nytänmd Åbobiskops penningetransaktioner med kurian. Utnämnd af påfven den 4 februari 1450¹⁾ afgaf han genom domprosten i Uppsala Birger Magnusson den 9 februari samma år sin obligation lydande å 200 flor. enligt taxa, däråf hälften skulle betalas inom sex månader, andra hälften åter inom sex²⁾. Redan följande dag inlevererade prokuratorn för honom 50 flor. till cameran, och den 12 i samma månad kvitterade kardinalkollegiets skattmästare åt domprosten Birger 55 flor., 27 sol., 9 den., som han för biskop Olai i Åbo räkning inbetalat³⁾. Af en annan anteckning framgår, att samtidigt äfven minuta servitia erlagts till kurialämbetsmännen⁴⁾, hvilka häråf måtte ha berörts angenämt, enär de ofta nog fingo vänta länge på sina sportler. Den 28 januari 1451 inflöt sedermera till kardinalkollegiet ytterligare 50 fl.⁵⁾, och den 16 februari s. å slutligen genom förmedling af ingen mindre än Cosimo de Medici 50 floriner „pro residuo“ till cameran⁶⁾.

På samma vis gestaltade sig saken för efterträdaren Konrad Bidz. Denne, utnämnd af påfven den 4 juli 1460, afgaf genom domprosten i Schwerin (Zwerin) Henrik Gherwen den 21 juli 1460, sin obligation lydande å 200 flor. och fem servitia minuta (Vat. Ark. Obl. 76: 1, f. 188; Eubel, a. a. s. 87), hvaraf samma dag genom den florentinske köpmannen Angelo de la Casa jämte bolagsmän inbetalades till kardinalkollegiet 109 flor. 4 sol. 6 den. (Obl. 79, f. 6 v.), i hvilket be-

¹⁾ Obl. 75, f. 39. Eubel, II, s. 87. Magnus afsade sig denna dag sitt ämbete, hvarpå påfven omedelbart utnämnde efterträdaren. Af biskopsbordets inkomster undantogs härvid för Magni räkning en listids-pension om 200 fl.

²⁾ Rom. Statsarkivet, Oblig. 1447—1458, f. 83 v. Likaså Vat. Ark. Obl. 76: 1, f. 36 v., hvarest finnes antecknadt: „Solut medietatem, postea totum soluit“.

³⁾ Vat. Ark. Introitus et Exitus 147, f. 46 v. (Rom. Statsark. Taxe Secretariorum o. Oblig.). — Vat. Ark. Obl. 76: 2, fol. 44.

⁴⁾ „Introitus“ för camerarius, klerkerna i cameran, subdiaconi = tre minuta servitia; därtill en do och sigillet — sa 47 flor. etc. Rom. Statsark. Taxe Secret. 1445—1455. Obs. att kard. koll. d. 2 febr. 1450 erhöi öfver 50 flor.

⁵⁾ Obl. 76: 2, f. 63. Vat. Ark.

⁶⁾ Intr. Exit. 419, f. 42 v. Vat. Ark.

lopp ingingo en del minutpenningar¹⁾. Och redan två dagar därpå erlades till den påfliga skattkammaren 100 floriner genom förmedling af samma handelshus (Intr. Exit. 443, f. 72; 23 juli 1460). Konrad Bidz betalade altså utan vidare tidsutdräkt kontant hela sitt servitium commune på en gång och var därmed fri från all vidare obligation till påfvestolen. Han skulle dock icke gå fri från efterräkningar af annat slag.

För de följande biskoparna äro uppgifterna beklagligt ofullständiga, åtminstone att döma af de föreliggande afskrifterna. För Magnus Stjernkors finnes sålunda endast obligationen i behåll, afgifven den 17 juli 1489 genom kaniken i Åbo Mathias Nicolaij och lydande som naturligt var å 200 flor. jämte fem servitia minuta, att betalas hälften om sex månader och resten åter om sex (Rom. Statsark. Obl. 1489—1492, f. 19 v.). Därefter finnes en lucka ända till Johannes Olai, hvilken obligerar sig genom en klerk från Lübeck den 16 juli 1507 och den 19 i samma månad inbetalar 95 flor. af sitt servitium (Obl. 88, f. 116; Intr. Exit. 540, f. 62). Vidare erfara vi intet om honom. Och om Arvid Kurck finnes endast antecknadt, att han genom handelshuset Fugger, hvilket då trädte i förgrunden vid förmedlingen af de påfliga penningeaffärerna på Norden, den 30 maj 1511 inlevererat till kurian 88 dukater (Intr. Exit. 549, f. 29)²⁾. Troligen kunna vi dock lugnt antaga, att Finlands sista katolska biskopar, trots de oroliga tider i hvilka de lefde, lika punktligt fullgjort sina förpliktelser som deras föregångare, om hvilka fullständigare upplysningar äro bevarade. Inga klagomål eller straffåtgärder, eljes vanliga företeelser ifråga om biskoparnes servispenningar, höras af om dem, hvarför de helt säkert som goda finnar varit ordentliga betalare. Ej håller höra vi att de någonsin, trots penningevärdets stegring, skulle anhallit om nedsättning i taxan, hvilket

¹⁾ Detta framgår af en anteckning i Obl. 80, f. 8, dat. 1 juli 1460, enligt hvilken af denna summa: „Capiunt clerici collegij — Flor. 1, sol. 4, den. 6“.

²⁾ Möjligt är ju, att den omständigheten, att forskningarna rörande medeltidens tvänne sista årtionden ej bedrifvits af Karlsson själf, kunnat hafva någon invärkan i detta fall. Anmärkningsvärdt är dock, att uppgifterna i Eubels *Hierarchia* rörande våra sista medeltidsbiskopar äfven äro ofullständiga.

eljes ofta plägade förekomma. Sannolikt hade altså en relativ ökning i biskopsämbetets inkomster hållit jämna steg med penningmyntets fördyring. Också finna vi, att Åbo sedan förra hälften af trettonhundratalet (på omkring ett sekel) med afseende å servispenningarne, jämförda med dem de svenska stiftens betalade, lämnat Vexjö (50 flor.) ett godt stycke bakom sig och ryckt betydligt närmare Strängnäs (266 fl.) och Västerås (250 fl.). Den tid var längesedan förbi, då Åbobiskopen „intet gaf, urskuldande sig med sin fattigdom“. Vid den apostoliska cameran betecknades stiftet städse som taxerad till 200 floriner, och i åtminstone ett af dennas många exemplar af handboken „liber taxarum“ fans det upptaget såsom inbringande kurian denna summa¹⁾. Beloppet 620 floriner skulle i det femtonde århundradets midt motsvara ungefärligen 50,000 mark i nuvarande finskt mynt, under den förutsättning att silfrets värde sjunkit med 9 gånger. Inemot 1520 blir däremot den motsvarande summan (och altså äfven den faktiska) betydligt högre, på grund af myntvärdets hastiga stegring vid denna tidpunkt. Det bör åter anmärkas, att dessa värden utgjorde endast omkring halfva årsinkomsten.

Hvad beträffar servitia minuta, synas dessa för de finska biskoparne ha kunnat uppgå till bortåt femtio floriner för en hvar. Detta stämmer äfven med hvad man har sig bekant angående minutpengarne från särskilda svenska och norska stift²⁾. Härutöfver hade dock biskoparne att erlägga olika och

¹⁾ 1 Finl. Med. urk. ingår under nr. 1106 ett utdrag „ur en från 1400-talet härrörande pergamentskodex i Vatikanska arkivet, innehållande *Taxe omnium mundi ecclesiarum* samt *Provinciale omnium mundi ecclesiarum*“. Sist bland de svenska stiftens förekommer här Åbo (50 flor.). Enligt Göllers utredningar härstamma så godt som alla bevarade exemplar af taxboken från senare hälften af 1400-talet. (*Liber Taxarum*, s. 41—50). Flere pergamenthandskrifter synas förefinnas, och flere med rubrik „Taxa omnium mundi ecclesiarum“, etc. samt med bilagdt provinciale. Utan tvifvel ha vi här att göra med någon af de af Göller (a. a. s. 42 ff.) beskrifna handskrifterna. — Icke blott cameran, utan äfven kardinalkollegiets ämbetsmän och enskilda personer, såsom affärsmän som stodo i förbindelse med kurian, höllo sig med exemplar af taxboken.

²⁾ Munch, *Historie*, II: 1, s. 350 noten. Här kan förtjäna påpekas en gammal uppteckning, återgifven af Lagerbring (Sv. Rikes Hist. III, s. 822) och äfven känd i original af Porthan (*Chronicon*, nya uppl.

särdeles dryga kansliafgifter för provisions- och konfirmationsbullorna, kvittenserna å servispenningarna, m. fl. med lösen belagda handlingar. Om dessa saknas dock tillsvidare tillfredsställande uppgifter. Däremot förekommo icke, som af det föregående framgår, pallieafgifter. Huruvida de finska biskoparne under äldre tider deltagit i Uppsalaärkebiskopens pallielösen, är icke möjligt att utreda. Troligt förefaller det likväl knappast¹⁾.

En förpliktelse gentemot påfvestolen, som äfven de finska biskoparne fingo vidkännas och som icke kunde undgå att vara för dem ekonomiskt betungande, var den s. k. visitations-skyldigheten (*visitatio ad limina*). Denna förpliktelse, som egentligen afsåg ett regelbundet besökande af apostlarnes grafvar, öfvergick, synnerligast under den avignonska tiden, till att framför allt gälla påfvens person. Den kunde vara af tvänne olika slag: verbalvisitation, som endast innebar ett personligen eller genom en prokurator aflagt hyllningsbesök vid kurian, och realvisitation, som åter ålåg blott vissa prelater och för dem medförde skyldigheten, att vid deras besök aflämna till cameran en penningegåfva, s. k. oblation. Moltesen påstår bestämdt, att ingen nordisk biskop tillhörde denna senare kategori („De avignonske Paver“, s. 76). I sin ämbetsed förpliktade sig hvarje biskop uttryckligen att med föreskrifna mellantider antingen själf eller genom ombud besöka kurian. För de italienska biskoparne var regeln sedan midten af trettonde århundradet ett besök årligen; tyskar, fransmän, engelsmän, spaujorer visiterade hvarannat år (de båda sistnämnda något senare hvar fjärde)²⁾ danskarna hvar tredje år. För svenskarne måste hvar tredje eller fjärde år varit gällande regel, hvarvid dock i enstaka fall äfven ett edsformulär upptagande hvar-

s. 481), enligt hvilken utgifterna för Olaus Magni vid hans utnämning och invigning i Rom 1450 uppgått till ett sammanlagdt belopp af 364 dukater.

¹⁾ Porthan hänvisar i *Chronicon*, s. 481—482, till ett af ärkebiskop von Troil („Skrifter och Handlingar till uplysning i Svenska Kyrko- och Reformations-Historien“, II s. 363) publicerad aktstycke angående ett penningelån af Åbo domkapitel till Uppsala kapitel. Såsom äfven Porthan antager är här tydligen fråga om en vanlig penningförsträckning.

²⁾ Duchesne-Fabre, *Le Liber Censuum*, s. 5 not 2 (jfr. s. 416).

annat år synes ha kommit till användning (*Chronicon*, s. 519—520). Enligt ett gammalt provinciale skulle „ultramarini“ visitera hvar femte år¹⁾.

Tvänne urkunder finnas, som gifva vid handen, att de finska biskoparne åtminstone mot medeltidens slut varit underkastade visitationsskyldigheten. Den ena är Sixtus IV:s bulla till domprosten i Åbo Magnus Nicolai (Stjernkors) af den 15 juni 1473, hvori det heter, att biskop Konrads i Åbo nådeansökan nyligen förelagts påfven och att Konrad, hvilken som bruket var med ed förpliktat sig att „certis tunc expressis successivis temporibus“ besöka apostlarnes grafvar, dittills als ej fullgjort sin förpliktelse. Sixtus meddelade nu Magnus Nicolai tillstånd att absolvera honom härför och befriade honom på fem år från vidare skyldighet att visitera²⁾. Den andra urkunden är en af Porthan aftryckt ämbetsed, svuren af biskop Johannes IV vid hans invigning (år 1507) i Uppsala, och däri denne förpliktar sig att besöka „apostolorum limina, Romana curia existente citra, singulis annis, ultra vero montes, singulis bienniis“³⁾. Autenticiteten af denna urkund kan icke betvivlas. Egendomligt är dock att den nytillträdande biskopen förelagts ett edsformulär, som brukades i det centrala Europa och som i den punkt hvilken berörde visitationen icke ens stämde med det i Sverige vanligen brukliga. Sannolikare förefaller då, att de finska biskoparne, som äfven Porthan antager, vanligen plägat förbinda sig att visitera hvar femte år, för hvilket antagande äfven den biskop Konrad af Sixtus IV beviljade dispensen på fem år gifver stöd. Dessutom brukade som nämnts de „ultramarina“ biskoparne visitera blott hvar femte år, och från Finland skedde ju vid denna tid alla kommunikationer öfver hafvet, hvarförutom landet enligt den medeltida uppfattningen var en ö. Möjligt är att visitationsskyldigheten af Åbobiskoparne ej tagits så noggrant. Häröfver saknas dock tillsvidare alla uppgifter. (Alla visitationer, äfven de verbala, bokfördes och kvitterades vid kurian). Påfvestolens inkomster af visitatio-

¹⁾ *Liber Censusum* ibid. Senare synes äfven för ultramarini tre år ha tillämpats. Göller, *Einnahmen*, s. 53*.

²⁾ Svartboken, nr. 642. Äfven *Chronicon*, s. 518—519 (not 46).

³⁾ *Chronicon*, s. 592—593 (not 4).

nerna voro eljes rätt ringa, hvarför dessa ej ägde på långt när samma betydelse som servispenningarna, ur hvilka kurian vid medeltidens slut erhöill sina största inkomster¹⁾. Då de finska biskoparne fullgjorde sina visitationer, skedde det väl, som Konrad Bidz synes ha gjort, genom en prokurator²⁾.

Som en sammanfattning af det viktigaste som mot slutet af denna undersökning blifvit sagdt må anföras följande:

1) Sedan år 1366 ha de finska biskoparne samtliga blifvit utnämnda af påfven genom provision, varit skyldiga att personligen af honom mottaga sin invigning samt härför enligt af dem afgifven obligation till den påfliga skattkammaren erlagt servispenningar och öfriga brukliga afgifter.

2) De finska domprostarna ha — sannolikt sedan samma tidpunkt — regelbundet tilsatts af påfven och för sin utnämning enligt afgifven obligation betalat annater till den påfliga cameran.

3) Trots den år 1366 af påfven Åbobiskopen meddelade rättigheten att tillsätta lägre präster, ha påfvarne fortfarit att i särskilda fall på grund af företagna reservationer eller beviljade suppliker besätta prästsysslor i Finland, hvarvid dessas innehafvare med all sannolikhet varit skyldiga att till påfvestolen erlägga annater.

Beträffande fjortonhundratalet har forskningen ännu ej bragt i dagen och bearbetat det tillgängliga materialet i samma grad som ifråga om trettonhundratalet, där särskildt det avignonska tidsskedet som bäst är föremål för en grundlig bearbetning. Åtskilligt bör därför ännu kunna framkomma, egnadt att belysa det påfliga skatteväsendet under medeltidens sista århundrade. Ville man i alla fall försöka en uppskattning af hvilken inkomst påfvedömet kunnat hafva från vårt land under dettas tvänne sista katolska århundraden, skall man troligen

¹⁾ Jfr. Göller, a. a. s. 52*—56*. Kirsch, *Finanzverwaltung*, s. 22—24.

²⁾ De fyra sista katolska biskoparne inbesparade dessutom konsekrationsresan till kurian enär de alla synas ha invigts i Uppsala (*Chronicon* passim).

komma sanningen ganska nära om man antager, att den uppgått till i medeltal ett eller annat tusental mark om året enligt nuvarande finskt myntvärde. —

Till slut må ännu några ord egnas Porthan och hans afhandlingar. Visserligen har han icke i någon af dem behandlat prästerskapets beskattning genom påfvedömet. Men i „*De decimis ecclesiasticis in Suecia*“, § VII, berör han i förbigående tiondegårderna. Han finner dem vara pålagda „*non solum in subsidium Belli sic dicti sacri*“, utan äfven „*ad alios quoque usus, non semper honestissimos*“. Bland dessa mindre hederliga ändamål, för hvilka skatter uppbyros af påfvarne, vill han förtiga det nedriga missbruket „*quo ad luxuriam et foedas libidines pecunias hasce Papae cum suis amicis profunderant*“. Hans uppfattning frångår häraf tydligt. På en närmare undersökning inlåter han sig icke, utan synes hans afsikt fastner vara att brännmärka den påfliga finanspolitiken. I noter hänvisar han till fakta, hufvudsakligen enligt Lagerbring och Celse, men hänvisningar förekomma äfven till de fredenheimska räkenskapsutdragen, af honom själf tryckta i *Chronicon*. De bekanta penningeoperationer, i hvilka konung Magnus Eriksson invecklade sig, synes han något känna till; däremot öfverskattar han betydelsen af Johan XXIII:s och Calixtus III:s uppborädssträfvanden, såvidt man öfverhufvudtaget är berättigad att ur hans knapphändiga framställning härom draga några slutsatser.

Rättelser.

Sid. 5. rad 3 uppfifrån, står „propre“, bör vara „propres“; r. 6 uppfifr. står „sipossano“, bör vara „si possano“.

S. 7. r. 3 uppfifr. står „mellertid“, läs „emellertid“.

S. 9. r. 5 nedifr. bör punkten i radslutet (not 1) utgå.

S. 13. r. 5 nedifr. af texten: „färdigt“ i st. f. „färdig“.

S. 82, not 1, tillägges: Jfr. F. Med. urk. nr. 007, sista suppliken.

Kveen-Kainulais-kysymys.

Kirjottanut

Jussi Laurosela.

Kveen-kainulais-kysymystä ovat tutkijat jo monet monituiset kerrat käsitelleet. Ettei se siitä huolimatta vielä ole lopullista ratkaisuaan saanut, johtuu ennen kaikkea niiden historiallisten, etupäässä tarullisten, lähteiden puutteellisuudesta, joiden tietojen perusteella tähän Suomen asutushistorian ehkä pimeimpään kohtaan on koetettu valoa luoda. Yleensä on koko kysymyksen katsottu koskevan ainoastaan pohjois-Pohjanmaan ja Ruotsin Länsipohjan ensimmäistä suomalaista asutusta, vain harvat tutkijat ovat arvelleet sen piiriin kuuluvan myöskin kysymyksen etelä-Pohjanmaan vanhimman suomalaisen asutuksen alkuperästä. Tämä viimeksi mainittu seikka johtuu siitä, että etelä-Pohjanmaan alkuperäisen suomalaisen väestön on jokseenkin yksimielisesti luultu muuttaneen sinne Maanselän poikki Hämeestä, lähinnä Hämeenkyröstä, joten se ei olisi missään yhteydessä pohjois-Pohjanmaan vanhimman, muka karjalaista alkuperää olevan suomalaisen asutuksen kanssa. Vain näille viimeksi mainituille on kainulais-nimenkin tavallisesti katsottu kuuluneen. Mielipide etelä-Pohjanmaan suomalaisen asutuksen hämämäläisyydestä perustuu Pohjan- ja Hämeenkyrön nimien yhtäläisyyteen, kansan keskuudessa liikkuviin asutustarinoihin sekä siihen seikkaan, että hämäläisten takamaat („erämaat“) ennen ovat mainittua maakuntaa ympäröineet etelässä ja idässä, josta on päätetty koko etelä-Pohjanmaankin kerran niihin kuuluneen. Sen jälkeen kun muinais-